

BELADEN VERLEDEN

COLLABORATIE TIJDENS DE TWEEDE
WERELDOORLOG

De veranderende betekenis van 'goed' en 'fout'

ZWANGER NA SEKSUEEL GEWELD

Het taboe doorbreken voor moeder en kind

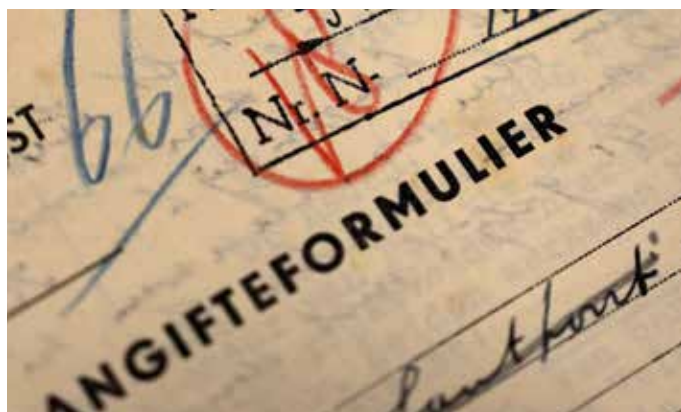
DE VERZWEGEN SLAVENDRIJVER

Een ongemakkelijke zoektocht in de
familiegeschiedenis

Inhoud

4 'Goed' en 'fout' als veranderende begrippen

10 Oorlogsarchieven en oorlogstrauma's

15 Geboren uit seksueel geweld

23 Elena Beelaerts over het slavernijverleden

27 Collaboratie in Oekraïne

33 Het onrecht van metiskinderen

51 Hoe onderzoek je een beladen familieverleden?

Redactioneel

In de afgelopen maanden is er veel te doen geweest rondom de openbaarmaking en digitalisering van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Met de geanticiperde opening hiervan had er voor veel mensen meer helderheid kunnen ontstaan over het, mogelijk, beladen verleden van hun voorouders. Ook zou de openbaarmaking een aanzienlijke impuls hebben kunnen geven aan wetenschappelijk onderzoek. De verwachte openbaarmaking en digitale ontsluiting werd echter uitgesteld. Wel kunnen we sinds begin januari 2025 online namen opzoeken om te zien wie er in de namenindex van het CABR voorkomen. Van achter ons computerscherm kunnen we echter nog niet achterhalen hoe fout onze eigen opa's en oma's nou eigenlijk precies waren, terwijl juist die behoefte zo groot is. Peter Romijn zet in het inleidende artikel van deze editie mooi uiteen dat er überhaupt niet zo'n duidelijke tweedeling te maken valt tussen 'goed' en 'fout'. Hij beschrijft hoe die begrippen over de jaren heen van vorm en inhoud veranderd zijn. Raymund Schütz beschrijft in zijn artikel het belang van openbare oorlogsarchieven, om zowel de historische werkelijkheid recht te kunnen doen, als ook om heling voor individuen, families en de maatschappij te kunnen faciliteren.

Het leven met geheimen, met een beladen verleden, kan belangrijke historische en psychologische gevolgen met zich meedragen: het beïnvloedt niet alleen hoe wij ons voelen en de keuzes die wij op dit moment maken, maar het heeft ook invloed op het welzijn van de generaties na ons. In deze editie hebben we het niet alleen over collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar ook over beladen verhalen omtrent kinderen die geboren zijn uit een relatie tussen een Belgische koloniaal en een zwarte vrouw, het slavernijverleden, en zwangerschappen die voortkomen uit een verkrachting. Zijn deze gevolgen van geheimen altijd negatief? Kunnen eventuele negatieve gevolgen beperkt blijven? En hoe beperken wij die dan? Psycholoog Andreas Wismeijer vertelt in een interview dat het hebben van geheimen een bij uitstek sociaal proces is, en zeker niet altijd schadelijk. Moeten we de lades met geheimen over het verleden altijd openen, of is het soms beter ze gesloten te houden? Allemaal vragen die niet makkelijk en eenduidig te beantwoorden zijn. De auteurs van de artikelen in deze extra dikke editie van Impact Magazine hebben op heldere wijze hun zienswijze op, en ervaringen met deze onderwerpen weergegeven. Ik wens u veel leesplezier.

Nienke Smit – Hoofdredacteur Impact Magazine

EN VERDER

- 7 INTERVIEW**
Andreas Wismeijer over geheimen
- 14 COLUMN**
Bart Nauta: Glasscherven
- 19 ONDERZOEK**
Hoe is het (klein)kind van een collaborateur te zijn?
- 32 COLUMN**
Simone de la Rie: Goed fout
- 37 INTERVIEW**
Stefan Trobisch-Lütge over Stasi-surveillance
- 41 ONDERZOEK**
De Vlaamse erfenis van collaboratie
- 45 5 VRAGEN AAN**
5 vragen aan Joke van Bokkem
- 47 ONDERZOEK**
Collaboratie in Indië
- 55 UITGELICHT**
Boeken en podcasts
- 58 TENTOONSTELLING**
On/t/schuld
- 60 COLUMN**
Bram Groenteman: Politiek gevangen, toen en nu
- 62 NtVP**

impact over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendaert en discuteert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

Abonnement Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org

Redactie Nienke Smit (hoofdredacteur), Lucia Hoenselaars (adjunct-hoofdredacteur), Bart Nauta en Arjen van Lil

Redactie coördinatie Marleen van de Ven

Redactieadres Nienoord 5, 1112 XE Diemen

Contact Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org

Uitgave 9de jaargang, 2025 - nr. 1

Oplage 2.000 exemplaren

Vorm en productie Bruksvoort Design

ISSN 2543-2591

Hoe veranderen de begrippen 'goed' en 'fout' door de tijd heen?

De oorlog van opa en oma

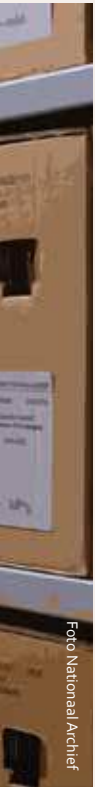
'Wie kan er straks lezen hoe fout mijn opa was?' – een vraag die steeds weer terugkomt in de recente discussie over de digitale ontsluiting van het centraal archief van de bijzondere rechtspleging (CABR). Je identificeren met opa en verder voorgeslacht is kennelijk risicovol. 'Fout', dat is de allerkortste versie van de dominante norm die in 1945 gold bij de afrekening met de interne vijanden onder de Duitse bezetting. Ook nu nog blijkt de sterke wil tot weten samen te gaan met een zekere angst voor kennis over het oorlogsverleden. Voel je jezelf kwetsbaar als blijkt dat je verwanten fanatieke nazi's waren, mensen hadden verraden, bloed aan hun handen hadden?

Door Peter Romijn

Als historicus stel ik de vraag of die normen van toen in steen gebeiteld zijn geweest? Is 'fout zijn' sinds 1945 een onveranderlijke categorie gebleven? En geldt dit net zo voor het tegenovergestelde: de term 'goed'? Is een foute opa een bron van schaamte en is het verzetsherdenkingskruis van oma een bron van trots? Het is

belangrijk te beseffen dat denken in termen van een 'fout' of 'goed' oorlogsverleden niet uitsluitend hoeft te volgen uit historische feiten. Politieke en morele normen hebben steeds op elkaar ingewerkt, in wisselende samenstelling. Ook de daarmee verbonden ideeën en emoties hebben een dynamiek doorgemaakt. Sinds de bezetting hebben betrokkenen in verschillende politieke, sociale en psychologische contexten over de interpretatie van 'goed' en 'fout' onderhandeld en gestreden.

Definitieve antwoorden zijn er niet, maar wel dominante interpretaties. Ik wil hier kort drie aspecten benoemen: politisering en depolitisering; de spanning tussen politiek en moreel oordelen en het zoeken naar identificatie. Rond de bevrijding werden zo'n 150.000 mensen opgepakt en in kampen opgesloten. Ze werden als 'politieke delinquenten' ook uit de nationale gemeenschap gestoten. Deze collectieve uitsluiting was sterk beïnvloed door de existentiële angst die mensen op grote schaal hadden ervaren. De oorlog en bezetting hadden onderdrukking, deportaties en terreur gebracht, mensen van huis en haard verdreven en een enorme maatschappelijke nood gecreëerd. Het was de schuld van de Duitse bezetters en hun collaborateurs. De verzetsbeweging gold daarentegen als de redder van het vaderland. Zij eiste een bestraffing van 'landverraad', het zwaarste politieke misdrijf, volgens 'absolute normen' van wat als 'foute' daden en een 'foute' gezindheid moest gelden.

Definitieve antwoorden zijn er niet, maar wel dominante interpretaties

Politisering en depolitisering

De Nederlandse natiestaat, die door de bezetting op de rand van de ondergang had gestaan, kon bij de bevrijding worden hersteld. Uit het politieke en materiële herstel volgden stappen tot moreel herstel. Al snel bleek dat het onbegonnen werk was al die opgesloten interne vijanden correct te berechten. Daarom ging de overheid binnen een jaar onderscheid maken tussen zware en lichte gevallen. Het officiële discours begon met begrip te kweken voor motieven die tot 'foute keuzes' hadden geleid: maatschappelijke nood, misleiding door nazi-propaganda, gebrekkig politiek inzicht. Falende burgers werden als dwalende burgers herbenoemd; ze moesten in grote meerderheid op termijn weer tot medeburgers worden geïntegreerd. Wat een onoverbrugbare politieke scheidslijn was geweest werd tot een in principe oplosbaar sociaal probleem gedepoliseerd.

Ook de mensen uit het voormalig verzet werden geacht zich weer als nette burgers te gaan gedragen. Het heette nu dat eigenlijk alle nette burgers 'goed' waren geweest, want anti-Duits. Zo had de grote meerderheid van de bevolking bijgedragen aan het overeind houden van de nationale standaard. De voormalige verzetsorganisaties konden daarom worden 'gedemobiliseerd', dat wil zeggen als politieke factor ontmanteld. Het enige waar zij nog invloed op had was de zorg voor de slachtoffers en hun nabestaanden. Net als de ex-politieke delinquenten werden ook verzetslieden nu als een sociale categorie benoemd. Ook zij moesten weer integreren. De oplaaiende Koude Oorlog zorgde tegelijkertijd voor nieuwe scheidslijnen. Eerst werden de communisten en vervolgens de aanhangers van de 'Derde Weg' als potentiële verraders gebrandmerkt. Actief verzet tegen de nazi's gold niet meer vanzelfsprekend als diploma van 'goed' burgerschap. Toen 'goed' kon nu 'fout' zijn.

Omgekeerd claimden voormalige 'fouten' hun politieke gelijk: het nationaalsocialisme was toch als eerste tegen de Sovjet-Unie in het geweer gekomen? Niettemin probeerde de grote meerderheid van de voormalige interne vijanden in de jaren '50 en '60 weer een bescheiden plaats in de samenleving in te nemen. Ze kregen hun burgerschap terug en wilden zich niet meer onderscheiden van 'goede Nederlanders'. Toch bleef de zorg om onmaskerd te worden. Kennis over hun 'foute' verleden was

een wapen voor wie hen dwars wilde zitten en terug in het isolement wilde duwen.

Politiek en moraliteit

Het tweede aspect, de spanning tussen moreel en politiek oordeel werkte een verdere dynamiek in de hand. Het politieke oordeel over falend burgerschap had sinds 1945 gedomineerd. In de jaren '60 verschoof de terugblik op de bezetting van de interne vijanden naar de eigen instituties. Het beeld van gedeeld verzet verschoof naar gedeelde collaboratie. Dat had te maken met bredere aandacht voor de Jodenvervolgving – vaak worden het Eichmann-proces in Jeruzalem en de publicatie van Presser's *Ondergang* genoemd. Stap voor stap kwam aan het licht dat de Nederlanders en hun autoriteiten in een veel grotere mate meegaand waren geweest dan men tot dan toe onder ogen had gezien. Er ontstond een beeld van een breed gebrek aan weerbaarheid en onverschilligheid over het lot van de vervolgte minderheid. De nadruk verschoof van politiek 'fout' naar functioneel 'fout' en het oorlogsverleden werd een wapen tegen de regerende elites. De autoriteiten uit de jaren van oorlog en wederopbouw kwamen onder vuur. Ook op andere vlakken als de arbeidsinzet en de angst om het verzet te steunen waren ze kennelijk slap en meegaand geweest. Daarom zouden ze niet alleen ambtelijk en politiek, maar ook moreel tekortgeschoten zijn.

Actief verzet tegen de nazi's gold niet meer vanzelfsprekend als diploma van 'goed' burgerschap

Deze verschuiving in de beeldvorming gaf ook ruimte om op een andere, meer empathische manier naar 'fout' te kijken. Hadden die mensen misschien ook niet vanuit een ideaal gehandeld en hadden ze de uitwassen van het nazisme wel echt gewild? Zij hadden tenminste 'iets' willen doen aan de problemen van hun tijd. Zo projecteerde een nieuwe kritische generatie zijn houding ten opzichte van 'de heersende orde' met terugwerkende kracht op het verleden. Het beeld was dat van een hoefijzer: aan beide punten waren er de radicale systeembestrijders: nazi's en verzetslui. Die zouden in essentie dichter bij elkaar staan dan het amorphe midden van meelopers en klagers. En waren het niet juist de slappelingen geweest die zich in 1945 met de arrestatiewoede wilden revancheren, en daarna alweer snel tot compromissen en halfslachtigheid in de afrekening bereid waren. Zij die moreel tekortgeschoten waren hadden dat volgens deze redenering politiek willen maskeren.

Identificatie

Het begrip 'fout', kortom, was de lens waardoor men niet alleen naar het verleden maar ook naar het heden ging kijken. En dat bracht ook het derde aspect binnen: de neiging tot identificatie. Er kwam een historische kennisproductie op gang die de geschiedenis van de oorlog en zijn nasleep op alle mogelijke niveaus belichtte: op het persoonlijke, lokale, sociale en nationale vlak. Dit stimuleerde een verdergaande wil tot weten. Professionalisering van de oorlogsgeschiedschrijving zorgde voor meer afstand van de morele benadering. Tegelijkertijd bleef de vraag naar het morele aspect prangend wanneer de wil tot weten voortkwam uit identificatie, uit vragen over 'opa', 'oma' en een enkele 'oudoom'.

Het kunnen onderscheiden van gradaties en nuances van 'fout' en 'goed' gedrag kan aan de ene kant helpen het geschiedbeeld beter te doortekenen. Het is essentieel te weten wat werken voor de NSKK inhield, welke rol functionarissen van de NSB in hun buurt speelden, wat de Landwacht deed, hoe zwarthandelaren werden beoordeeld, of hoe hulp aan onderduikers functioneerde en wat het betekende om in een knokploeg te werken.

Een deel van het papieren archief van het CABR.

Kennis over hun 'foute' verleden was een wapen voor wie hen dwars wilde zitten

Bovendien moeten we beseffen dat mensen ook van rol konden wisselen, in het spectrum tussen 'goed' en 'fout'. Tegelijkertijd is er met de tijd meer ruimte gekomen voor een a-historische benadering, waarbij ruimte wordt gezocht om te onderhandelen over gradaties van lof en verwijtbaarheid. Dan wordt door de lens van het heden naar het oorlogsverleden gekeken.

Dat we meer willen weten over het oorlogsverleden van degenen met wie we ons identificeren ligt voor de hand. Het is tegelijkertijd belangrijk om daarbij niet uit te gaan van aannames van nu over toen. Zo kan twijfel over schuld leiden tot de conclusie dat de berechting alom niet deugde. En impliceert het algemene idee van een onrechtvaardige berechting ook niet de aanname dat onschuldigen zijn gestraft en schuldigen zijn ontkomen? Betekent alles wat we inmiddels weten over misstanden bij arrestaties, internering, bestraffing en reïntegratie dat 'goed' en 'fout' hun betekenis hebben verloren? In deze variant lijkt het erop dat het idee van falend burgerschap is vervangen door dat van een falende staat. Hernieuwde aandacht voor het onderbelichte verzet lijkt nog te onderstrepen dat ook de 'goeden' in het verdomhoekje terecht zijn gekomen.

Kortom, de begrippen 'goed' en 'fout' zijn in de loop van de naoorlogse decennia van vorm en inhoud veranderd, onder invloed van de politieke, maatschappelijke en psychologische ontwikkelingen. Er is wederzijdse beïnvloeding geweest tussen de ervaringen uit de bezettingstijd en de manier waarop we naar de wereld kijken. De oorlogen in Oekraïne en het Midden-Oosten, of veel eerder die in Indonesië en Vietnam, hebben telkens opnieuw reflectie op de normen van toen opgeroepen en tegelijkertijd de terugblik beïnvloed. Dat is normaal. Wat belangrijk is en blijft is het verleden ook vanuit zichzelf te bestuderen en niet naar wat we ons nu voorstellen. Dat houdt onderzoek in naar de beweegredenen van de mensen van toen, naar de reikwijdte, impact en betekenis van hun daden in de tijd zelf.

Peter Romijn - Historicus, van 1996 tot aan zijn pensionering in 2022 hoofd van de afdeling Onderzoek van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam (UvA).

In gesprek met Andreas Wismeijer

DE MEESTE GEHEIMEN VINDEN EEN WEG NAAR BUITEN

Foto Unsplash

Het hebben van geheimen is zo oud als de mensheid. 'Zodra twee mensen bij elkaar komen kan het al zinvol zijn om iets geheim te houden, dus het is bij uitstek een sociaal proces', vertelt psycholoog Andreas Wismeijer, die het boek *Het Geheime Protocol. Over de psychologische mechanismen van geheimhouding* schreef. 'Er zal continu frictie zijn in de informatie die door mensen uitgewisseld wordt.' Wanneer werken geheimen belemmerend en wanneer zijn ze functioneel of zelfs sociaal gewenst? En wat vergeet het hebben van een geheim van je?

Door Nienke Smit en Lucia Hoenselaars

Zijn er mensen die geen geheimen hebben?

'Nee, geenszins, onmogelijk. Als iemand geen geheimen zou hebben, is er mijns inziens sprake van hele ernstige psychopathologie. Ik geef lezingen over geheimen en er is altijd wel iemand die zegt: ik heb geen geheimen hoor,

ik ben een open boek, ik ben volledig eerlijk en transparant. Dan zeg ik: prima, mag ik dan een paar vragen stellen? Wanneer heeft u voor het laatst gemasturbeerd? Vervolgens begrijpen mensen de boodschap meteen.'

Waarom hebben we eigenlijk geheimen?

'Er zijn verschillende motieven voor het hebben van geheimen. Je kunt het onderverdelen in opportunistische motieven, dat is om iets te verkrijgen. Je kunt bijvoorbeeld in een werksituatie veinzen dat je een hoop informatie bezit die anderen niet hebben en daarmee kun je je eigen status verhogen. Een ander opportunistisch motief is tijd kopen. Als jij iets weet dat een ander nog niet weet heb jij op dat moment controle en macht over de situatie. Jij wil al bij je partner weg maar je hebt het je partner nog niet verteld waardoor je in de tussentijd vast op zoek kunt gaan naar alternatieve huisvesting. De belangrijkste reden waarom mensen geheimen hebben is bescherming, waar ik zelf op gepromoveerd ben. Het beschermen van jezelf tegen negatieve reacties van anderen. Of het beschermen van anderen voor negatieve reacties van anderen. Het hebben van een geheim kan een beschermende functie zijn tegen straf, stigmatisatie en uitsluiting.'

Andreas Wismeijer

geen seconde van wakker ligt. Maar wanneer je per ongeluk twee jaar geleden iemand hebt aangereden in een dronken bui, waarna je bent doorgereden en gelezen hebt dat die persoon in het ziekenhuis heeft gelegen, dat is een type geheim waar je wel eens wakker van kunt schrikken of een paniekaanval van kan krijgen. Hoe meer je ongewenst herinnerd wordt aan je geheim, hoe angstiger je wordt door je geheim, hoe meer schuldgevoel je ervaart, hoe achterdoch-

tiger je wordt. Dat hele scala aan zaken beïnvloedt of een geheim een probleem wordt voor je.' Iemand kan overigens ook last hebben van een ogenschijnlijk klein geheim: 'Er zijn geen kleine en grote geheimen in absolute zin, de betekenis die iemand aan een geheim geeft bepaalt of het voor diegene klein of groot is. De mate, het aantal en het soort geheimen zijn een indicatie voor de veiligheid in de relatie. Hoe veiliger jij je voelt, hoe minder de noodzaak er is om dingen geheim te houden omdat je het idee hebt dat de ander het niet leuk zou vinden wat jij gaat zeggen. Maar in een veilige relatie heb je het vertrouwen daar samen wel uit te komen. Juist in de meer broze relaties of relaties waar weinig uitgesproken wordt gaan mensen dingen niet vertellen omdat zij bang zijn voor ruzies en verwijten waar zij niet uitkomen. Geheimen zijn een maat voor de kwaliteit van relaties.'

Wat voor rol spelen familiegeheimen in een familie?

'Soms komt het voor dat je met de familie een geheim voor de buitenwereld hebt om de status van jouw familie en de familienaam te beschermen. Denk bijvoorbeeld aan alcoholisme van een familielid. Maar het kan ook gebeuren dat de meningen over geheimhouding binnen een familie verschillen. Dan krijg je binnen de familie frictie. Als je met z'n allen op een lijn zit dan is het makkelijker om iets geheim te houden omdat je met elkaar ervaringen kan uitwisselen: hoe heb jij het gedaan, vond je het ook zo moeilijk dat we niks konden zeggen. Maar het wordt een probleem wanneer de helft het geheim wil bewaren en de andere helft niet.'

'Geheimen zijn een maat voor de kwaliteit van relaties'

Hebben geheimen altijd bestaan met dezelfde redenen? 'Daar is geen duidelijk onderzoek naar gedaan. We denken dat de motieven voor geheimhouding ongewijzigd zijn maar dat de inkleuring van die motieven wel tijdsafhankelijk is. Niemand wil afgewezen worden, maar waar je voorheen afgewezen werd wanneer je heel links zou stemmen wordt dat in het huidige tijdsgewricht misschien meer gewaardeerd. Zo van: er is nu zo'n rechtse ruk bezig, het geeft niet wanneer je wat meer naar links opschuift. De exacte inhoud van geheimen is cultuur- en tijdsgebonden, maar het onderliggende motief is: ik ga jou dit niet vertellen want in deze periode in de tijd, in deze cultuur leidt dit tot uitsluiting.'

Wanneer wordt het hebben van geheimen een probleem?

'Het komt neer op de mate waarin jij bezig bent met je geheim, wat wij cognitieve preoccupatie noemen. Een geheim kan zijn dat jij het fijn vindt om thuis naakt rond te lopen. Je doet de gordijnen dicht want je hebt geen zin in gezeur met burens. Dat is dan een geheim waar je

Bij ARQ Centrum'45 komen regelmatig Afrikaanse moeders in behandeling die een kind hebben uit een verkrachting. Zij worstelen met de vraag of ze het kind dat wel of niet gaan vertellen.

‘Wanneer de moeder ervoor kiest het niet te vertellen gaat zij ervan uit dat het nooit bekend wordt. Ze neemt zichzelf deels in bescherming, maar vooral neemt ze haar kind in bescherming, door het kind niet het gevoel te geven: jouw vader is een verkrachter en daarmee heb jij dat ook in jou zitten, in jouw genen. Daar kan ook de Afrikaanse cultuur nog een rol in spelen. Zij neemt haar kind in bescherming door de ware identiteit van de vader van haar kind geheim te houden. Dat is een keuze en daar is geen goed of fout in. Dat is een morele keuze.’

Wat is de impact voor het kind om er later achter te komen dat de moeder heel lang een groot geheim had?

‘Als er veelvuldig en langdurig tegen je gelogen wordt, dan ervaren mensen dat echt als ontzettend kwetsend. Dan maakt het niet eens uit of je nou liegt over dat je bent vreemdgegaan of dat je liegt over hoe vaak je naar de sportschool gaat. Het onderwerp dat geheim gehouden wordt maakt niet eens zoveel uit, het is vooral de dynamiek: heb je daar zo lang over gelogen tegen mij, wie ben je dan eigenlijk, waar lieg je nog meer over?’

Komen geheimen uiteindelijk altijd uit?

‘Vaak wel maar zeker niet altijd. Iedereen kan kortdurend een geheim houden, dat is niet zo'n probleem, maar hoe langer je iets geheim moet houden hoe groter de kans dat je fouten maakt. En als er meer mensen bekend zijn met het geheim wordt de kans ook groter dat het via die mensen bekend wordt. Maar er zijn heel veel mensen die individuele geheimen hebben die dat tot hun dood kunnen volhouden. We weten wel dat de meeste geheimen uiteindelijk wel een weg naar buiten vinden. Niet per se omdat ze ontdekt worden maar omdat de geheimhouder uiteindelijk zelf een opening zoekt.’

De laatste tijd is de openstelling van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) groot in het nieuws. Wat zijn jouw ideeën hierover?

‘De manier waarop het gegaan is vind ik bizar. Mensen kunnen hun achternaam online zien staan in de namen-index maar niet bij de achterliggende documenten komen. Je weet dus niet of iemand terecht of onterecht in de lijst staat, is iemand vrijgesproken, is het verder onderzocht? Je hoeft alleen maar een naam van iemand in te toetsen en er komt meteen naar voren dat er over iemand een dossier is aangelegd, maar verder weet je helemaal niet met welke grondslag.’

‘Ik kan me voorstellen dat heel veel mensen nu rondlopen met de gedachte: ik hoop maar dat niemand nu op het idee komt om even de naam van mijn vader of opa of oma in te toetsen. Met name ook omdat het heel laagdrempelig is, met niet alleen maar namen van veroordeelden maar ook met namen van mensen waar simpelweg alleen maar een dossier van is aangemaakt. Maar die misschien zijn vrijgesproken of waar verder geen onderzoek naar gedaan is. Je wordt op deze manier wel heel snel verdacht van samenwerking met de Duitsers. Dat is wel tricky.’

‘Hoe meer je ongewenst herinnerd wordt aan je geheim, hoe angstiger je wordt’

Wat had er moeten gebeuren volgens jou?

‘Het hele archief had toegankelijk moeten worden gemaakt. Stel, mijn naam zou daarin voorkomen. Ik weet niet wie mij opzoekt, dus ik kan nu ook geen gesprek aangaan met die persoon. Ik kan niet zeggen “kijk maar in het dossier, ik ben helemaal vrijgesproken, mij treft geen blaam”. Je hebt nu geen online toegang tot dat dossier en de studiezaal is volgeboekt. Ik vind het jammer dat mensen nu wel een naam kunnen vinden maar verder geen enkele content, geen enkele uitslag, geen uitsluit. Dat vind ik wel een kwalijke zaak.’

Ben je er wel voor dat het open is?

‘Ja zeker, het is zoveel jaar na dato en mensen willen toch wel een keer naar closure toewerken. Het vervelende is natuurlijk dat veel mensen niet weten dat hun vader of moeder fout is geweest of verdacht is geweest van collaboreren en die komen er misschien nu achter terwijl de ouder al overleden is. Als er onzekerheid is - is hij nu wel of niet fout geweest - en het vragen zijn waar je nooit een antwoord op krijgt, dan is dat heel ingewikkeld. Dat zie je ook bij vermissingszaken: Mensen krijgen liever het definitieve nieuws te horen dan dat zij in de onzekerheid blijven zitten. Het opengaan van de archieven zal misschien best wel wat wonden openrijten maar dat hoort bij de geschiedschrijving, dat is denk ik onvermijdelijk.’

Nienke Smit – Klinisch psycholoog bij ARQ Centrum'45 en hoofdredacteur van *Impact Magazine*.

Lucia Hoenselaars - Beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolg en Geweld en adjunct-hoofdredacteur van *Impact Magazine*.

Foto Jeroen Jumelet/ANP

Document uit een CABR-dossier in het Nationaal Archief

Een pleidooi voor een menselijke benadering

Oorlogsarchieven en oorlogstrauma's

Door Raymund Schütz

'Silence encourages the tormentor, never the tormented' (Elie Wiesel)

Als je op 2 januari 2025 vol verwachting je laptop openklapte om het digitale CABR te raadplegen, kwam je van een koude kermis thuis. De minister van Onderwijs had op dwingend advies van de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) de digitale opening uitgesteld om gigantische boetes te voorkomen. Uit de wijze waarop er met het geheugen van de oorlog wordt omgegaan blijkt dat de Tweede Wereldoorlog in de 21e eeuw nog steeds een taboe is. Vanwege dit taboe is de toegang tot oorlogsarchieven sterk beperkt. Dat is opmerkelijk, want de generatie die

de bezetting heeft meegemaakt is nu vrijwel uitgestorven. De pijn zit dus bij de tweede en derde generatie oorlogsbetrokkenen. Het Oorlogsarchief van het Nederlandse Rode Kruis is beperkt openbaar tot 2046 (!) terwijl de digitale openbaarheid van het Centraal Archief van de naoorlogse Bijzondere Rechtspleging (CABR) voorlopig is uitgesteld. Hier komen twee vragen aan de orde: waarom is er weerstand tegen het openen van oorlogsarchieven en welke functie kunnen oorlogsarchieven hebben bij de verwerking van oorlogstrauma's.

Vooraf zal worden ingegaan op de inhoudelijke betekenis van het CABR: de impact van pijnlijke informatie.

Een bestuurlijke chaos

Het uitgangspunt van het overheidsbeleid is de verklaring van Stockholm, die de regering in 2000 heeft ondertekend en waarmee Nederland zich verplichtte om de herinnering aan de slachtoffers van de Holocaust levend te houden. De bedoeling is dat oorlogsarchieven toegankelijk worden voor onderzoek en het CABR-project past daar exact in. De gewekte verwachtingen werden de bodem ingeslagen en leidde tot een controverse rond de toegankelijkheid van het CABR. 'De oorlog' valt onder de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), waarbij VWS de herinneringscentra bestiert, OCW de archieven beheert (het Nationaal Archief is een agentschap van dit ministerie) terwijl het archief van het CABR afkomstig is van het ministerie van Justitie en Veiligheid.

Het taboe op de oorlog heeft geleid tot een bestuurlijke chaos

De openbaarheidstermijn van 75 jaar (Archiefwet 1995) hield in dat het papieren archief per 1 januari 2025 openbaar werd, maar na de waarschuwing van de AP werd alsnog een lichte beperking ingesteld. Je kunt naar het archief om de papieren in te zien, maar moet daar dan een verklaring tekenen dat je met de privacy vertrouwelijk zult omgaan en daarna kun je de papieren dossiers inzien. Er is geen afstemming geweest tussen de diverse organen om de openbaarmaking goed te regelen en het lijkt erop dat de AP pas in een laat stadium in het proces is betrokken. Oorlogsarchieven zijn in Nederland onderworpen aan diverse vormen van beperking, waardoor het voor onderzoekers moeilijk is om bij de dossiers te komen. Om de geheugenfunctie van oorlogsarchieven te waarborgen, dienen alle archieven te vallen onder een gelijk openbaarheidsregime: bij voorkeur openbaar. Het taboe op de oorlog heeft geleid tot een bestuurlijke chaos, omdat niemand de regie heeft durven nemen deze situatie ten goede te keren.

De brisante inhoud van het archief

Het archief bestaat uit duizenden dossiers met gegevens van personen die van collaboratie verdacht werden. Zware gevallen werden behandeld door de Bijzondere Gerechtshoven, waarna de Bijzondere Raad van Cassa-

tie kon toetsen of het recht juist was toegepast. Verder bevat het archief de lichtere zaken die werden behandeld door de tribunaal en veel dossiers die zijn afgesloten bij gebrek aan strafrechtelijk bewijs. Het archief is nooit geschoond, waardoor er gegevens van personen die niet zijn vervolgd, bewaard zijn gebleven. Vanwege de verschillende werkwijzen van de opsporingsinstanties bevat de cartotheek die verwijst naar de dossiers veel kaartjes met namen van personen die niet zijn veroordeeld, zoals getuigen en slachtoffers. Het besluit van het Nationaal Archief om de namencartotheek als 'verdachtencartotheek' digitaal beschikbaar te maken, heeft geleid tot misverstanden en begrijpelijke verwijten. Geslaagde digitale toegankelijkheid berust niet alleen op technische knowhow, maar ook op de archiefexpertise, die in dit geval is genegeerd. De stukken zijn opgesteld in juridisch jargon dat tijdgebonden is en bevatten begrippen, die moeten worden uitgelegd. Het bezwaar tegen digitale toegang zou vooral zijn, dat de nabestaanden van vervolgd die zijn geëmigreerd het Nederlands niet machtig zijn om de inhoud te begrijpen. Expertise is nodig om de geheugenfunctie te ondersteunen, zodat de stukken worden begrepen en geplaatst binnen de context van de tijd. De zorgplicht van de archivaris kan alleen middels maatwerk en menselijk contact worden nagekomen en is niet beperkt tot de studiezaal.

Tegengestelde belangen

De stukken hebben persoonlijke impact, zoals dagboeken, brieven en familiefoto's, want ook dat materiaal bevindt zich in de dossiers. Er kunnen gegevens tussen zitten over de kinderen van de verdachten, waardoor de privacy van levende personen in het geding is.

Er zijn dus tegengestelde belangen in het geding: nabestaanden van vervolgd vrezen de gevolgen als dossiers openbaar worden, maar er is ook een groep die juist pleit voor openbaarheid, conform het standpunt van de Werkgroep Herkenning, die bestaat uit nabestaanden van vervolgd collaborateurs. Artikel 17 van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) biedt de mogelijkheid om de digitale persoonsgegevens te laten wissen. Het is onderdeel van de zorgplicht van de archivaris om de betrokkenen hierop te wijzen.

Het belang van de nabestaanden van de slachtoffers, zoals Joden, Roma en Sinti, Jehovah's Getuigen en verzetsmensen is openheid. Zij hebben de behoefte aan informatie zoals: door wie, waar en wanneer zijn familieleden gearresteerd, en of er sprake is geweest van verraad en door wie. In de dossiers kunnen ant-

woorden worden gevonden op prangende vragen die de onzekerheid wegnemen waardoor nabestaanden al lang worden geplaagd. Slachtoffers van strafbare feiten en hun nabestaanden hebben recht op deze informatie, die nu worden geblokkeerd door de opgelegde beperkingen vanwege privacy.

De derde categorie bestaat uit de onderzoekers en journalisten die op feiten gebaseerde verhalen over de bezetting willen schrijven. Denk aan de medewerkers van instituten als het NIOD en herinneringscentra. Voor hen is het belangrijk om dossiers in te zien om zo accuraat mogelijk geschiedenis schrijven. De Nederlandse overheid wil de herinnering aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog levend houden, maar het archiefbeleid ondergraaft dat doel. Dat is het gevolg van wetgeving die niet afgestemd is op historisch recent oorlogserfgoed, waarin zich privacygevoelig materiaal bevindt. De Europese GDPR (General Data Protection Regulation) bevat een overweging (recital 158) die de gegevensverwerking met betrekking tot gedrag onder dictaturen, tijdens genocides, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden juist toestaat. Deze wordt in Nederland niet toegepast!

Hoewel openbaarmaking de privacy van sommige nabestaanden zou kunnen schaden, dient het ook de belangen van veel anderen en het maatschappelijke doel van de herinnering aan de slachtoffers van de bezetting. De AP heeft streng geoordeeld vanuit haar handavingsopdracht. Deze belangen dienen door de onafhankelijke rechter te worden afgewogen, maar die is er helaas niet aan te pas gekomen.

Wetenschappelijke aanpak en mogelijkheden

Digitalisering van het CABR is gericht op het online beschikbaar stellen van de inhoud van strafdossiers. De volgende stap is de gegevensanalyse met digitale methodes. In de recente publiciteit is te veel de nadruk gelegd op de chaos, waardoor de indruk is gewekt dat de Bijzondere Rechtspleging chaotisch oordeelde. De scherpe grens tussen dader- en slachtofferschap is vervaagd, zonder dat dit gebaseerd is op onderzoek, het archief is immers gesloten. Er zijn de afgelopen decennia juridische studies verschenen waarin de bijzondere rechtspleging kritisch onder de loep is genomen en het beeld van overheersende chaos en willekeur, herkennen we daarin niet terug. De digitalisering schept nieuwe mogelijkheden voor onderzoek, waarvoor speciale functionaliteit aan het systeem kan worden toegevoegd. Het onderzoek naar rechtssystemen wordt nu multidisciplinair benaderd en daardoor kunnen nieuwe per-

spectieven ontstaan op de bijzondere rechtspleging. De Stichting Onderzoek Bijzondere Rechtspleging, waarvan de auteur van dit artikel bestuurslid is, heeft zich ten doel gesteld om die wetenschappelijke benaderingen te stimuleren. Wetenschappelijk onderzoek wordt voorlopig echter niet gefaciliteerd.

Trauma, zwijgen en heling

Grootschalig extreem geweld tijdens oorlog en bezetting is mensenwerk en het latere proces van heling is dat ook. Als archivaris van het Rode Kruis Oorlogsarchief viel mij op dat oorlogstrauma's gepaard gaan met zwijgen en dat geldt voor de nabestaanden van de daders én van de slachtoffers. De mentale drempel te worden geconfronteerd met feiten is hoog, terwijl dossiers antwoorden kunnen geven op vragen die jarenlang het bewustzijn van nabestaanden hebben geplaagd. Trauma leidt tot zwijgen en stilzwijgen verergert het trauma: het blokkeert de verwerking, het verhoogt de stress en leidt tot sociaal isolement. Zwijgen kan ook een machtsmiddel zijn, dat door de generaties wordt doorgegeven. Dat is een vicieuze, traumaversterkende cirkel die moet worden doorbroken.

Hoewel de feiten in een strafdossier vastgelegd zijn vanwege de functie vervolging, tonen zij een stand van zaken die de werkelijkheid benadert. Het vormt een feitelijke basis om het gedrag van betrokkene in te schatten en geeft een indruk van de context waarin dat plaatsvond en hoe het gedrag werd beoordeeld.

Eerste zitting van het oorlogstribunaal in Den Bosch, juli 1945.

Het kaartsysteem van het CABR.

Bepaalde feiten kunnen worden weerlegd, andere feiten kunnen het verhaal ondersteunen en contextualiseren. Dit varieert van het weerleggen van de overtuiging dat iemand wegens collaboratie werd veroordeeld omdat het dossier vrijspraak aangeeft, tot de bevestiging dat een familielid is veroordeeld wegens het arresteren van onderduikers. Heling is pas echt mogelijk als de feiten zijn vastgesteld.

Inzage, begrip en heling zijn onderdelen van een verwerkingsproces, waar twee soorten expertise voor nodig zijn: archief-technisch en psychologisch. Met inhoudelijke expertise kunnen juridische documenten op de juiste manier worden geduid. Dat is de taak van de gespecialiseerde archivaris die maatwerk levert die per dossier verschilt. In Nederland en daarbuiten is een netwerk van archieven met oorlogsinformatie, dat moeilijk te overzien is, zelfs in de tijd van het internet. Archiverissen kunnen doorverwijzen naar archieven die nadere context bevatten over de feiten in het dossier.

Na de inzage kan de aanvrager behoefte hebben aan een gesprek om de impact van de dossierinhoud te verwerken. Die reflectie kan geschieden met behulp van de archivaris, die ervaring heeft met dit onderdeel van het verwerkingsproces. Tijdens dossierinzages beseffen mensen dat ze vat krijgen op hun familiegeschiedenis en niet meer afhankelijk zijn van de verhalen van anderen. Het dossier biedt informatie voor een dialoog, de interactie tussen het dossier en degene die het raadpleegt doorbreekt het jarenlange zwijgen en dat biedt de mogelijkheid het verleden te verwerken. De gevonden informatie kan aanleiding zijn tot ingrijpende veranderingen van de relaties met familieleden. Als dat moeilijk en ingrijpend is, is de begeleiding van gespecialiseerde psychologen noodzakelijk.

Technologie is niet de oplossing, maar een middel

Technologie is nuttig om informatie te ordenen en beschikbaar te maken, maar biedt geen inhoudelijk antwoord op de emotionele en ethische dilemma's die het ontsluiten van gevoelige historische gegevens oplevert. Het digitale ontsluiten van het CABR zonder persoonlijke begeleiding en maatwerk bij de beantwoording van vragen roept eerder weerstand op dan begrip. Voor nabestaanden en betrokkenen is de toegang tot deze archieven een persoonlijke reis door pijnlijke herinneringen en trauma. Ook een geavanceerde technologische aanpak kan nooit de menselijke nuance en empathie vervangen die nodig zijn om deze reis te begeleiden.

Het belang van de nabestaanden van de slachtoffers is openheid

De menselijke benadering

Een effectieve en duurzame oplossing is de persoonlijke benadering. In plaats van alleen te vertrouwen op de technologie en wetgeving, zouden instanties zich moeten richten op het ondersteunen van onderzoekers, nabestaanden en belanghebbenden. Nodig zijn maatwerk en inhoudelijke begeleiding door een archivaris, educatie en dialoog van het publiek en psychologische nazorg voor wie daar behoefte aan heeft. De legalistische houding van de Autoriteit Persoonsgegevens leidt tot ontoegankelijke archieven en belemmert de helende werking van informatie.

Uit de angst voor openbaarheid van oorlogsarchieven blijkt een dieperliggende kloof tussen het technische en het menselijke aspect van archiefbeheer. Het verleggen van de nadruk op technologie naar empathie zal bijdragen aan evenwichtige en betekenisvolle omgang met ons oorlogsverleden. Zo kan Nederland ook voldoen aan zijn internationale verplichtingen om de herinnering te faciliteren en een bijdrage leveren aan de collectieve verwerking van trauma's. De sleutel hiervoor ligt niet in meer techniek, maar in het herstellen van het menselijk contact. Een empathische, op maat gemaakte benadering van oorlogsarchieven kan zowel de collectieve angsten verminderen en de waarde van ons historisch erfgoed versterken. Het nationale oorlogsgeheugen komt tot zijn recht in een proces van heling en herinnering zodat oorlogstrauma's niet leiden tot archieftrauma's.

Raymund Schütz - Rechtshistoricus en senior onderzoeker bij het Haags Gemeentearchief.

Het was in de jaren zestig toen de Duitse Gudrun haar Joodse vriend meenam naar haar ouderlijk huis in Zuid-Duitsland. Haar vader August was een Duitse militair geweest en haar moeder een fervent nazi die heel haar leven lang met minachting sprak over Joden en 'zigeuners'. Een recept voor een familieruzie, maar het bezoek van Gudrun en haar vriend was gemoedelijk en leidde niet tot problemen. Het was in dezelfde jaren zestig dat Gudrun erachter kwam dat haar lieve vader niet zomaar een militair was. Hij behoorde tot de Waffen-SS, en daar het beruchtste onderdeel van, de Einsatzgruppen. In *Time Magazine* zag Gudrun tot haar schrik een foto van haar vader in SS-uniform met het onderschrift dat hij betrokken was bij de moordpartij op dertigduizend Joden in het Oekraïense Babi Yar. Voor even overwoog ze van een brug af te springen.

Niet veel later werd haar vader veroordeeld door een Duitse rechtbank, en Gudrun bouwde haar leven in Canada op. In de zomer bezocht de inmiddels vrijgelaten August haar, en hielp mee met de werkzaamheden op Gudrun's boerderij. Het waren de gelukkigste tijden van zijn leven.

Glasscherven

Die lieve, zorgzame vader en opa, iemand die niets had tegen mensen van een andere afkomst dan de zijne, bleef een raadsel voor Gudrun. Hoe kon zo'n goede man dader zijn geweest van de meest verschrikkelijke misdaden? In haar boek *A Duty of Remembrance* onderzocht ze die vraag. Ze ploegde door familiestukken en interviewde haar vader tien uur lang met een audio-recorder. Hij praatte vrijuit over de zaken waar hij betrokken bij was geweest. In de conclusie van het boek, met als hoofdstuktitel 'The sum of my father', beschrijft ze hem als radertje in een vernietigend systeem dat in handen was van manipulatieve politici. August kon er eigenlijk niets aan doen dat hij zoals vele jonge Duitsers mee was gesleurd in het nazisme. De verantwoordelijkheid lag niet bij August, maar elders, bij de grote boze leiders.

Een review op *Amazon* noemt het een maar vreemd en revisionistisch verhaal, van een dochter die haar vader goedpraat van de misdaden die hij heeft gepleegd. De anonieme recensent geeft het boek twee sterren. Ik lees het boek echter anders. Door het schrijven van een boek probeerde Gudrun namelijk wanhopig de glasscherven van een gebroken beeld van haar vader bij elkaar te vegen en te lijmen, haar vingers verwondend in het proces.

Een van de hoofdstukken in het leven van August was een moordpartij op honderd Joodse kinderen. Vlak voor de executie zag hij een vijfjarig meisje dat hem aan zijn dochter deed denken. Hij hield haar handje vast en bracht haar naar de kuil waar de kinderen vermoord werden. In de audiotapes breekt hij, en Gudrun ook – dat is duidelijk hoorbaar. Afgelopen zomer zocht ik Gudrun op. We bespraken die gebeurtenis van meer dan tachtig jaar geleden. Ik zag de pijn en het verdriet van Gudrun. Ze draaide er niet omheen. 'Hij is een oorlogsmisdadiger!', riep ze. Maar volledig proberen te beseffen dat haar vader daar echt in Oekraïne was, maakte haar radeloos. Daar kon ze niet bij. Haar vader blijft een enigma, ook nu Gudrun in de tachtig is. Het bijeengeraapte beeld van haar vader is dan wel gelijmd, het blijft gebroken.

Bart Nauta – Beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolg en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

Samenwerken in de zorg voor moeder en kind

Geboren uit seksueel geweld

Door Elisa van Ee

Een Nederlandse vrouw

‘Na de verkrachting heb ik hulp gezocht en traumabehandeling gekregen. Tijdens de behandeling heb ik verteld dat mijn dochter door die verkrachting is geboren, maar daar werd verder niets mee gedaan. Ik kreeg alleen EMDR-therapie gericht op de verkrachting. Toen mijn dochter een paar jaar oud was, zocht ik opnieuw hulp omdat ik moeite had met haar driftbuien. Het ging om normaal kleutergedrag, maar door haar afkomst vond ik het moeilijk om ermee om te gaan. Ook toen werd er niks mee gedaan. Het voelde alsof ik er alleen voor stond. Omdat ik niet voor abortus had gekozen, was het mijn verantwoordelijkheid. Nu is mijn dochter tien jaar, en ik weet niet wat ik haar moet vertellen over waar ze vandaan komt.’

Seksueel geweld

Seksueel geweld, of dit nu wordt gepleegd door een onbekende, een partner of strijdende partijen, komt overal ter wereld voor en heeft ingrijpende gevolgen voor de slachtoffers. In de afgelopen jaren heeft de media meer aandacht besteed aan gendergerelateerd geweld. Denk bijvoorbeeld aan de #MeToo-beweging en de misbruikzaken in de sport- en muziekindustrie. Hierdoor is er internationaal en in Nederland veel discussie ontstaan over seksueel geweld in onze samenleving. De cijfers liegen er dan ook niet om. Wereldwijd komt seksueel geweld veel voor. In Nederland zegt 22% van de vrouwen dat ze in hun leven te maken hebben gehad met seksueel geweld. Voor 11% van de vrouwen ging het om seks tegen hun wil.¹ Maar er is één belangrijk onderwerp dat nauwelijks wordt besproken: zwangerschap en moederschap als gevolg van seksueel geweld. Dat is opvallend, want de gevolgen zijn groot.

Vrouwen die seksueel geweld hebben meegemaakt, kunnen te maken krijgen met mentale klachten zoals posttraumatische stress, angst en depressie. Vooral het

terwijl een gebrek aan steun de klachten juist in stand kan houden. Stigmatisering van slachtoffers kan dan ook een risicofactor zijn die het herstel belemmert.

Zwangerschap en moederschap na seksueel geweld

Hoe vaak vrouwen zwanger worden na seksueel geweld, weten we niet precies. In een klein Nederlands onderzoek onder 400 vrouwen die seks tegen hun wil hadden meegemaakt, gaf 3% aan zwanger te zijn geworden.² In de Verenigde Staten werd in 1996 onderzoek gedaan waaruit bleek dat 5% van de slachtoffers (in de leeftijd van 12 tot 45 jaar) zwanger werd. Toen dit onderzoek later werd herhaald, bleek het percentage te zijn gestegen naar 15%. In landen met lagere en middeninkomens ligt dit percentage vaak nog hoger.³ Deze toename kan deels worden toegeschreven aan de grotere openheid die is ontstaan door bewegingen zoals #MeToo.

De opvattingen rond seksueel geweld worden nog sterker zichtbaar wanneer er een kind wordt geboren. In Nederland is niet bekend hoeveel vrouwen ervoor kiezen om een kind te baren dat is verwekt door seksueel geweld. Onderzoek uit andere landen laat zien dat toegang tot abortus niet uitsluit dat vrouwen besluiten de zwangerschap te voldragen. In de Verenigde Staten koos 32% van die slachtoffers ervoor het kind zelf op te voeden. Dit percentage is hoger wanneer de dader een intieme partner is, omdat deze vrouwen zich vaker gedwongen voelen om het kind te houden.⁴

Als een kind wordt geboren na seksueel geweld, blijft het trauma vaak verbonden met de identiteit van het kind. Moeders kunnen gemengde gevoelens ervaren: afwijzing en haat omdat het kind hen herinnert aan het geweld, maar ook liefde omdat het kind onschuldig is en een deel van henzelf. Zelfs als het kind de biologische vader nooit ontmoet, blijft de identiteit van het kind in de ogen van de moeder en de gemeenschap vaak verbonden met die van de verkrachter. In sommige gevallen kan dit leiden tot uitstoting door de gemeenschap. Omdat de problematiek vaak complex is, is het cruciaal dat zowel de moeder als het kind de juiste zorg en ondersteuning krijgen.

Uitdagingen in de zorg voor moeders en hun kinderen na seksueel geweld

Uit onderzoek blijkt dat hulpverleners vaak moeite hebben met het bieden van zorg aan moeders met een kind dat is geboren uit seksueel geweld. Ze herkennen deze situatie soms niet, omdat ze zich niet bewust zijn van de mogelijkheid dat het kind op deze manier is verwekt. Ook voelen hulpverleners zich soms onzeker en weten

De herinnering aan een catastrofe blijft drie generaties levend

risico op het ontwikkelen van een posttraumatische stressstoornis (PTSS) is hoog, en deze klachten kunnen langdurig aanhouden. De impact van seksueel geweld wordt sterk beïnvloed door de sociale omgeving. Sociale steun speelt bijvoorbeeld een grote rol: slachtoffers die steun ervaren, hebben een kleinere kans op het ontwikkelen van PTSS. Ook kan sociale steun helpen bij herstel,

ze niet goed welke zorg ze kunnen bieden of naar wie ze kunnen doorverwijzen. Het gevolg hiervan is dat deze moeders en hun kinderen vaak te laat, of helemaal niet, de hulp krijgen die ze nodig hebben. Dit is spijtig, want juist vroegtijdige hulp kan de veiligheid en het welzijn van moeder en kind aanzienlijk verbeteren.⁵

Het bieden van goede zorg aan moeders met een kind dat is geboren uit seksueel geweld vraagt om zorgvuldigheid, begrip en een gerichte aanpak. Voor zorgverleners kan het daarom belangrijk zijn om het onderwerp voorzichtig ter sprake te brengen wanneer het vermoeden bestaat dat seksueel geweld heeft geleid tot een zwangerschap of moederschap. Vragen die bijvoorbeeld gesteld kunnen worden zijn:

'We weten dat veel vrouwen te maken krijgen met fysiek of seksueel geweld, wat vaak leidt tot lichamelijke en geestelijke klachten. Daarom vragen we hier standaard naar. Heeft u zoiets meegemaakt?'

En als vervolgvraag: *'We weten ook dat seksueel geweld soms tot een zwangerschap kan leiden. Is dat bij u het geval geweest?'*

Zorgverleners dienen de grenzen van de (aanstaande) moeder te respecteren door bijvoorbeeld te laten weten dat zij mag aangeven als vragen moeilijk voor haar zijn of als ze niet verder wil praten. Wanneer de zorgverlener tijdens het gesprek laat zien dat reacties worden opgemerkt door de eigen gedachten te delen ('hardop

denken') draagt dit bij aan transparantie en het opbouwen van vertrouwen. Dit vertrouwen is essentieel voor een goede samenwerking.

SAMENWERKEN VOOR DE BESTE ZORG

Als je merkt dat een moeder extra hulp nodig heeft, kijk dan wat jouw organisatie kan bieden. Kijk op www.moms.nl voor meer informatie over vragen die je kunt stellen, onderwerpen die je kunt bespreken of interventies die je kunt toepassen. Als een verwijzing nodig is, zorg dan voor een warme overdracht. Dit betekent dat je, indien mogelijk, samen met de moeder naar een nieuwe hulpverlener gaat voor het eerste gesprek. Dit helpt de moeder om de stap naar verdere hulp makkelijker te zetten. Door samen te werken en deze zorg dichtbij huis te organiseren, kunnen we moeders en kinderen de beste kansen geven om hun band en toekomst te versterken.

Effectieve zorg

Uit onderzoek naar de ervaringen van professionals wereldwijd blijkt dat effectieve zorg voor deze moeders en kinderen is opgebouwd uit drie belangrijke pijlers:

1. Traumaverwerking bij de moeder: Help de moeder het seksueel geweld en de gevolgen ervan te verwerken.
2. Versterken van de moeder-kindrelatie: Werk aan de hechting tussen moeder en kind, om problemen in de band te voorkomen of te verminderen.
3. Versterken van de positie van moeder en kind in de gemeenschap: Help hen bij het opbouwen van een ondersteunend netwerk en het verminderen van stigma.⁶

Het combineren van deze drie pijlers is belangrijk. Focussen op slechts één aspect, zoals alleen trauma-verwerking of alleen de moeder-kindrelatie, is vaak niet voldoende. Samenwerken in de zorg, bijvoorbeeld tussen de behandelaar vanuit de volwassenzorg en vanuit de jeugdzorg, is dan ook essentieel. Bij alle onderdelen is veiligheid van zowel de moeder als het kind, zowel in de behandelkamer als in hun omgeving, een doorlopend aandachtspunt.

Een veilige vertrouwensband tussen de hulpverlener en de moeder is de basis voor een effectieve behandeling. Dit vraagt van de zorgverlener dat deze de tijd neemt om met moeder te reflecteren op wat voor haar belangrijk is om haar ervaringen te begrijpen. Door te vertragen kan worden aangesloten bij het tempo van moeder. Zo kan een gedeelde betekenis worden gecreëerd. Bij deze moeilijk bereikbare groep met complexe behoeften is een veilige therapeutische relatie niet alleen essentieel voor de effectiviteit van interventies, maar vormt het ook de basis die deze interventies überhaupt mogelijk maakt.

Pas wanneer zwangerschap door seksueel geweld bespreekbaar wordt, kunnen deze moeders en hun kinderen de steun ontvangen die zij nodig hebben. Dit vraagt zowel een verandering binnen de zorgverlening als onze maatschappij.

Elisa van Ee - Bijzonder hoogleraar psychotraumatologie in ontwikkelingsperspectief aan de Radboud Universiteit en klinisch psycholoog, psychotraumatheapeut en systeemtherapeut bij het Psychotraumacentrum Zuid-Nederland van Reinier van Arkel.

NOTEN

1. Rutgers (2017). *Seksuele gezondheid in Nederland*. Uitgeverij Eburon: Utrecht.
2. Rutgers (2017). *Seksuele gezondheid in Nederland*. Uitgeverij Eburon: Utrecht.
3. Basil, K.C., Smith, S.G., Kresnow, M., Khatiwada S., & Leemis, R.W. (2022). *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey: 2016/2017 Report on Sexual Violence*. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention; Stamatakis, C. E., Sumner, S. A., Massetti, G., Kress, H., Basile, K. C., Marcelin, L. H., Cela, T., Wadonda-Kabondo, N., Onotu, D., Ogbanufe, O., Chipimo, P.J., Conkling, M., Apondi, R., & Aluzimbi, G. (2022). Sexual Violence Prevalence and Related Pregnancy Among Girls and Young Women: A Multicountry Analysis. *Journal of interpersonal violence*, 37(3-4), NP2428–NP2441.
4. Basil, K. C., Smith, S. G., Liu, Y., Kresnow, M., Fasula, A. M., Gilbert, L., & Chen, J. (2018). Rape-Related Pregnancy and Association With Reproductive Coercion in the U.S. *American journal of preventive medicine*, 55, 770-776.
5. Meuleman, E. & van Ee, E. (2021). To Do or Not to Do... Primary Health Care Professionals Experiences With Mothers With Children Born of Sexual Violence. *Frontiers in Psychology*, 12, 4075.
6. Van Ee, E. & Blokland, J. (2019). Bad Blood or My Blood: A Qualitative Study into the Dimensions of Interventions for Mothers with Children Born of Sexual Violence. *International Journal of Environmental Research & Public Health*, 16, 4810.

MAG IK BIJ JOU?

Van Elisa van Ee verscheen onlangs het boek *Mag ik bij jou? Omgaan met trauma*. Elisa van Ee beschrijft hierin hoe je de gevolgen van traumatische ervaringen voor relaties kunt begrijpen en hoe je verbonden kunt blijven of de ander kunt steunen zonder overbelast te raken. Aan de hand van verschillende thema's onderzoekt Van Ee waarom het zo belangrijk is om er na traumatische ervaringen voor elkaar te zijn, waarom het juist zo moeilijk kan zijn om de ander te bereiken of toe te laten, maar vooral wat je eraan kunt doen.

Foto Nationaal Archief

Hoe is het om (klein)kind van een collaborateur te zijn?

GELUIDEN UIT DE STILTE

De scanstraat in het Nationaal Archief waar de documenten uit de CABR archieven worden gedigitaliseerd.

Hoe werkt het oorlogsverleden vandaag de dag door als je ouders of je grootouders hebben gecollaboreerd met de Duitse bezetter? Onlangs onderzocht ARQ hoe het (klein)kinderen van 'foute' Nederlanders vandaag de dag vergaat. Op welke manieren ervaren zij de doorwerking van dit verleden, en wat kunnen we daaruit meenemen wanneer we 80 jaar vrijheid herdenken?

Door Lucia Hoenselaars

'Ik las het nieuwsbericht in februari vorig jaar op de NOS. Het was vroeg in de ochtend en toen heb ik echt gehuild.'¹

De verwachte openbaarmaking van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), die uiteindelijk niet plaatsvond op 1 januari 2025 maar werd uitgesteld, beroert onmiskenbaar de gemoederen. Het archief bestaat uit dossiers van mensen die na de Tweede Wereldoorlog werden verdacht van collaboratie. De afgelopen jaren worden steeds vaker familiegeschiedenissen ontrafeld en openbaar gemaakt: opa blijkt lid te zijn geweest van de NSB, of die ene oom vocht voor de SS in het oosten. Neem het indrukwekkende verhaal in de NRC van journalist Jos Verlaan, waarin hij zijn 'bruine' familieleden zoals hij het zelf noemt, uitgebreid

openbaart.² Voor de een maakt de openbaarmaking van het CABR nieuwsgierig, voor de ander veroorzaakt het vrees om (opnieuw) te maken te krijgen met sociale uitsluiting en zelfs psychische klachten.

Om al deze spanningen en de geanticipeerde impact te kunnen duiden en ondervangen, voerde ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld een onderzoek uit naar het psychosociaal welzijn van nabestaanden van (vermeende) collaborateurs. Daarbij werd gekeken hoe zij zorg en hulpverlening ervaren, hoe de samenleving aankijkt tegen nabestaanden van collaborateurs en wat

de mogelijke impact van een openbaar en digitaal CABR kan zijn. Het onderzoek is gebaseerd op literatuurstudie, tien interviews en een representatief panelonderzoek door Centerdata.³

De zorgen die bij sommige mensen leven, blijken niet ongegrond. Collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt nog altijd sterk moreel veroordeeld in de samenleving, zo toonde het vragenlijstonderzoek dat werd uitgezet onder een representatief panel. En er speelt hier nog altijd ook een intergenerationele dimensie mee, zo blijkt. 18% van de deelnemers gaf aan zich niet prettig te voelen bij het idee dat mensen in publieke functies, zoals politici of burgemeesters, het kind van een collaborateur zouden zijn. Overigens meldde 45% hier wel oké mee te zijn. Hoe het ook zij, de resultaten bevestigen de noodzaak van een zorgvuldige discussie over de impact van een openbaar en digitaal CABR.

Om hoeveel mensen gaat het eigenlijk?

Bij het representatieve vragenlijstonderzoek meldde 3,6% van de respondenten een familiegeschiedenis van collaboratie te hebben.⁴ Als we die 3,6% als schatting nemen van het aantal mensen in Nederland dat bekend is met collaboratie in hun familiegeschiedenis, dan zou het gaan om bijna 650.000 mensen. Van het totale aantal respondenten gaf 0,567% aan een kind te zijn van iemand die verdacht is geweest van collaboratie. Omgerekend zouden er zo'n 102.000 kinderen van (vermeende) collaborateurs zijn in Nederland. Uiteraard is het mogelijk dat er meer mensen zijn met collaboratie in de familiegeschiedenis die hier niet van op de hoogte zijn of dit niet willen zeggen.

Opkomen voor jezelf

Dat de impact van oorlog generaties lang kan doorwerken, is tegenwoordig een breed gedeeld inzicht. Als we spreken over doorwerking hebben we het echter niet uitsluitend over psychotrauma of een posttraumatische stressstoornis (PTSS). Uit het vragenlijstonderzoek blijkt dat ongeveer een derde van de kinderen van (vermeende) collaborateurs en een vijfde van de kleinkinderen op enig moment in hun leven psychische of fysieke klachten heeft gehad waarbij zijzelf aangaven dat het collaboratieverleden een rol speelde.

De interviewstudie laat zien dat het collaboratieverleden doorwerkt op uiteenlopende manieren en op verschillende niveaus: individueel, binnen het gezin en in de maatschappij. Soms gaat het om doorwerking in positieve zin, bijvoorbeeld in maatschappelijk bewustzijn,

zelfstandigheid of historische interesse. Zelfstandigheid betekent in dit kader opkomen voor jezelf, het maken van beslissingen, het oplossen van problemen en het trekken van je eigen plan in het leven. Daarnaast geven geïnterviewden aan dat het verleden heeft gezorgd voor een open en brede blik naar de wereld om hen heen, met name als het gaat over de complexiteit tussen goed en fout, dader of slachtoffer. 'Ik kijk sowieso heel anders tegen de mensheid aan. Ik besef heel goed aan wat voor invloed mensen blootgesteld kunnen worden.'

Angst en boosheid

Maar zoals de literatuur en interviews duidelijk maken, ervaren ook velen vooral een negatieve doorwerking van het oorlogsverleden in de vorm van zowel fysieke als psychische klachten. Vaak genoemd worden angstklachten, depressieve klachten en problemen rondom de eigen identiteit, evenals emoties als schuld, schaamte, verdriet en boosheid die samenhangen met het verleden. Bij boosheid kan die zowel gericht zijn op de maatschappij en wat de geïnterviewde heeft moeten doorstaan vanwege het oorlogsverleden, als op de ouders vanwege de keuzes die ze maakten of de opvoeding die ze boden. Enkele geïnterviewden benoemen het gevoel dat hun familie onrecht is aangedaan.

Sommige geïnterviewden hebben te maken (gehad) met verschillende soorten angst, zoals verlatingsangst, sociale fobie, bindingsangst en angst voor afwijzing en veroordeling in het algemeen. Ze beschrijven bijvoorbeeld hoe zij actief het verleden vermijden of verbergen, en dit geheimhielden of nog steeds houden voor anderen. In dat kader bezien is het niet verwonderlijk dat de naderende openbaarmaking van het CABR bij mensen veel spanning kan opleveren. 'De arts zag niets vreemds wat de benauwdheid kon verklaren. Hij vroeg door of ik een trauma had meegemaakt of dat er iets was waar ik erg tegenop zag. Ik begon te huilen en vertelde dat ik opzag tegen de CABR-archieven die opengaan. De arts zei dat ik mogelijk daardoor veel stress ervaar en continu te hoog adem. Dat gebeurt nog heel vaak.'

Ook depressieve gevoelens komen voor onder de geïnterviewden, waarbij ze soms zelfs suïcidale gedachten en suïcidepogingen benoemen. Anderen beschrijven hoe zij nachtmerries en herbelevingen hebben van oorlogssituaties die zij zelf als kind hebben meegemaakt of kennen uit verhalen van hun ouders.

Gezinsrelaties onder druk

De geïnterviewden spreken vaak over een zeer ontwrichtende gezinssituatie na de oorlog. Gezinsrelaties

stonden onder druk vanwege het verleden. Kinderen ervoeren bijvoorbeeld een loyaliteitsconflict in relatie tot ouders, of kregen te maken met problematiek die voortkwam uit de internering van één of beide ouders. Vaak werden kinderen opgevangen door familie of een pleeggezin, of ze kwamen terecht in een kindertehuis. Soms werden ze ook gescheiden van broertjes en zusjes.

De ouders die gecollaboreerd hadden, hadden zelf ook psychische problemen, aldus de meerderheid van de geïnterviewden. Ze noemen allerlei traumagerelateerde klachten, waaronder nachtmerries, depressies, angsten, woedeaanvallen en verslavingsproblematiek. Verschillende geïnterviewden benoemen dat zij zelf te maken kregen met fysieke mishandeling en misbruik in de kindertijd. Ook vertellen ze hoe het was om op te groeien met een autoritaire vader, een emotioneel afstandelijke of afwezige ouder, of radeloze ouders die niet wisten hoe ze om moesten gaan met hun kinderen, die soms ook zelf getraumatiseerd waren door de oorlog. Een kleinkind in het vragenlijstonderzoek illustreert een gespannen gezinssituatie als volgt: 'Ik denk dat het oorlogsverleden van mijn opa een hele grote impact heeft gehad op mijn vader. Er waren altijd spanningen in het gezin en mijn vader was een hele vreselijke en moeilijke man die geen gevoel had voor zichzelf of voor zijn kinderen. Ook de rest van de familie mocht geen gevoel of emoties tonen.'

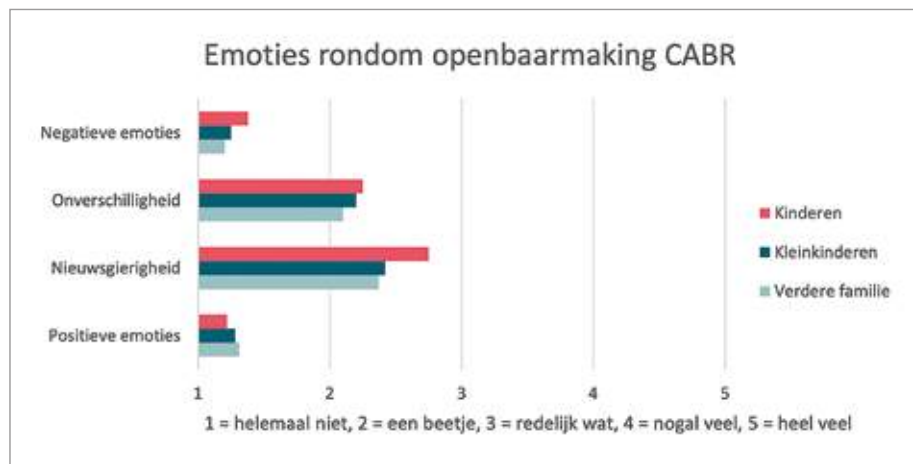
Tot op de dag van vandaag kunnen relaties binnen het ouderlijk gezin door het oorlogsverleden gespannen zijn. Broers en zussen kunnen heel verschillend kijken naar het oorlogsverleden van de ouders, en het in de openbaarheid treden met het familieverhaal kan ook leiden tot onderlinge conflicten of zelfs een breuk. 'Mijn zussen namen het mij zeer kwalijk dat ik het familieverhaal naar buiten heb gebracht, en daardoor het leven van mijn vader heb verpest.'

Maatschappij

Naast invloed op de eigen identiteit en het gezinsleven, hebben kinderen van (vermeende) collaborateurs te maken (gehad) met een doorwerking in hun maatschappelijke leven. Genoemd worden onder meer veroordeling en uitsluiting, beperkte studie- of werkkansen of het opgroeien in armoede vanwege het oorlogsverleden van

Een bijeenkomst over de CABR archieven, georganiseerd door Oorlog voor de Rechter en ARQ, in Overijssel.

Een van de uitkomsten uit het onderzoek Geluiden uit de stilte.

hun ouders. Collaborateurs en hun gezinnen zijn na de oorlog vanuit de overheid niet stelselmatig als groep benaderd, en dus ook niet stelselmatig uitgesloten en achtergesteld. Toch hebben veel gezinnen in hun sociale leven incidenten van veroordeling en uitsluiting ervaren. 'Ik werd uitgescholden, geslagen, gestompt en aan mijn haar getrokken, dus dat is niet een leuke jeugd.'

Dergelijke ervaringen kunnen mensen in hun vroege jeugd hebben gehad, kort na de oorlog, maar ook decennia later in hun volwassen leven, bijvoorbeeld in werksituaties.⁵ Een van de geïnterviewden vertelt hoe zij tegen haar zin en ondanks goed functioneren op haar werk overgeplaatst werd naar een andere afdeling. Jaren later werd bekend dat dit te maken had met haar familiegeschiedenis. Een andere participant vertelt hoe zij geweigerd werd als secretaris van een vriendenclub. Daarbij werd verteld dat het niets met haar verleden te maken had, maar ook dit bleek later wel degelijk het geval te zijn.

Alleen op de Dam

Onze nationale herdenkingsdagen kunnen naast waardevolle momenten van bezinning maatschappelijk moeilijke gelegenheden zijn, waar de pijn van het verleden en haar nasleep naar de oppervlakte komt. Een nakomeling van een collaborateur verwoordde ooit treffend hoe het voelde om tijdens de herdenking op 4 mei op de Dam te staan: 'Ik voelde me alleen tussen zoveel mensen, ik dacht dat iedereen het aan mij kon zien.'⁶ Uit de interviews in het onderzoek kwam dit eveneens naar voren: 'Misschien bel ik de hulpverlener wel, de meidagen komen er weer aan.' Bij een recente peiling onder leden van de Stichting Werkgroep Herkenning (de organisatie die zich inzet voor het welzijn en de belangen van nakomelingen van 'foute' Nederlanders), over hoe men aankeek tegen de Dodenherdenking, kwamen reacties los als 'Ik keek altijd op de bank naar de dodenherdenking. Nu vraag ik me af of ik erbij hoor', 'Er is een generatie die op 4 mei met vakantie gaat, herdenken is voor hen te confronterend' en '4 mei is geen fijne dag'.⁷ Tegelijkertijd laten de interviews ook zien hoe groot de positieve impact is wanneer iemand zich welkom voelt op een herdenking en er ruimte is om ook over deze kant van de oorlog te spreken en daarop te reflecteren.

De reacties van nabestaanden op de verwachte opening van het CABR roepen belangrijke vragen op over de betekenis en impact van de Dodenherdenking. Bij wie of wat staan we stil tijdens die twee minuten? En mogen we ook stilstaan bij de doorwerking van deze beladen familiegeschiedenissen? Een bevestigend antwoord vereist een aanvulling op de vragen die rondom de herdenkingsdagen worden gesteld. Dus niet alleen 'wat betekent herdenken voor jou?', maar ook 'wat dóét herdenken met jou?' Het ritueel van de twee minuten stilte zou zich hier goed voor lenen. Toen het voor het eerst uitgevoerd werd – in Zuid-Afrika tijdens de Eerste Wereldoorlog – diende de eerste minuut om de gevallen te gedenken, en de tweede om stil te staan bij degenen die nog leefden.⁸ Het ritueel biedt dus ruimte voor gevoelens die nú spelen, bij iedereen op een unieke manier. Als we hier als samenleving oog voor kunnen hebben, wordt wellicht het aantal mensen dat zich op 4 mei alleen waant in de menigte elk jaar kleiner.

Lucia Hoenselaars - Beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld. Zij is onder meer betrokken bij het project Doorwerking van Collaboratie en is adjunct-hoofdredacteur van *Impact Magazine*.

NOTEN

1. Anne Marthe van der Bles, Lucia Hoenselaars & Bertine Mitima, *Geluiden uit de stilte. Onderzoek naar de doorwerking van (vermeende) collaboratie in de familiegeschiedenis*. ARQ, 2024, p. 48.
2. Jos Verlaan, 'Mijn familie was fout in de oorlog. En dat mag nu iedereen weten'. *NRC*, 13 september 2024.
3. Voor het onderzoek werden verschillende vragenlijsten uitgezet onder het LISS Panel van Centerdata, dat een goede representatie is van de Nederlandse samenleving. Aan het gehele panel (N=5991) is gevraagd welke ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog mensen in hun familiegeschiedenis hebben, zoals familieleden die verbleven in Nederlands-Indië, die verzet pleegden, collaboreerden, of die gedwongen tewerkgesteld werden. Er zijn twee vervolgvragenlijsten voorgelegd: één onder mensen met ervaringen rond collaboratie in hun familiegeschiedenis (N=156) en één onder mensen uit de rest van de Nederlandse samenleving (N=1224).
4. Alle besproken resultaten in dit stuk komen aan bod in het rapport *Geluiden uit de stilte*, p. 33-59.
5. Ismee Tames, *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig*. Boom, 2013, p. 63.
6. Bas Kromhout, 'Het laatste taboe in Nederland: NSB Kinderen'. *Historisch Nieuwsblad*, 29 augustus 2002.
7. *Nieuws Bulletin Stichting Werkgroep Herkenning*, jrg. 39, nr. 2 (oktober 2024), p. 4.
8. Ilse Raaijmakers & Bertine Mitima-Verloop, *De Tweede minuut stilte*. ARQ, 2020.

PRATEN?

Heeft u behoefte om te praten over de geschiedenis van uw familie en wat dat met u doet? U kunt laagdrempelig contact opnemen met het Contactpunt Na oorlogse Generaties via 088 330 51 50 (op werkdagen tussen 9.00-12.00 uur) of via cng@arq.org.

Of bezoek een van de bijeenkomsten die ARQ samen met Oorlog voor de Rechter organiseert. Kijk voor een actueel overzicht op:

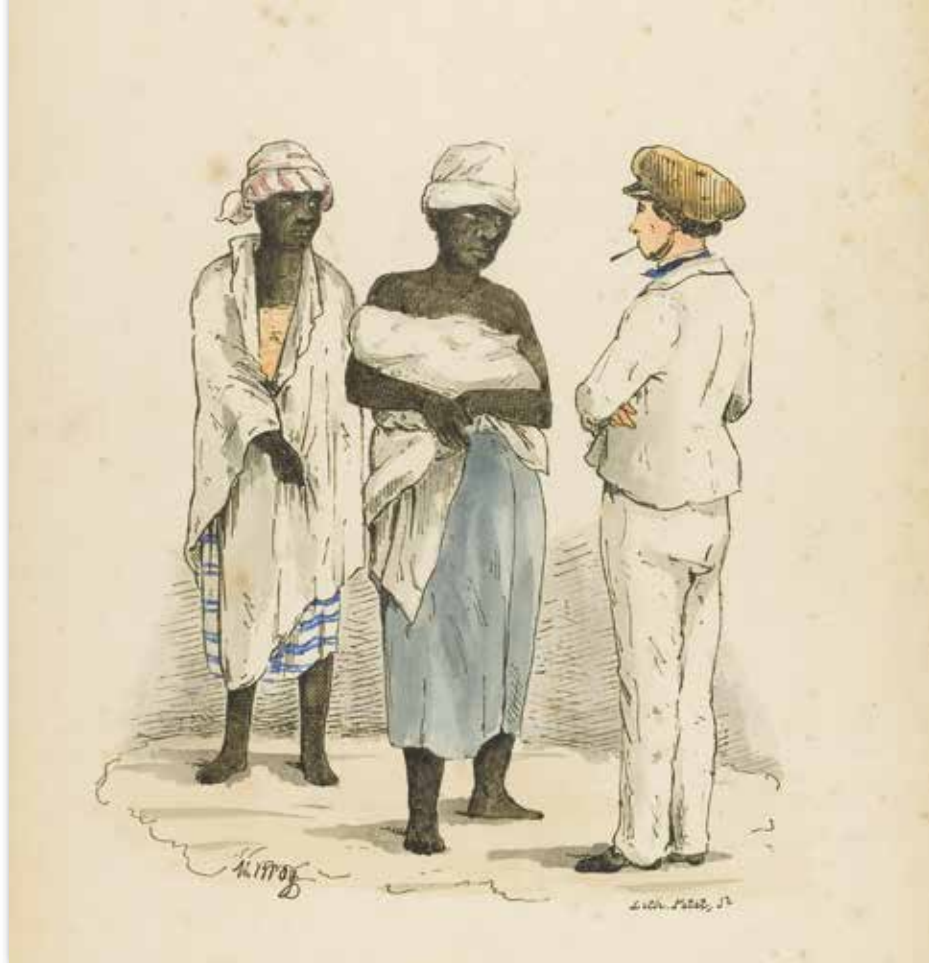
arq.org/projecten/doorwerking-van-collaboratie.

EERDER VERSCHENEN

Dit artikel verscheen eerder in WO2 Onderzoek Uitgelicht 2024-5, en is licht aangepast naar aanleiding van de ontwikkelingen rondom het CABR in januari 2025.

Elena Beelaerts zat in april 2017 in Wassenaar aan het bed van haar tere grootmoeder, haar moeders moeder. Tot over de negentig was ze een sprankelende, elegante vrouw. Maar ineens had ze een longontsteking gekregen en sindsdien was ze niet meer uit bed gekomen. Tijdens een ziekenbezoekje vertelde grootmoeder ineens over de vader van haar eigen moeder. Die zou hem plots zijn gesmeerd, en had zijn jonge dochtertjes achtergelaten.

Door Alies Pegtel

Tekening gemaakt door Theodore Bray, plantagehouder in Suriname.

Elena Beelaerts onderzocht de rol van haar voorouders in het slavernijverleden

‘Met mijn kennis van nu, kan ik mijn ogen er nooit meer voor sluiten’

‘Mijn moeder had altijd iets droevigs in haar ogen,’ zei ze tegen haar kleindochter. Elena had dit verhaal nooit eerder gehoord. Maar omdat de herinnering haar grootmoeder emotioneerde, wilde ze haar helpen om de verdwenen grootvader terug te vinden, zodat zij rust zou kunnen vinden.

Elena noteerde de achternaam van haar grootmoeders verdwenen grootvader, ‘Bray’. Ze voerde zijn naam in, in de zoekmachine van het digitale Gelderse Archief. Al snel vond ze de huwelijksakte van haar verre voorouders. En zo stuitte ze thuis achter haar laptop onverwacht op een ongemakkelijke waarheid. Haar grootmoeders grootvader was geboren in Paramaribo. Hij was een zoon van wijlen Johanna Catharina Frouin en Theodore Bray ‘in leven planter’.

‘Ik kan het bijna niet denken. Betekent dat slavernij?’. Onthutst zocht Elena online verder en vond tekeningen en aquarellen die haar betbetovergrootvader maakte van het alledaagse Surinaamse plantageleven, met titels als *Keukenmeid* en *Stadsslavin*. Op de website van het Tropenmuseum, - nu het Wereldmuseum - vond ze meer informatie over hem. De Belgische Theodore Bray was op zijn 23ste in 1841 naar Suriname vertrokken en werd daar ‘blankofficier’, slavenopzichter. Hij werkte zich op tot eigenaar van de plantage Spieringshoek. Hij sloot een goed huwelijk met de plantersdochter Johanna Frouin, een ‘kleurlinge’. Het paar maakte deel uit van de getinte Surinaamse elite. Na ruim twintig jaar verliet Theodore de kolonie als rijk man, met vrouw en kinderen, vijf jaar na de afschaffing van de slavernij in 1863. Nog altijd worden zijn unieke illustraties van het

plantageleven afgedrukt in vrijwel iedere publicatie over de slavernij.

‘Ik voel me schuldig over mijn aanvankelijke onwetendheid over het koloniale verleden’

Deze ontdekking zette het leven van Elena op z'n kop. Had ze een slavendrijver in de familie? Hoe kon het dat hij altijd was verzwegen in de familie verhalen? Zo begon ze aan een persoonlijke zoektocht, die ze optekende in het boek *Ach freule. Op zoek naar de plantagehouder in mijn familie*. Ze wilde het Surinaamse verleden van haar voorvader reconstrueren. Niet alleen om zicht te krijgen op de Surinaamse koloniale geschiedenis, waarvan ze zich ineens beseftte dat ze die eigenlijk helemaal niet kende. Maar ze wil ook meer grip krijgen op zichzelf. Ze is van adellijke komaf, en van kinds af aan had ze daar moeite mee. Ze wilde niet dat haar jonkvrouw-titel, waar ‘ik zelf niets voor heb gedaan’, bepaalde hoe anderen naar haar kijken. Ze leefde er een beetje omheen. Maar door de ontdekking van haar verzwegen betbetovergootvader, was het voor Elena niet langer mogelijk om haar rug te keren naar haar familie verleden, zoals ze altijd had gedaan. Met het uitzoeken van de historie van de plantagedrijver Theodore Bray, kantelde

haar perspectief. Nu ze achterom keek, kon ze niet anders dan zich ook openstellen voor nieuwe inzichten omtrent haar verhouding tot haar adellijke afkomst.

Je hebt een zeer persoonlijk, kwetsbaar boek geschreven, waarin je je ongemak over jouw familieband met het slavernijverleden nauwkeurig onder de loep neemt. Was het een moeilijk proces?

‘Het was pijnlijk en lastig, alleen al omdat ik nooit eerder een boek heb geschreven. Ik ben kunstenaar, een beeld-denker. In het begin dacht ik er ook aan om een film te maken of een documentaire. Maar uiteindelijk gaf de doorslag dat papier heel geduldig is. Ik wilde de mentaliteit onderzoeken van mijn voorouder, Theodore Bray, de plantagedrijver. En vooral ook wat dit voor mij betekent: hoe verhoud ik me tot zo'n voorouder? Ik heb zeven jaar aan dit boek gewerkt, ik heb al die jaren nodig gehad voor zelfreflectie en om erover na te denken.’

De eerste keren kromp je ineens bij het bekijken van de observerende tekeningen die jouw betbetovergootvader maakte in Suriname van zijn ‘zwarte natuurgelijken’ zoals hij ze noemde?

‘De slavernij, de lelijkheid van de vernietigende uitbuiting, en de frivole toon waarmee hij het dagelijkse leven afschildert, botst in mijn ogen met het gewicht van de situatie. Maar ik had geen idee waar ik eigenlijk naar keek.’

Foto Merlijn Doornik

Elena Beelaerts

Zijn illustraties staan ook afgedrukt in jouw boek. Toch is jouw verhaal niet bedoeld als vorm van boetedoening voor zijn daden?

‘Nee, nee, zeker niet. Mijn boek is een manier om een compleet beeld te krijgen over waar ik vandaan kom. Ik heb het slavernijverleden onderdeel van mijn persoonlijke geschiedenis willen maken.’

Je voelt geen schuld?

‘Nou, ik voel me schuldig over mijn aanvankelijke onwetendheid over het koloniale verleden. Maar ik voel geen schuld over iets wat ik niet heb gedaan. Excuses aanbieden heeft op een bepaalde manier ook iets leegs, ik vind dat je heel voorzichtig moet omgaan met je te verontschuldigen voor de slavernij. Als je “sorry” zegt, dan sluit je daarmee het verleden ook af. Ik vind dat we ruimte moeten openlaten waarin we zeggen: “Oke, het is gruwelijk wat er is gebeurd”. Maar we mogen de koloniale geschiedenis niet afsluiten en op afstand zetten, zoals wij in Nederland heel lang hebben gedaan.’

‘Ze heeft zijn geschiedenis nooit toegelaten in haar gedachtewereld’

Jouw grootmoeder met wie jouw zoektocht naar je familieverleden begon, heeft je boek niet meer kunnen lezen?

‘Heel jammer. Ze is drie jaar geleden overleden. Al was ze op haar manier eigenlijk niet echt geïnteresseerd in de informatie die ik had gevonden. Onze laatste gesprekken waren heel intiem en brachten ons nader tot elkaar. Maar zij sprak het liefst over wat ze zelf over vroeger kwijt wilde, over haar vader, haar echtgenoot, vrolijke verhalen over tennis en cricket. Toen ik eindelijk voldoende moed had verzameld om haar te vertellen dat haar overgrootvader plantagehouder was geweest in Suriname, was het alsof het niet tot haar doordrong. “Knap dat je dat hebt gevonden.” Ik besepte dat ik naïef was geweest om te denken dat ze na negentig jaar het beeld van haar verdwenen grootvader zou kunnen bijstellen.’

Kon ze het niet verwerken?

‘Mijn grootmoeder leefde in een tijd waarin heel Nederland wegkeek van het slavernijverleden onder het mom van “slavernij is van alle tijden”. Mijn grootmoeder hoopte dat haar overgrootvader zijn slaaf gemaakt goed behandelde. Ze zei: “Het was als personeel, net als in Indië daar spraken we niet over, maar het is vergelijkbaar.” Eerlijk gezegd denk ik dat ze altijd van hem heeft gewe-

Tekening gemaakt door Theodore Bray, plantagehouder in Suriname.

ten. Maar ze heeft zijn geschiedenis nooit toegelaten in haar gedachtewereld. Ze bezat zelfs een brief van haar verdwenen gewaande grootvader, waarin hij aan zijn dochter - het zusje van haar moeder - in verhullende termen schrijft over het Surinaamse plantageleven van zijn ouders. Het is begrijpelijk dat haar grootvader probeerde dat verleden te camoufleren, iedereen deed dat nadat de slavernij in Suriname was afgeschaft. Niet alleen plantagehouders. Voormalig slaaf maakten verwijderden zo snel mogelijk de “Van” uit hun achternaam, omdat ze niet langer eigendom waren van een plantage-eigenaar.’

Het Surinaamse koloniale verleden werd geschrapt uit de collectieve herinnering, en uit die van jouw familie.

Maar over de successen in ‘Indië’ waar jouw oudoom Erik Hazelhoff Roelfsema was geboren, werd wel rondit verteld?

‘Ja, en over hun turbulente huwelijken. Maar over de andere kant van het succes, over het leven in de kampings, de uitbuiting en slavernij in de Oost, ken ik geen verhalen. Ik heb ermee geworsteld wat ik ermee moest, maar ik heb toch gekozen voor één verhaallijn. Nederlands-Indië had een hogere status, toen ook al. Suriname was het stiefkindje. Dat stak mijn voorvader Theodore, hij vatte het ook op als een miskennis van hemzelf. Al het geld uit Den Haag ging naar de Oost. Na de afschaffing van de slavernij bleef het restitutiegeld dat plantage-eigenaren ontvingen ter compensatie van de opheffing van de plantages niet in Suriname, zoals de bedoeling was geweest. Eenmaal terug in Nederland, zag Theodore dat er helemaal niet goed werd gezorgd voor Suriname en ook niet voor de voormalige slaaf

gemaakten. En toen spong hij op de bres voor hen, terwijl hij een paar jaar eerder nog tegenover hen stond. Maar niemand was geïnteresseerd in zijn verhaal. Ook zijn familie niet, ze duwden hem weg.'

Totdat jij over hem hoorde. Jij dook juist in zijn geschiedenis en reisde naar Suriname, terwijl je familie niet op informatie over deze voorouder zat te wachten. Wat dreef je?

'Ik had altijd al vraagtekens geplaatst bij de eenzijdige heldenverhalen in mijn familie die vertellen over onze avontuurlijke ondernemingszin, die welvaart, ontwikkeling en beschaving zou hebben gebracht. Maar nu had ik een voorouder gevonden die mijn vermoedens bevestigde dat er een keerzijde was. Met hun liberale mentaliteit pleegden mijn familieleden ook roofbouw en profiteerden van de winsten in de koloniën. Ik wilde met mijn voorvader Theodore het slavernijverleden onder ogen zien en uitzoeken wie hij was, waarom hij dit wrede systeem in stand hield. Zonder die kennis zou ik deel blijven van de gedachtewereld die slavernij rechtvaardigt.'

Wat ontdekte je?

'Suriname was een koloniaal wingewest, een landbouw-industrie waar mensen uit Afrika als machines fungeerden. Het was een systeem gebouwd op ontmenselijking, waar mensen het aller dierbaarste wat ze hebben, hun kinderen, niet eens een naam mochten geven, en ze niet konden beschermen. Moeders en kinderen werden los van elkaar verkocht. Voor 1828 was een slaaf gemaakte voor de wet geen mens, maar een ding, een productiemiddel. Ik was me van die gruwelijke realiteit helemaal niet bewust.'

Er werd in ons geschiedenisonderwijs ook geen aandacht aan besteed.

'Ik vond het schokkend om te lezen hoe mijn voorouder Theodore meedeed aan patrouilles om weglopers op te sporen. Het geweld in de kolonie was niet incidenteel maar geïnstitutionaliseerd. Als je een gevluchte slaaf gemaakte zag moest je "stop" roepen en pas als hij niet luisterde, mocht je schieten. Niet met kogels, maar met hagel. De regelgeving gaf het systeem de valse schijn van humaniteit. En als Theodore op pad was over de plantagevelden, dacht hij intussen: Kijk, nou hoe mooi het hier is. Hoe kan iemand in Nederland zeggen dat Suriname de plek is waar je half dood gaat aan allerlei ziektes en waar iedereen verwilderd is?'

Droomde je over hem?

'Nee. Ik probeerde hem juist zonder emotie te benaderen. Ik wilde weten hoe hij een normaal gezinsleven kon leiden, terwijl hij dag in dag uit mensen onderdrukte. En

'Mijn familieleden pleegden ook roofbouw en profiteerden van de winsten in de koloniën'

toen las ik hoe vanzelfsprekend hij de gedachte vond dat Afrikanen "nou eenmaal eerder geneigd zijn om hun lusten achterna te gaan" en dat ze met het christendom beschaafd moesten worden. Zijn Europese superioriteits-denken en racisme zaten heel diep. Ik heb het voor me uitgeschoven om mezelf in zijn mentaliteit te verplaatsen. Ik wilde niet over hem oordelen zonder kennis van zijn situatie. Ik kan nooit weten hoe het toen ging, maar wel proberen zoveel mogelijk recht te doen aan de realiteit. De begrippen waarin hij geloofde gaven mij inzicht in hem in zijn tijd. Gaandeweg ben ik hem gaan zien als een markante oom, misschien goed gezelschap voor de korte duur, maar wel iemand die er genoeg in schept mensen te schofferen, en die de waarheid verdraait zodra het hem uitkomt om zichzelf vrij te pleiten.'

Wat heeft jouw zoektocht je opgeleverd?

'Nou allereerst de bewustwording dat het mechanisme heel sterk is om een belast verleden weg te drukken en op afstand te zetten. Jarenlang heb ik net als mijn grootmoeder geleefd, zonder dat ik de wrede realiteit van het koloniale verleden echt tot me door liet dringen. Maar met mijn kennis van nu, kan ik mijn ogen er nooit meer voor sluiten. En dankzij Theodore heb ik een evenwichtiger beeld gekregen van mijn familiegeschiedenis. Door alleen de heldhaftige verhalen door te vertellen, creëerde mijn familie een vertekend, geflatteerd beeld. Mijn voorouders hebben ook slechte daden verricht. Niet prettig, maar het heeft wel bijgedragen aan een realistischer zelfbeeld. Ik weet nu waar ik vandaan kom.'

Alies Pegtel - Journalist

ELENA BEELAERTS

Elena Beelaerts van Blokland studeerde aan de Willem de Kooning Academie in Rotterdam en De Ateliers in Amsterdam. Haar werk is internationaal geëxposeerd en opgenomen in uiteenlopende collecties. *Ach freule. Op zoek naar de plantagehouder in mijn familie* (2024) is haar debuut.

Lessen uit het verleden over de omgang met collaborateurs

Collaboratie in Oekraïne

Foto Konstantyn Chernichkin

Een gedenkteken voor de burgers van Chornobayivka die zijn omgekomen in de oorlog tegen Rusland.

Hoe oordeelde het naoorlogse Nederland over collaborateurs en hoe verloopt dit in het huidige Oekraïne? 'De re-integratie- en verzoeningsprocessen kwamen niet van de grond vanwege zware celstraffen.'

Door Floris Akkerman

Een man bewaakte een apotheek in Balaklia. De Noordoost-Oekraïense stad was op dat moment, juni 2022, in handen van de Russen. De persoon beschermde in opdracht van de Russische bezetter medicijnen, afkomstig uit Rusland, die voor burgers bestemd waren, valt in het rechtbankverslag te lezen. In ruil hiervoor kreeg de persoon van de Russen geen geld, maar eten en basisbehoeften.

De rechter ziet hierin een overtreding van de Oekraïense wet, artikel 111-1, en besluit hem eind augustus 2023 wegens collaboratie vier jaar cel op te leggen. De persoon mag ook voor tien jaar geen lokale openbare functies vervullen.

Buitensporig, vindt Onysia Synjoek de straf, vertelt ze online vanuit Kyiv. Ze werkt als juridisch analist bij de Oekraïense mensenrechtenorganisatie Zmina. Wat de man deed, vormde, volgens Synjoek, geen bedreiging voor Oekraïne en de Oekraïense staatsveiligheid. Ze noemt het 'economische collaboratie'. Ze baseert haar inzicht op de westerse aanpak van collaboratie na de Tweede Wereldoorlog, waar Oekraïne van kan leren.

Na de grootschalige Russische invasie van februari 2022 stemde het Oekraïense parlement vrijwel direct voor aanpassingen van artikel 111-1, over collaboratie die het veiligheidsbelang en de soevereiniteit van het land schaadt. Met de aanpassing stonden in het wetsartikel

meer soorten van collaboratie omschreven. De veranderingen moesten in de bezette gebieden duidelijke grenzen aangeven van wat wel en niet legaal was volgens de Oekraïense wet.

Sindsdien heeft Oekraïne de jacht op collaborateurs geopend. Collaboratie met de Russen kan plaatsvinden in bezette gebieden maar ook op grondgebied dat onder controle staat van Oekraïne. Volgens de veiligheidsdienst waren er tot juni vorig jaar bijna 9.200 strafzaken geregistreerd op grond van artikel 111-1. Gevangenisstraffen kunnen oplopen tot 15 jaar. Collaborateurs kunnen ook bij verstek veroordeeld worden. Van belang is ook, zegt Synjoek, of mensen vrijwillig ervoor kiezen om te collaboreren of niet.

In de eerste maanden volgden stevige straffen die als afschrikking moesten werken. Inmiddels is de situatie anders, ziet Synjoek. Sommige gebieden zijn nu drie jaar bezet en het schiereiland de Krim en delen van Oost-Oekraïne al sinds 2014. Het is in zo'n periode onmogelijk om niet met de bezetter te interacteren die regels en wetten oplegt. 'Het is ondoenlijk om het Oekraïense wetstelsysteem te volgen.' Je moet dus wel meedoen met de Russen.

Collaborateurs celstraffen opleggen is niet altijd het enige en juiste instrument

'We moeten de realiteit in de bezette gebieden onder ogen zien. We moeten een onderscheid maken tussen activiteiten die echte collaboratie betekenen en gevallen waarin mensen proberen te overleven in de bezette gebieden of een weg proberen te vinden in een nieuwe situatie omdat ze met Russische wetgeving te maken hebben.'

Zmina stelde in een rapport vorig jaar dat artikel 111-1 te breed wordt ingezet. De wet over collaboratie, merkt Synjoek, vervolgt Oekraïners die vitale functies vervullen tijdens de bezetting, zoals huisvesting en medisch werk.

Je moet kijken naar de intenties, vindt ze, zoals bij de man met de apotheek. Ze haalt voorbeelden aan vanuit de gezondheidszorg. Een arts die burgers in bezet gebied helpt, dat is geen collaboratie, stelt ze. Bij een ziekenhuisdirecteur is dat al anders, grijzer. Die wordt in bezet gebied aangesteld door de Russen, werkt dus samen met de bezetter, maar, vindt Synjoek, een ziekenhuis kan nou

eenmaal niet draaien zonder directeur. Een arts die daar werkt, moet bijvoorbeeld medicijnen aangeleverd krijgen.

Ieder geval is uniek, wil ze daarmee zeggen, en een ieder heeft zijn eigen motieven om met een bepaalde situatie om te gaan. Daar moeten de Oekraïense autoriteiten opletten als ze oordelen over collaboratie en artikel 111-1 toepassen.

Grijze gebieden in Oekraïne en WOII

Hetzelfde beeld ziet Ronald Niezen terug in de Tweede Wereldoorlog. De hoogleraar Sociologie aan de Universiteit van San Diego publiceerde twee jaar geleden de roman *The memory seeker*, over een vader waarbij het de vraag is of hij collaboreerde met de Duitsers. Het boek is fictie, maar wel geïnspireerd op familieverhalen die

Foto: Koryunyn Chernichkin

Een vrouw loopt langs kapotgeschoten gebouwen in Iziom, december 2023.

Niezen heeft gehoord over zijn eigen Nederlandse vader. 'Het boek is een speculatief verhaal over hoe het had kunnen zijn', vertelt hij online vanuit de Verenigde Staten.

De roman ontstond na de dood van zijn vader vijf jaar geleden. Niezen zat met vragen over zijn rol in de Tweede Wereldoorlog. Had zijn vader sympathie voor de Duitsers? Voorzag hij hen van informatie? Had hij mensen gedwongen te werken in Duitse fabrieken? Het roept bij Niezen de vraag op: wanneer ben je medeplichtig?

Antwoorden heeft hij nog niet. Daarom, vervolgt Niezen meteen, wil hij graag de CABR-archieven induiken, over Nederlanders die na de bevrijding werden verdacht van collaboratie met de Duitsers. Dat wil hij niet alleen om de geschiedenis van zijn eigen familie te bekijken, maar

ook om te zien hoe de Nederlandse autoriteiten na de oorlog met collaboratie omgingen. De grijze gebieden, waarin het niet eenduidig was of iemand collaboreerde. 'Iedere situatie is uniek.' Hoe oordeelde Nederland toen daarover? Zoals dat nu in Oekraïne speelt.

Beide oorlogen maakten dat hij vorig jaar voor de website *The Conversation* een artikel over collaboratie schreef.¹ Niezen trekt hierin parallellen tussen collaboratie met nazi-Duitsland en collaboratie in de door Rusland bezette gebieden tijdens de huidige oorlog in Oekraïne.

Ook bij hem komen, op basis van de Tweede Wereldoorlog, vragen naar boven als wat moet je in Oekraïne doen met degenen die hun baan onder de Russische bezetting voortzetten en basisdiensten leverden in lokale over-

heidskantoren of in het onderwijs? Of de vuilnis-
mannen die bleven wer-
ken terwijl de Russen hun
stad bezetten? Handelden
zij uit overlevingsinstinct
of sympathiseerden zij
werkelijk met de Russen?
Ook hij ziet dat deze
mensen in Oekraïne wor-
den vervolgd. 'Er wordt
geen rekening gehouden
met de moeilijkheden
die mensen ondervinden
om te overleven onder de
omstandigheden van de
bezetting.'

Collaboratie is in Oekra-
ïne geen favoriet onder-
werp om over te praten,
ziet Synjoek om zich
heen. Mensen hebben
andere problemen aan
hun hoofd en politici
durven hun vingers niet aan het onderwerp te branden
uit angst kiezers van zich te vervreemden.
Maar erover praten is hoognodig, vindt ze. Ondanks ruim
tien jaar bezetting van de Krim en van andere delen
van Oost-Oekraïne gebeurt dat niet. 'Het zal het mak-
kelijker maken om alles te verwerken, te begrijpen wat
er gebeurde en hoe bezetting werkt. Waarom spraken
mensen met Russen? Waarom werkten ze onder hen
tijdens de bezetting? Het creëert meer begrip voor de
collaborateurs.'

En dan kom je op de vraag hoe het verder moet in
Oekraïne na de oorlog. Om te voorkomen dat de maat-
schappij verdeeld blijft en er onderlinge wantrouwen
heerst.

Prioriteiten in bevrijd gebied

Synjoek trekt een vergelijking met de Europese lan-
den na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Voor
onderzoek over collaboratie in Oekraïne keek ze in zijn
algemeenheid naar de aanpak van collaborateurs in
Nederland, Frankrijk, Noorwegen en Polen. Ook toen zag
ze, net als in Oekraïne, in de beginjaren na de oorlog
naar verhouding zware straffen voor collaborateurs.
'Autoriteiten reageerden grotendeels op de maatschap-
pelijke vraag naar straf. Dit leidde soms tot zeer snelle
en oppervlakkige gerechtelijke procedures, die meer

Foto Konstantyn Chermichin

Anastasia Vesilovska, een woordvoerder van het regionale parket van Cherson, met dossiers van verdachten van collaboratie met de Russen.

over straf dan over gerechtigheid gingen.'
Naarmate de tijd verstreek, gaat ze verder, zagen
overheden hoeveel mensen door de wetgeving werden
getroffen en veranderden ze hun aanpak. 'De re-integra-
tie- en verzoeningsprocessen binnen de gemeenschap-
pen kwamen niet van de grond vanwege deze straffen.
Ze verhinderden grote groepen mensen om bepaalde
beroepen uit te oefenen. Dit was schadelijk voor de eco-
nomische ontwikkeling van de landen die al leden onder
de impact van de oorlog. Daarbij, de manier waarop met
collaborateurs werd omgegaan, legde niet alleen een
stigma op hen, maar op al hun families, waardoor er
meer verdeeldheid in samenlevingen ontstond.'

De overheden begonnen, merkte Synjoek, de stren-
gere wetgeving te herzien en voerden amnestie in. Zo
kwam lustratie (het zuiveren van overheidsorganen van
mensen) in plaats van strafrechtelijke aansprakelijkheid,
bijvoorbeeld door mensen te verbieden bestuurlijke
functies te bekleden in plaats van gevangenisstraffen.
Dat gebeurt nog niet in Oekraïne, vindt ze, terwijl ze de
zaak van de apotheek als voorbeeld neemt.

Oekraïne wist in 2022 in het noorden, zuiden en noord-
oosten gebieden te heroveren. Clingendael-onderzoeker
Julia Soldatiuk-Westerveld ziet in het land dat er na de
herovering wantrouwen heerst onder de burgers en

tegen de centrale overheid. 'Dat is een groot probleem, want dat maakt het moeilijk om lokale economische ontwikkelingen op gang te brengen, omdat je moet samenwerken.' Soldatiuk-Westerveld onderzocht in Oekraïne hoe je bevrijde gebieden snel kan re-integreren en hoe je daar mogelijke instabiliteit en polarisatie voorkomt.

Ze zag dat als Oekraïne een bevrijd gebied binnentrok niet meteen de nadruk werd gelegd op de aanpak van collaborateurs. 'Het maakt het makkelijker om een samenleving te stabiliseren als er economische groei is en je de aandacht af kan leiden van het verleden. Je moet dus de regio stabiliseren. Je begint dan met zoveel mogelijk iedereen te ondersteunen in hun dagelijkse leven, te investeren in economische ontwikkeling en je kijkt naar wie welke rol heeft gehad in de oorlog.'

Celstraffen aan collaborateurs opleggen is dan misschien niet het enige en juiste instrument van gerechtigheid in een naoorlogs land. Soldatiuk-Westerveld: 'Een rechtszaak en bestraffing is vooral effectief om bepaald gedrag te stoppen en te voorkomen dat het wordt herhaald. Daarom waren de straffen aan het begin van de oorlog in Oekraïne stevig.'

Oekraïne kan lessen trekken uit de westerse aanpak van collaboratie na de Tweede Wereldoorlog

Oog in oog met collaborateurs

Dat werkt anders in een bevrijd Oekraïens dorp, dat zich moet herstellen van de oorlog en wonden geheeld moeten worden om verder te gaan. Dan gaat het erom dat mensen naar elkaar luisteren en hun eigen verhalen aan elkaar kwijt kunnen. 'Voor sommige mensen is dat al voldoende om een trauma te verwerken als hun verhaal gehoord wordt. Voor anderen is het belangrijk dat hun positie als slachtoffer wordt erkend. En het liefst dat ze ook excuses krijgen aangeboden van diegene die dat kwaad heeft aangedaan.'

Bij Niezen (65) viel dat binnen zijn eigen familie te zien. Zijn vader en diens broer konden na de oorlog niet meer met elkaar overweg, zonder dat er binnen de familie openlijk hierover werd gesproken. Zelf verhuisde zijn vader met zijn moeder in 1952 naar Canada om een nieuw leven te beginnen. Dat land bood een nieuwe kans, waar Europa probeerde op te krabbelen van de oorlog. Maar mogelijk, denkt Niezen, was de verhuizing

ook om het oorlogsverleden te vergeten. Zijn vader sprak nooit over de oorlog.

Zijn rol bleef daardoor mistig. 'Ik had een tante die zomaar tijdens de lunch ineens zei: "ik heb nooit begrepen wat je vader tijdens de oorlog heeft gedaan." Dus het is interessant dat stilte tot argwaan kan leiden. Als je geen verhaal hebt over wat je tijdens de oorlog hebt gedaan, bestaat er altijd in de hoofden van mensen de mogelijkheid dat je hebt gecollaboreerd.'

Voor zijn roman vond Niezen het niet pijnlijk om in het oorlogsverleden van zijn familie te duiken. Het schrijfproces dwong hem na te denken over een leven in bezettingstijd. 'Je kunt ervan wegrennen en je afsluiten van moeilijke verhalen. Maar je kunt er ook over schrijven en je erover uitdrukken. Het schept je gedachten en haalt de emotionele kant van herinneringen en ervaringen weg. Het helpt om duidelijkheid te scheppen, dat je doet nadenken over de dilemma's waar mensen mee te maken kregen en de keuzes die ze toen maakten. Je hebt mensen die worstelen om verder te gaan met hun leven en hierin goede en slechte beslissingen nemen.'

Van zijn familie zoomt Niezen uit naar de samenleving. Zo zou het ook moeten gaan wil een samenleving verder met elkaar gaan na de oorlog om te voorkomen dat het verdeeld raakt. Collaborateurs moeten een rol krijgen in het verzoenings- en herstelproces in de samenleving, vindt hij. 'Je hebt het strafrecht. Maar als meer mensen oog in oog komen te staan met collaborateurs en die durven op hun beurt te praten - over hun motieven en waar ze de fout in zijn gegaan - dan krijgt de samenleving een helder beeld van wat er is gebeurd en wat er is misgegaan. En je begrijpt de mensen beter die de schade hebben veroorzaakt.'

Niezen snapt dat dat voor Oekraïners momenteel een stap te ver is. 'Die zitten nog midden in een oorlog.'

Floris Akkerman - Was freelance correspondent in Rusland en doet voor *NRC* verslag van de oorlog in Oekraïne. Daarnaast is hij mede-presentator van de podcast BNR Perestrojka over Midden- en Oost-Europa.

REFERENTIE

1. Ronald Niezen, 'Enemy collaboration in occupied Ukraine evokes painful memories in Europe – and the response risks a rush to vigilante justice', *The Conversation* (5 februari 2024).

We worden rondgeleid in ons vakantieverblijf in een Oostenrijks bergdorp, net over de grens van Duitsland. Onze gastheer laat zien waar we de ski's kwijt kunnen en vertelt dat we in het huis van zijn oma logeren die onlangs is overleden. Als we boven komen, sta ik meteen aan de grond genageld. Bevroren. Een foto van een blanke jonge man in een SS-uniform prijkt aan de muur. 'Das ist Onkel Rudi', zegt onze gastheer argeloos en loopt door.

Wacht even. Mijn vakantiestemming daalt ver onder het nulpunt, kouder dan het met ijs en sneeuw bedekte Alpenlandschap. Ik ben opgegroeid met ouders die als kind de oorlog hebben meegemaakt en het leven was altijd heel overzichtelijk. Je hebt goed en fout. Goed, dat waren 'wij', de Nederlanders. En fout dat waren 'zij', de moffen, nazi's, NSB-ers, en collaborateurs. 'Zij' waren verantwoordelijk voor de Shoah. Nu zijn we bijna tachtig jaar verder en gaan we weer skiën in de Alpen. Maar een SS-er aan de muur? Dat is goed fout.

Goed fout

Nederland kent zelf ook een aanzienlijk aantal inwoners die goed fout waren in de oorlog. Kort na de Tweede Wereldoorlog werd er onderzoek gedaan naar 425.000 verdachten van wie 51.000 uiteindelijk werden veroordeeld voor collaboratie door een bijzonder gerechtshof of tribunaal. Nu het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) opengesteld wordt voor publiek, hoewel voorlopig nog niet digitaal, komen gegevens over wie fout was in de oorlog naar buiten. In het archief bevinden zich verslagen van getuigen en rechtbanken, dagboeken, gratieverzoeken en foto's. De belangstelling voor dit archief is zó groot, dat het bijna niet meer mogelijk is om een plaats te bemachtigen voor een bezoek.

Nazaten van oorlogsslachtoffers wier familie is gedecimeerd in de oorlog, hopen te achterhalen wie hen heeft verraden. Nazaten van collaborateurs die heulden met de nazi's doen geen oog dicht. Er is angst te worden aangekeken op wat hun familielid heeft gedaan, zelfs angst voor vergelding. Waar de eerste generatie uitsluiting, pesterijen en het stigma ondervond, is er voor de latere generaties iets meer afstand. 'Fout' zijn is niet erfelijk, noch besmettelijk, maar toch knaagt het. Er is weinig over gesproken in deze gezinnen, en dit stilzwijgen heeft geleid tot angst of depressieve klachten bij veel van de kinderen. Sommigen weten niet precies hoe fout vader of opa is geweest en willen dat ook liever niet weten. Anderen voelen schaamte over de morele keuzes die zijn gemaakt. Het doet me denken aan moral injury, de wroeging en pijn die iemand voelt als hij morele grenzen heeft overschreden, of getuige is geweest van het overschrijden van die grenzen zonder in te grijpen. Maar wat als dit je oma, oom of vader was?

Onkel Rudi was de broer van zijn oma, zo horen wij. En hij is gestorven aan het oostfront. Oma heeft het nooit kunnen verwerken. Ik merk dat ik het lastig vind om niet te oordelen. Had oma dan geen andere foto kunnen ophangen? Of koesterde zij nazi-sympathieën, zo veel decennia na de oorlog? Ik besef tegelijkertijd dat ik geen idee heb wie Onkel Rudi was, wat hij precies heeft gedaan en hoe hij tot zijn keuzes is gekomen. En misschien was deze foto de enige tastbare herinnering die oma nog had. Zonder de juiste informatie en context kun je nu eenmaal niet tot een eerlijk en afgewogen beeld van iemands daden en besluiten komen. Maar goed fout is niet ineens minder fout als de oorlog langer geleden is. Openheid is dus nodig, hoe meer informatie, hoe beter. Zodat vragen over verantwoordelijkheid, schuld en verraad niet meer blijven liggen. Dit kan er aan bijdragen dat er ruimte ontstaat, en het mogelijk wordt dat een lawine van emoties niet meer in de weg staat van verbinding en verzoening in de toekomst. Ik probeer mijn morele kompas te kalibreren en voel mijzelf weer enigszins ontdooien.

Simone de la Rie - Klinisch psycholoog/psychotherapeut bij ARQ Centrum'45 en Universitair Hoofddocent vakgroep klinische psychologie Open Universiteit.

De strijd om identiteit: het onrecht van de metissen van de kolonisatie

‘Iedereen heeft het recht om te weten waar je vandaan komt’

In een historische uitspraak werd België onlangs voor het eerst veroordeeld voor de ontvoering van metiskinderen tijdens de koloniale tijd, kinderen van een gemengde afkomst. Honderden tot duizenden werden destijds van hun familie gescheiden en naar België gebracht. Eén van hen is Jacky Mukandori-Verbert (67). ‘Mijn hele leven werd me verteld dat ik niet gewenst was.’ Ze vertelt haar verhaal over onrecht, herstel en de zoektocht naar identiteit.

Door Annelies Bontjes

Wie ben ik? Voor Jacky Mukandori-Verbert (67) was het jarenlang een vraag zonder antwoord. Ze werd geboren in Rwanda, maar het precieze moment van haar geboorte was onbekend, aangezien ze geen geboortakte had. Ze kwam terecht in België, waar ze opgroeide in een adoptiegezin. Lange tijd wilde ze niets weten over haar afkomst. ‘Mijn adoptie moeder zei altijd: alles wat Afrikaans is, is slecht’, zegt Mukandori-Verbert. ‘Met dat idee ben ik opgevoed. Ze vond Afrikanen onderontwikkeld en in haar ogen kon ik niets goed doen.’

In 1960 verliet Mukandori-Verbert Rwanda, op tweejarige leeftijd. Hoewel ze zo jong was, herinnert ze zich het moment nog goed. ‘Ik ging met een vliegtuig met nog zo’n twintig andere kinderen naar België. Daar was het koud en de mensen praatten hard.’ De taal klonk heel anders dan het zachtere Kinyarwanda, de nationale taal van Rwanda. Plots bevond ze zich in een heel andere wereld, in een wit land. ‘Ik had in mijn jeugd vaak het gevoel er niet bij te horen.’

Op het moment van haar geboorte stond Rwanda nog onder Belgisch mandaat, net als het buurland Burundi.

‘Pas toen ik zestien jaar was, kreeg ik eindelijk de Belgische nationaliteit’

Congo was een kolonie van België. In die tijd werden er veel kinderen geboren met een Afrikaanse moeder en een Belgische vader, vaak aangeduid als ‘metissen van de kolonisatie’. De term ‘metis’ verwijst naar kinderen van gemengde afkomst.

De metissen werden vaak gedwongen opgevoed in weeshuizen. Toen Congo in 1960 onverwacht onafhankelijk werd, werden veel metissenkinderen halsoverkop vanuit Rwanda, Burundi en Congo naar België gevlogen. Daar belandden ze in een pleeggezin of weeshuis, soms ook in andere landen. Het is niet bekend hoeveel kinderen op deze manier van hun moeder werden gescheiden. Schattingen gaan van enkele honderden tot duizenden.

Mukandori-Verbert groeide op in een pleeggezin waar ze een zware jeugd had. Haar pleegmoeder mishandelde

haar, en vanaf haar elfde werd ze jarenlang seksueel misbruikt door haar pleegvader. 'De enige fijne momenten waren tijdens de vakanties. Twee keer per jaar gingen mijn ouders naar het buitenland en dan verbleef ik bij mijn grootmoeder. Zij was heel streng, maar rechtvaardig. Ik kreeg nooit een knuffel, maar soms gaf ze wel een complimentje als ik iets goed deed.'

Later begreep ze waarom ik niet eens mee mocht op die vakanties. 'Mijn adoptieouders hebben me nooit officieel geadopteerd. Ondanks mijn Belgische vader had ik geen Belgisch paspoort. Tot mijn zestiende had ik officieel geen nationaliteit en beschikte ik alleen over een vreemdelingenkaart. Daarmee mocht ik bijvoorbeeld het land niet verlaten. Toen mijn adoptiegrootmoeder dit ontdekte, werd ze ontzettend boos. Uiteindelijk werd ze mijn voogd. Pas toen ik zestien jaar was, kreeg ik uiteindelijk de Belgische nationaliteit.'

Segregatie

Veel metissen kampen met mentale en administratieve problemen, vertelt Jacqui Goegebeur (66). Ook zij werd als metis geboren in Rwanda. Als driejarig meisje werd ze naar België gebracht, waar ze opgroeide in een Vlaams gezin. Al op jonge leeftijd werd ze geconfronteerd met racisme. 'Toen ik als kind naar de tandarts moest, kreeg ik bijvoorbeeld geen verdoving omdat ik "maar een metis" was.'

In 2008 richtte ze de stichting Metis van België op om in contact te komen met lotgenoten. 'Lang dacht ik dat ik de enige was die dit had meegemaakt. Er rustte - en rust nog steeds - een enorm taboe op ons verhaal.' Mede dankzij haar inspanningen kwamen de verhalen over de metissen van de kolonisatie langzaam naar buiten. Ook op politiek niveau groeide het besef. In 2019 bood de toenmalige Belgische premier Charles Michel namens de staat excuses aan voor de behandeling van metissen tijdens de kolonisatie.

'Er is amper aanbod van therapeuten die gespecialiseerd zijn in adoptieproblematiek'

Metissen missen vaak officiële documenten, zoals een geboortakte, zegt Goegebeur. 'De koloniale structuren waren gericht op een totale segregatie. Een officieel huwelijk tussen een Belgische man en een Afrikaanse vrouw was bijvoorbeeld verboden. Zelfs als vaders hun metiskinderen erkenden, werd de Belgische nationaliteit

vaak geweigerd. Er liggen nog altijd dossiers over metissen verborgen in de ambassades van Congo, Rwanda, Burundi en op het stadhuis van Brussel. Niemand doet er iets mee.'

In 2021 was Goegebeur betrokken bij de oprichting van het Afstammingscentrum, dat mensen helpt bij toegang tot informatie over hun herkomst. De behoefte aan hulp blijkt groot. Sinds de oprichting hebben 1.269 mensen zich aangemeld, waarvan ongeveer 7 procent metissen zijn. 'Waarschijnlijk is dit amper een fractie', licht Ankie Vandekerckhove toe, directeur van het centrum. 'We zijn relatief nieuw.' Het centrum heeft een wachtlijst van vierhonderd mensen, met een wachttijd van anderhalf jaar voordat een dossier kan worden geopend.

Adoptieproblematiek

België heeft interlandelijke adopties voorlopig stopgezet. Dit besluit volgde na een onderzoek naar twaalf geadopteerden uit Ethiopië, waaruit bleek dat hun ouders hen niet altijd vrijwillig hadden afgestaan.

Metiskinderen arriveren in België.

‘Mijn hele leven was me verteld dat ik niet gewenst was, maar dat bleek dus helemaal niet waar te zijn’

Dit schandaal voegde zich bij een lange lijst van fraudegevallen bij internationale adopties. Geadopteerde kinderen hebben vaak moeite om antwoorden te vinden in hun zoektocht naar hun afkomst.

Opgroeien zonder te weten waar je vandaan komt, heeft een grote impact op je mentaal welzijn, zegt Shashitu Hitzerd (33), zelf geadopteerd en beleidsmedewerker bij Steunpunt Adoptie. ‘Ik weet uit eigen ervaring dat er veel anders kan in de manier waarop adoptie wordt georganiseerd.’

Zo is er volgens haar weinig structurele opvolging van kinderen die in België en Nederland worden geadop-

teerd. ‘Het blijft vaak beperkt tot een jaarlijks verslag van de adoptieouders. Maar hoe objectief is zo’n verslag? Er wordt nauwelijks met de kinderen zelf gesproken, en de controle op hun welzijn schiet tekort.’ Ook ontbreekt het aan goede psychosociale ondersteuning, merkt ze op. ‘Er is amper aanbod van therapeuten die gespecialiseerd zijn in adoptieproblematiek.’

Shashitu werd als baby van vijf maanden vanuit Ethiopië naar Nederland gebracht. ‘Ik ging van een vertrouwde omgeving naar een vreemd land waar alles anders was. Mijn adoptieouders voedden me “kleurenblind” op, zoals veel adoptiekinderen dat ervaren. Ze deden hun best om te doen alsof er geen verschil was tussen mij en Nederlandse kinderen, alsof mijn geboorteland niet bestond. Dat was goed bedoeld, maar elke keer dat ik in de spiegel keek, werd ik ermee geconfronteerd dat ik er niet Nederlands uitzag.’

Ze groeide op met weinig informatie over haar achtergrond. Ze wist alleen dat ze als baby te vondeling was gelegd en dat haar ouders onbekend waren. ‘In mijn twintiger jaren nam ik geen genoegen meer met dat verhaal. Ik wilde antwoorden. Waarom konden mijn geboorteouders niet voor mij zorgen? Leven zij nog? Heb ik broers of zussen? In mijn zoektocht heb ik veel geleerd over het land en de cultuur waar ik geboren ben.’

‘Iedere persoon wil weten waar hij of zij vandaan komt, op wie je lijkt en waar karaktereigenschappen vandaan komen. Het besef dat je misschien nooit antwoorden krijgt op die vragen, heeft een enorme impact op je mentale welzijn.’

Het gebrek aan informatie past in een bewust gecreëerd systeem, zegt Shashitu. ‘Bij interlandelijke adopties werden geboorteaktes bijvoorbeeld onjuist ingevuld. De namen van de adoptieouders stonden erop in plaats van de namen van de geboorteouders. Voor de metissen van de kolonisatie was het zelfs een politieke keuze om hen toegang tot informatie te ontfemen. Dat maakt het onrecht nog groter.’

Misdaad tegen de menselijkheid

De spijtbetuiging van Charles Michel in 2019 was voor België een eerste stap in het erkennen van het leed dat metissen tijdens de koloniale tijd is aangedaan. In

december 2024 kwam daar een belangrijke stap bij. De Belgische staat werd veroordeeld voor de 'ontvoering' van vijf metisvrouwen tijdens de koloniale tijd in Congo. Volgens het Brusselse Hof van Beroep gaat het om een misdaad tegen de menselijkheid. Het was een historische en bovendien onverwachte uitspraak, aangezien eerder een rechtbank de zaak als verjaard had bestempeld. Wat betekent dit voor de andere metissen? Jacky Mukandori-Verbert is benaderd om een groepsaanklacht te doen. Ze twijfelt. 'De andere metissen willen een financiële schadevergoeding van de staat, maar dat wil ik niet. Wat ik wél wil is dat de metissen die nog leven, geholpen worden. Bijvoorbeeld door ondersteuning te krijgen bij het vinden van informatie over hun familie of bij het organiseren van een reis naar hun geboorteland, zoals ik heb gedaan. Er zijn veel metissen met psychische problemen. Zij zouden therapie moeten kunnen volgen, betaald door de staat.' Zelf volgt Mukandori-Verbert ook al jaren therapie.

Op latere leeftijd, aangemoedigd door haar eigen dochter, begon Mukandori-Verbert een zoektocht naar haar wortels. 'Ik ontdekte dat mijn Rwandese moeder pas veertien jaar oud was toen ze zwanger van mij werd. Ze werkte in huis bij mijn Belgische vader, die toen al

in de zestig was. Hij wilde dat ze een abortus liet doen. Maar mijn moeder wilde mij wél hebben. In het geheim keerde ze terug naar haar geboortedorp om te bevallen. Ze moest daarvoor zeventig kilometer lopen! Mijn hele leven was me verteld dat ik niet gewenst was, maar dat bleek dus helemaal niet waar te zijn.'

Tijdens een reis naar haar geboortedorp ontmoette ze familieleden die ze nooit had gekend. 'Ik heb de zus van mijn moeder ontmoet, en een oudtante en neefjes en nichtjes. Dat was heel emotioneel. Bovendien ontdekte ik dat ik nog veel meer familie over de hele wereld heb. Mijn vader bleek zelfs kinderen te hebben bij nog drie andere vrouwen. Dat zegt iets over hoe er met Afrikaanse vrouwen werd omgegaan in die tijd.' Haar leven lang had ze het idee dat ze geen familie had, maar ineens bleek ze heel veel familie te hebben.

'Het was een vreemde ervaring, maar ik heb nu eindelijk antwoorden op vragen die ik mijn hele leven had. Iedereen heeft het recht om te weten waar je vandaan komt.'

Annelies Bontjes - Freelance journalist en correspondent België voor *Trouw*.

Foto Laurie Dierckx/ANP

De Belgische premier Charles Michel biedt excuses aan voor de behandeling van metiskinderen uit de koloniale periode, 4 april 2019

In gesprek met de Duitse psycholoog Stefan Trobisch-Lütge

‘Sommige mensen hebben hun Stasi-dossier bij ons gestald, die willen het niet in huis hebben’

Stefan Trobisch-Lütge

De verwachte digitale openstelling van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) maakt veel los in Nederland. In Duitsland is er veel ervaring met de gigantische archieven van de Stasi, de geheime dienst van de DDR – en met de verwerking van die tijd. Psycholoog Stefan Trobisch-Lütge behandelt Stasi-slachtoffers. ‘Ze hebben het vaak over de archieven.’

Door Sam de Graaff

‘Er was een periode waarin ik dacht dat een deel van onze mensen overwegend conservatief werd, maar de laatste tijd heb ik het gevoel dat ze vooral kritisch staan tegenover partijen als de Alternative für Deutschland (AfD), tegenover hun uitspraken,’ zegt Trobisch-Lütge over zijn patiënten. ‘Omdat ze het gevoel hebben dat die partijen daadwerkelijk een totalitair systeem nastreven. Daar zijn ze bang voor.’

Of de radicaal-rechtse AfD ooit aan de macht komt is natuurlijk afwachten, wat de partij vervolgens zou doen met die macht is speculatie. Die vraag is bovendien voer voor politicologen, niet voor psychologen – de groep waartoe Stefan Trobisch-Lütge behoort. Hij loopt al geruime tijd mee en kan dus wél iets zeggen over de veranderende houding van zijn patiënten, want over hen heeft hij het als hij spreekt van ‘zijn mensen’.

Behandeling van Stasi-slachtoffers

De 64-jarige Trobisch-Lütge, psycholoog en psychoanalyticus, is gespecialiseerd in traumatherapie, en dan

gericht op een specifieke doelgroep: overlevenden van de DDR-dictatuur in Oost-Duitsland. Eind jaren negentig was hij een van de oprichters van *Beratungsstelle Gegenwind*, dat zich in Duitsland met deze groep bezighoudt. Nadien promoveerde hij in Berlijn op zijn onderzoek naar trauma bij tweedegeneratieslachtoffers. In 2010 werd hij door bondspresident Christian Wulff voor zijn werk onderscheiden.

Hoe hij omgaat met de AfD-angst van zijn patiënten? ‘In ieder geval geen AfD stemmen,’ zegt hij lachend. ‘Tja, wat doen we ermee. Het heeft geen zin het te negeren. Ze moeten zich ertoe zien te verhouden en wij moeten proberen ze daarmee te helpen, binnen hun mogelijkheden natuurlijk. Dat ze hun mening durven uitspreken, zich kritisch durven uiten. Dat ze een vorm van empowerment voelen.’

Of het nou gaat om verkiezingen in Duitsland, verhalen van geweld uit Syrië of Gaza, of om beelden van natuurrampen: Trobisch-Lütges opmerkingen over de

AfD laten zien dat de actualiteit invloed kan hebben op mensen met trauma. In Nederland geldt dat ook, bijvoorbeeld naar aanleiding van alle ontwikkelingen rond het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Het grootste oorlogsarchief van het land, dat valt onder het Nationaal Archief, zou worden gedigitaliseerd en daarmee ook online raadpleegbaar worden.

Openbaar of niet?

Zover is het vooralsnog niet gekomen. Naar aanleiding van een formele waarschuwing van de Autoriteit Persoonsgegevens (AP), besloot Minister Eppo Bruins (Onderzoek, Cultuur en Wetenschap, NSC) daarop dat het archief niet integraal online kon komen. De privacy van nog levende personen, die mogelijk in de dossiers kunnen voorkomen, zou in het geding zijn. Sinds 2 januari is er op internet wel een namenregister te raadplegen. Maar ook dat brengt problemen met zich mee: van de online inzichtelijke namen is volstrekt onduidelijk of iemand inderdaad collaboreerde of niet. Om dat te weten te komen, moeten geïnteresseerden naar het

archief in Den Haag – fysiek dus. En voor een afspraak bestaan ellenlange wachtlijsten.

Vrijwel alle betrokken partijen balen hoe de openstelling van het CABR is verlopen, van het Nationaal Archief tot de minister. 'Het is van groot maatschappelijk belang dat dit oorlogsarchief snel volledig openbaar en online toegankelijk wordt', zei Bruins in december, juist ook voor nabestaanden, stelde hij, want die hebben recht op duidelijkheid.

Tegelijkertijd zorgt deze hele saga bij nabestaanden zelf óók voor gemengde gevoelens. Uit het onderzoek 'Geluiden uit de Stilte', van ARQ, blijkt dat een deel van de nabestaanden van collaborateurs nieuwsgierig is naar hun familiegeschiedenis. Een ander deel voelt juist angst en, in sommige gevallen, een toename van aan dit onderwerp gerelateerde psychische klachten.

Archieven en verwerking

Trobisch-Lütge heeft begrip voor die gevoelens. Hij

Voormalige Stasi-gevangenis in Berlijn.

heeft de CABR-openstelling zijdelings gevolgd en is bepaald geen expert, benadrukt hij. 'Maar ik kan me goed voorstellen dat onze mensen zich zorgen zouden maken, voor de bescherming van data is dit een heel gevoelig punt. Bij ons heeft wel de discussie gespeeld of alle namen van Stasi-medewerkers openbaar moesten worden gemaakt. Veel van mijn mensen hebben daar natuurlijk een persoonlijk belang bij, maar waren geloof ik vrij gereserveerd. Terughoudend. Ze vonden privacy en gegevensbescherming toch belangrijker.'

Dus bleven de archiefkasten in Duitsland voor het grote publiek gesloten. Duitsers kunnen opvragen of ze in het archief voorkomen, zowel in een eigen dossier of in dat van iemand anders. Zelf grasduinen zit er niet in: medewerkers van het archief gaan na een verzoek voor de aanvrager op zoek. Binnen zes maanden volgt bericht of er iets is gevonden. Dossiers van overledenen zijn enkel opvraagbaar voor (directe) familieleden. Voor onderzoekers en media gelden andere, maar eveneens strenge regels. Bovendien zijn veel namen van andere mensen dan de aanvrager zwartgelakt.

De Stasi-archieven zelf zijn reusachtig, goed voor 111 kilometer aan dossiers. Verwonderlijk is dat niet, gezien de aard van de dienst. De Stasi, kort voor Ministerium für Staatssicherheit, had een verstikkende grip op de samenleving en hield alles in de gaten. Het deed dat met voor die tijd hoogwaardige technologie – denk aan af luisterapparatuur – én met een zeer uitgebreid netwerk van informanten.

Deze *Inoffizieller Mitarbeiter* (IM) werkten op allerlei gronden voor de Stasi, van politieke overtuiging en idealisme tot het verlangen om hoger op te komen, of zelfs uit afgunst tegenover bekenden. Het netwerk van IM's was zeer uitgebreid, met op het hoogtepunt zo'n 200.000 informanten. De buurman, een collega, een tante: het kon iedereen zijn. Op enig moment was 1 op de 89 DDR-burgers zo'n IM.

Deze surveillancestaat kwam binnen in het persoonlijk leven van mensen – en liet daar diepe sporen achter. Ook in de Duitse maatschappij, waar nu grote terughoudendheid leeft rondom staatsmacht en veel aandacht is voor privacy. Overlevenden ontvangen nu steun, onder meer via een toeslag op hun pensioen en het recht op psychologische hulp.

Psychische klachten

Een deel van hen krijgt die hulp bij Trobisch-Lütge. 'Het zijn mensen die in politieke gevangenschap zaten, bij

de Stasi, maar ook in jeugdinstellingen. Verschrikkelijk was dat, echt vreselijk. Veel mensen die als vijanden van het systeem in een geïsoleerde positie terechtkwamen, kortom. Vaak probeerde de Stasi ze expres psychologisch te destabiliseren, bijvoorbeeld door hun naam te bezoedelen. Dat gebeurde niet alleen bij mensen die werden opgepakt, maar ook bij mensen die vrij bleven rondlopen. Ook zij komen bij ons langs.'

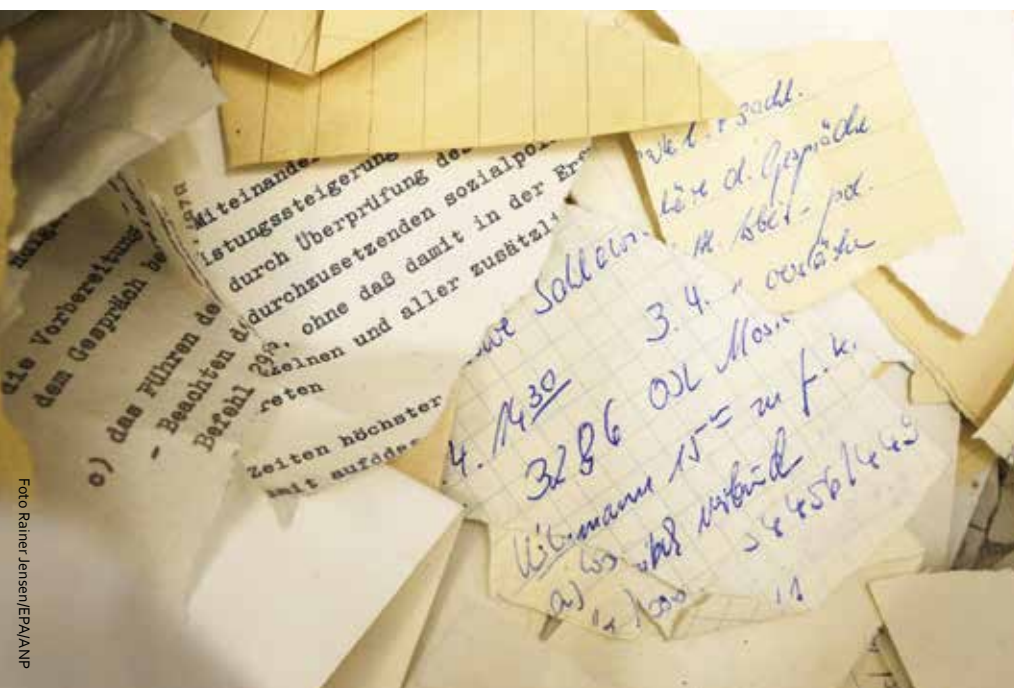
Ondertussen ziet Trobisch-Lütge ook veel tweede- en derdegeneratieslachtoffers. 'Zij zijn bijvoorbeeld opgegroeid met ouders die kort voor hun geboorte hebben vastgezet, die een moeilijke tijd achter de rug hebben. De kinderen voelden vaak dat er iets mis zat, dat er iets vreselijks was gebeurd, al wisten ze misschien niet precies wat dat was. Als er thuis openlijk over werd gesproken, ging het met die kinderen vaak een stuk beter dan als erover werd gezweven – en dat laatste gebeurde vaak.'

Op enig moment was 1 op de 89 DDR-burgers zo'n Inoffizieller Mitarbeiter

De klachten van de mensen die Trobisch-Lütge ontvangt lopen sterk uiteen. Bij eerste generatieslachtoffers ziet hij vaak een posttraumatische stressstoornis (PTSS). 'Zij hebben de gevangenschap zelf meegemaakt,' zegt hij. 'Latere generaties hebben bijvoorbeeld nachtmerries. Sommigen worden bijvoorbeeld arts, vanuit het gevoel hun naasten te willen helpen. Ze zijn gevormd door de ervaringen van hun ouders of grootouders. Transgeneratieel trauma dus.'

Per week zien Trobisch-Lütge en zijn vier collega's zo'n 70 tot 80 patiënten, ook in groepstherapie, bijvoorbeeld met yoga of schilderen. Hij werkt samen met de informatiepunten waartoe ook de archieven behoren. Hebben mensen klachten? Een aanspreekpunt nodig? Dan kunnen ze dus naar hem worden doorverwezen.

Hij merkt dat patiënten het vaak over de archieven hebben. 'Dat komt telkens weer naar voren. Sommige mensen hebben hun dossiers bij ons gestald, die willen het niet in huis hebben. Voor anderen zijn de archieven juist het bewijs dat ze echt iets is overkomen. De Stasi maakte gebruik van manipulatieve methoden, bij de slachtoffers groeide twijfel. Patiënten vragen zich af: is dat echt gebeurd, en dat? De dossiers vormen dan een duidelijke basis. Ergens wel opmerkelijk, natuurlijk.'

Vlak na de val van de muur probeerde de Oost-Duitse geheime dienst zoveel mogelijk documenten uit haar archief te vernietigen. Dat leverde 16.000 zakken met verscheurde en versnipperde aktes op.

Het punt: niet voor alle Oost-Duitsers was de eenwording een feestje. Ook voor de patiënten van Trobisch-Lütge is dat een thema, vertelt hij. In Duitsland wordt ook wel een *Schlussstrichdebatte* genoemd – er werd een streep onder de DDR-geschiedenis gezet. ‘Dat debat is voor hen heel belangrijk. Deels hebben ze het gevoel dat wat ze in de DDR hebben meegemaakt, niemand meer interesseert.’

Maatschappelijke doorwerking

De consciëntieuze omgang van Duitsland met de Stasi-dossiers staat niet op zich. *Vergangenheitsbewältigung*, het voornemen om in het reine te komen met het verleden, is diep doordrongen in de Duitse maatschappij. Uiteraard heeft dat alles te maken met de Tweede Wereldoorlog.

Mensen vrezen dat de Stasi niet zozeer wordt vergeten, maar juist nog actief is

Tegelijkertijd is het voorbije decennium ook een debat opgelaaid over de vraag of niet alléén de negatieve kanten van de DDR-geschiedenis zijn belicht. Hoe zit het met de persoonlijke verhalen van DDR-burgers, met hun dromen, hun ambities? Waren die minder waard, enkel omdat ze waren ontsproten in een communistische maatschappij? Oud-bondskanselier Angela Merkel sprak in haar recent gepubliceerde biografie bijvoorbeeld nog van haar gelukkige jeugd in de DDR. Raakte dat niet ondergesneeuwd in alle negatieve verhalen? En concreter: sommige diploma's waren na de Wende opeens minder waard, Oost-Duitse bedrijven konden niet opboksen tegen hun westerse concurrenten en gebieden in het oosten liepen leeg. Nog altijd liggen lonen gemiddeld aanzienlijk lager in het oosten dan in het westen.

Maar het omgekeerde is ook het geval, vertelt hij: mensen vrezen dat de Stasi niet zozeer wordt vergeten, maar juist nog actief is. ‘Of dat ze zich in nieuwe partijen hebben georganiseerd. Dat houdt mensen door de toenemende polarisering in Duitsland weer meer bezig dan een tijdje geleden. We hadden natuurlijk al twee dictaturen, nu moeten we oppassen dat we niet weer afdrijven.’

Zo zijn we terug bij de opkomende AfD. Voor Trobisch-Lütges patiënten is het geen spanningsloze tijd. Toch is hij redelijk positief als hem wordt gevraagd of er dingen beter kunnen – beter moeten – in de Duitse omgang met het DDR-verleden. ‘Natuurlijk kan je zeggen: we moeten meer doen, altijd. Maar eerlijk gezegd vind ik dat het er best goed voor staat met de verwerking. De compensatie kan beter; mensen moeten eindeloos vaak papieren aandragen. Maar het maatschappelijk discours stemt mij tevreden.’

En het archief in Den Haag, het CABR? In Duitsland ziet hij een totale opening van het archief – waar in Nederland nu ook nog geen sprake van is – niet snel gebeuren. ‘Natuurlijk, alles kan, er is wel meer gebeurd. Maar ik denk dat veel van mijn patiënten er problemen mee zouden hebben als mensen zomaar online “uitgeleverd” zouden worden. Ik vermoed dat veel Duitsers zo denken.’

Sam de Graaff – Freelance journalist, schreef onder meer voor *Het Parool*, *de Volkskrant* en persbureau ANP.

Foto Nicolas Maeterlinck/Belga Photo/ANP

Vlagvertoon tijdens de IJzerwake, de jaarlijkse bijeenkomst van radicale Vlaams-nationalisten.

Een beschouwing over hardnekkige mythes in de Vlaamse erfenis van collaboratie

‘Dat begrijp je wel als je later groot bent’

Alle Vlamingen waren fout en alle Walen zaten in het verzet, bovendien was de naoorlogse bestraffing in Vlaanderen veel strenger dan in Franstalig België. In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog zijn deze opvattingen uitgegroeid tot sterk gewortelde mythen in een verdeelde Belgische collectieve oorlogsherinnering.

Door Denise Schreuder en Koen Aerts

Hoewel Belgische historici aan beide kanten van de taalgrens deze opvattingen al lang naar de prullenbak hebben verwezen, blijven de echo's hiervan tot op heden doorwerken in de media, politiek en herinnering van tal van Belgische families. Waar komen deze mythes vandaan? Hoe kan het dat zij al zo lang in stand blijven? En wat is de betekenis van deze mythes voor nakomelingen van Belgische collaborateurs die net als in Nederland de laatste decennia steeds vaker op zoek gaan naar hun familiegeschiedenis?

Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt door een minderheid van de Belgische bevolking gecollaboreerd met de Duitse bezetter. In Vlaanderen zet het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) als Vlaams-nationalistische partij volop in op samenwerking met de Duitse bezetter. Zij doen feitelijk een antidemocratische greep naar de macht onder de vlag van het nationaalsocialisme: het zou een belangrijke stap zijn in hun strijd voor een Vlaanderen dat zich losmaakt van de dwingelandij van een Belgisch, voornamelijk Franstalig nationaal staatsbestel.

Slachtoffermythe

Na de oorlog wordt collaboratie in België net als in de andere bevrijde landen bestraft. In Franstalig België ontwikkelt zich een herinneringscultuur die vergelijkbaar is met Nederland, waarin de nadruk wordt gelegd op de verdiensten van het verzet en vaderlandsliefde. Op bestraffing van de collaboratie is dan ook weinig kritiek. Voormalige collaborateurs hebben moeite om economisch en sociaal hun weg te vinden. Het stigma van de collaboratie blijft lang zwaar zwegen, waardoor zij de voorkeur geven aan zwijgen.

In Vlaanderen wordt de bestraffing 'de repressie' genoemd: ontleend aan het Franse woord voor bestraffing (*répression*). Al snel wordt deze repressie beschouwd als anti-Vlaams, streng en buitensporig. Vlaamse voormalige collaborateurs schetsen zo een beeld van een willekeurige wraakoefening door de Belgische staat, waarbij men spreekt van repressieslachtoffers. Daarnaast keren zij de schuldvraag om: niet de collaboratie was fout, wel de bestraffing ervan. Via hun familie en netwerk groeit deze overtuiging en daaraan gerelateerd de vraag om rehabilitatie in de samenleving. Halverwege de jaren vijftig eist een nieuwe Vlaams-nationalistische partij vanuit deze slachtoffermythe ook amnestie voor collaborateurs. Dit komt niet alleen neer op een kwijtschelding van de bestraffing maar ook op een vergoelijking van de collaboratie.

Vlaams netwerk

Een deel van de Vlaamse collaborateurs creëert al tijdens hun gevangenschap kleine gemeenschappen, die na hun vrijlating uitgroeien tot een sociaal vangnet. Zo vormt het collaboratieverleden in bepaalde Vlaamse kringen geenszins een belemmering voor het verkrijgen van economische, sociale, culturele en politieke machtsposities. Wanneer (groot-)ouders deel uitmaken van dit Vlaams-nationalistische milieu kan het voor hun kinderen een logische stap zijn om actief te worden binnen een jeugdbeweging als het Vlaams Nationaal Jeugdverbond (VNJ). Zo is het in elk geval de Gentse Wim Claeys (1972) vergaan. Zijn vader, Stefaan Claeys, heeft als SS'er aan het oostfront gevochten. Na de oorlog blijft Stefaan nauw verbonden met zijn oude kameraden. Hij sluit zich aan bij het Sint-Maartensfonds, een van de bekendste officiële organisaties van oud-collaborateurs, die amper vijf jaar na de bevrijding al is opgericht. Stefaan Claeys bezoekt regelmatig de zogenaamde kameradenbals, de feestavonden van de vereniging. Hier wordt veel gesproken over hoe de kameraden tijdens de oorlog de Vlaamse zaak hebben gediend, maar de Holocaust blijft buiten beschouwing of wordt ontkend. Zijn zoon Wim vertelt:

Wim Claeys tijdens zijn voorstelling Zwartzak over het oorlogsverleden van zijn vader en zijn eigen (de-)radicaliseringsgeschiedenis.

'Mijn ouders waren niet extreemrechts, maar ze hebben me wel naar een jeugdbeweging gestuurd die almaar sterker naar die ideologie neigde. Binnen het VNJ werd het nazisme altijd wat vergoelijkt. Als jonge tiener keek ik op naar de nazi's. Mijn vrienden en ik zagen foto's van mijn pa en zijn maten aan het oostfront en vonden dat geweldig stoer. Wij wilden ook zo zijn. Mijn pa was bij de nazi's geweest, hoe zou dat nu erg kunnen zijn? Mijn vader vertelde wel over zijn opleiding en over zijn jaren in de gevangenis. Maar over zijn jaren aan het front vertelde hij nooit. Ik kon als jongetje onmogelijk iets kwaads zien in mijn pa en van de Holocaust wist ik toen nog niets. De nazi-ideologie werd ons niet letterlijk aangeleerd, maar toch had het VNJ van mij als veertienjarige al een neonazi gemaakt.'

Een ander deel van de Vlaamse oud-collaborateurs geeft echter de voorkeur aan zwijgen als overlevingsstrategie, bijvoorbeeld in de familie van Wide Vercnocke (1985). Zijn grootvader, Ferdinand Vercnocke (1906-1989), was schrijver, dichter en advocaat. In 1941 werd hij medewerker bij *Zender Brussel*, een nationaalsocialistisch propagandakanaal op de radio en werkte hij mee aan het dagblad *Volk en Staat*. Zo groeide Ferdinand uit tot een boegbeeld van de culturele collaboratie. Na de oorlog werd hij veroordeeld tot een celstraf van 12 jaar.

Wide en zijn drie broers brachten tijdens hun jeugd veel tijd door bij hun grootouders. Wide vertelt:

‘Mijn grootvader zat hele dagen te schilderen en te schrijven in zijn werkkamer. Door zijn collaboratieverleden was mijn grootvader en zijn werk grotendeels in de ban gedaan. Alleen een netwerk van Vlaamsgezinden en oud-collaborateurs bleef hem steunen. In de familie werd grotendeels gezwegen over de oorlog. Tegelijkertijd was er wel sprake van een zekere familietrots op de culturele erfenis van mijn grootvader en zijn inzet voor de Vlaamse zaak. Zo heeft mijn grootmoeder zich nog met succes ingespannen dat een straat in hun laatste woonplaats naar mijn grootvader werd genoemd. Soms vroegen wij naar de oorlog. “Wanneer jullie groot zijn, zullen jullie het wel begrijpen”, zei mijn grootmoeder altijd. Hiermee werden verdere vragen nadrukkelijk door haar van tafel geveegd.’

Kanteling van de mythe

Vanaf de jaren tachtig begint de Vlaamse slachtoffermythe van de collaboratie langzaam te kantelen, onder meer door de groeiende (inter-)nationale aandacht voor de Jodenvervolgung, de toenemende maatschappelijke zorg over een opkomend extreemrechts en kritisch wetenschappelijk onderzoek. Het publieke debat over collaboratie wordt mede aangezwengeld door een taboedoorbrekende reeks documentaires, waarin journalist Maurice de Wilde van 1982 tot 1991 het Belgisch oorlogsverleden kritisch bevraagt. Niet alleen de rol van het koningshuis, maar ook die van het verzet, de industrie, de clerus en uiteraard die van collaborateurs worden genadeloos door hem onder de loep genomen. De Vlaams-nationalistische monoloog over collaboratie verwordt tot een maatschappelijke open wond die etert tussen trots en schaamte, woede en verdriet, spreken en zwijgen. Literair is dit onder meer verbeeld door Hugo Claus in *Het verdriet van België* (1983) en door Monica van Paemel in *De vermaledijde vaders* (1985).

Wim Claeys ziet op zijn zeventiende op school voor het eerst een documentaire over de Holocaust, die diepe indruk op hem maakt. Thuis begint hij kritische vragen aan zijn vader te stellen en in de VNJ vindt hij steeds lastiger zijn weg. Op zijn vierentwintigste keert Wim zich definitief af van het VNJ. Wim wordt een succesvol (folk-)muzikant, trouwt en krijgt een gezin. In 2017 doet hij mee aan de zevendelige documentaire reeks op Canvas, *Kinderen van de collaboratie*. Wim:

‘Door de uitgebreide gesprekken die ik voor deze reeks heb gevoerd, ben ik pas goed gaan nadenken over mijn

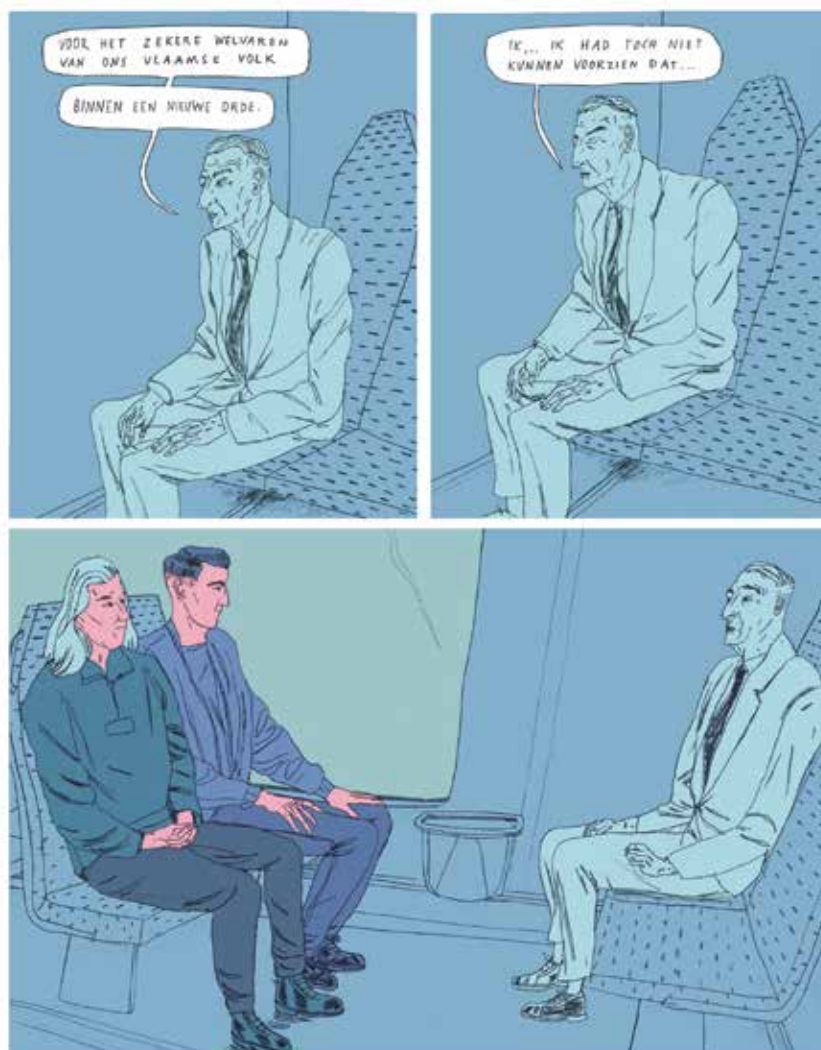
jeugd, mijn tijd bij het VNJ en de oorlogsgeschiedenis van mijn vader. Mijn vader is en blijft mijn liefdevolle en zorgzame vader. Ik voel me niet verantwoordelijk of schuldig voor wat hij tijdens de oorlog heeft gedaan. Wel voel ik me bezwaard, schuldig over dat rechts-nationalistische milieu waarin ik zo lang heb meegelopen. Daar worstel ik nog steeds mee. In mijn voorstelling *Zwartzak*, die ik veel op scholen speel, vertel ik de geschiedenis van mijn vader maar ook mijn eigen verhaal en hoe gemakkelijk meelopen eigenlijk kan gaan.’

In *Kinderen van de collaboratie* vertelt een brede groep nakomelingen, geboren tussen 1925 en 1972, over hun jeugd, opvoeding en de betekenis van de collaboratie en repressie. Verhalen van schuld, schaamte, stigmatisering, pesten, maar ook van onverschrokkenheid, liefde en trots op hun (groot-)ouders. Binnen hetzelfde concept volgen onder andere nog de reeks *Kinderen van het verzet* (2019) en *Kinderen van de Holocaust* (2020). In Vlaanderen en in Franstalig België hebben deze reeksen stof doen opwaaien in het publieke debat. Daarnaast zijn zij voor veel nakomelingen de aanleiding om op zoek te gaan naar hun eigen familiale oorlogsgeschiedenis. Wide:

‘Pas na de dood van mijn grootmoeder in 2015 kon in de familie het gesprek over de oorlogsgeschiedenis op gang komen. In het familiearchief bleken zowel de memoires van mijn grootvader als mijn grootmoeder te liggen. Daarnaast was een uitvoerige briefwisseling tussen hen bewaard gebleven uit de periode van de oorlog en de repressie. Mijn vader heeft toen via allerlei bronnen en archieven die gehele oorlogsgeschiedenis in kaart gebracht. Hij wilde precies weten hoe het allemaal zat, ook om zijn eigen tot dan toe voor hem onverklaarbare schuldgevoel te kunnen duiden. Een periode lang ben ik daarin met hem opgelopen. Door alles wat toen boven tafel kwam, veranderde mijn gevoel van familietrots steeds meer in grote schaamte. Daarnaast worstelde ik met de vraag: Wat betekent deze geschiedenis, deze familiale erfenis voor mijn eigen identiteit als (klein-)zoon. Die worsteling heb ik als striptekenaar verbeeld in de graphic novel *Drieman* (2020). Tegenwoordig is het rond die oorlog wel een stuk rustiger in mijn hoofd.’

Bronnen en onderzoek

De historici, die betrokken zijn geweest bij de *Kinderen van* reeksen ontvangen nog steeds dagelijks vragen van nabestaanden over de oorlogsgeschiedenis van hun familie. De meeste archieven zijn vrij te raadplegen, maar de gerechtelijke dossiers van (vermeende) collaborateurs zijn slechts beperkt toegankelijk. Belgische

Pagina's uit de graphic novel *Drieman* van Wide Vercknoke.

historici en medewerkers van archiefdiensten houden al jaren een hartstochtelijk pleidooi voor een ruimere toegankelijkheid. Volgens hen stroken dergelijke beperkingen niet met het gelijkheidsbeginsel; niet elke burger is immers in deze situatie gelijk voor de wet. Daarnaast blijven de aloude mythes zonder de mogelijkheid tot toetsing en kennis van zaken voortwoekeren. In 2017 hebben zij de historische gids *Was opa een nazi?* uitgebracht, die relevante kennis biedt en wegwijs maakt in het doolhof aan informatiebronnen over de periode van repressie. Daarnaast vinden regelmatig zogenaamde oorlogscafés plaats, waar historici context geven over collaboratie en repressie en nakomelingen hulp bieden bij hun zoektocht naar juiste informatie.

Het ontmaskeren van de mens achter de feiten via deze bronnen kan voor nakomelingen zowel confronterend als bevrijdend zijn, maar is bovenal noodzakelijk om geschiedenis inzichtelijk en zo ook relevant te maken. In de huidige superdiverse, complexe en in rap tempo steeds verder polariserende samenleving is een focus op de meerstemmigheid en de menselijke ervaring belangrijker dan ooit. Recentelijk zijn twee boeken van Belgische nakomelingen verschenen, die hier zeker een steentje aan bijdragen. Timmy van Diepen vertelt in *Razzia* (2024) over de verzetsgeschiedenis van zijn familie en Björn Rzoska in *Gedeelde Grond* (2024) over de oorlogsgeschiedenis van zijn beide grootvaders; een oostfrontier en een Poolse vrijheidstrijder. Beiden doen zij op grondige wijze studie naar de context, oorzaak en gevolgen van hun familiale oorlogsgeschiedenis.

Zij beschrijven hun hoofdfiguren niet als eendimensionale personages maar als gelaagde, morsige, en inconsequente mensen. Daarmee zijn ze herkenbaar voor iedereen. Dergelijke individuele geschiedenissen zijn van grote waarde als stimulans om de aloude mythes te ontmantelen, maar ook als uitdaging om over onze actuele houding in de wereld te blijven nadenken.

Koen Aerts – Verantwoordelijk voor de vakdidactiek geschiedenis & cultuurwetenschappen aan de Universiteit van Gent. Zijn specialisatie is geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en de nasleep hiervan. Hij nam het initiatief voor de reeks *Kinderen van de collaboratie* en het boek *Was opa een nazi?*. Samen met Bruno De Wever organiseert hij de oorlogscafés.

Denise Schreuder - Docent en buitenpromovendus, verbonden aan de afdeling geschiedenis van de Erasmus Universiteit. Zij doet onderzoek naar de verhalen van hedendaagse nakomelingen van collaborateurs over hun familiegeschiedenis in Nederland en België.

Joke van Bokkem

**5 vragen aan Joke van Bokkem,
klinisch psycholoog bij ARQ Centrum'45**

'Openbaarmaking van het CABR geeft nieuwsgierigheid maar ook angst'

Door Lucia Hoenselaars

1. Komt de openbaarmaking van het CABR aan bod in jouw behandelkamer?

'Patiënten die bij ARQ Centrum'45 in behandeling zijn in verband met (ernstige) klachten, gevolgen van intergenerationeel trauma zijn vaak op zoek naar feiten over wat er in de familie gebeurd is. Zij groeiden op in gezinsdynamieken waar soms letterlijk "de oorlog aanwezig was": er werd over gesproken of juist over gezwezen. Hoe meer helderheid iemand heeft over feiten en context hoe meer er inzicht ontstaat in (overlevings-) patronen en de eigen identiteitsontwikkeling. Kwetsbaarheid mag er dan ook meer zijn. Openbaarmaking van het CABR geeft nieuwsgierigheid naar feiten van familiegeschiedenis maar ook angst bij het vinden van belastbare feiten. In het bijzonder dus belastbare feiten over "fout geweest zijn" tijdens de oorlog vanwege collaboratie van familieleden met de vijand. Tijdens onze

(groeps-)behandeling wordt aan de hand van het delen van het levensverhaal stil gestaan bij het doorleven en verwerken van de impact van het oorlogsverleden voor patiënten in het hier en nu.'

2. Wat is er specifiek aan de klachten die je ziet bij nabestaanden van collaboratie?

'Je ziet dat schuld- en schaamtegevoelens en (existentiële) angst erg heftig aanwezig zijn. Deze zijn lastig om toe te laten en mee om te gaan. Erkenning en herkenning bij andere patiënten, of lotgenotencontact wordt als essentieel beleefd om van de ervaring van en angst voor stigma af te komen. Uit recent onderzoek van ARQ blijkt dat 80 jaar na de oorlog een groep kinderen van collaborateurs onder andere bezorgd en angstig is voor negatieve reacties van de omgeving. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat een vijfde van Nederlanders zich er

niet oké bij voelt dat een kind van een collaborateur een publieke functie zou bekleden. Dat neemt de angst van deze doelgroep natuurlijk niet weg.'

3. Staat het bewaren van een familiegeheim per definitie heling in de weg? Of kan zwijgen ook functioneel zijn?

'Als emoties over schokkende gebeurtenissen er niet mogen zijn, bijvoorbeeld binnen een familie met een zwijgcultuur, dan groeit de kans op traumatisering. Dat heeft weer negatieve gevolgen voor iemands (emotionele) ontwikkeling en identiteit. Hoe meer veerkracht, liefde, geborgenheid en plezier er is, hoe meer kwetsbaarheid ook verdragen wordt en er dus mag zijn. Het hangt dus ook af van (h)erkenning van belastende gebeurtenissen in familiecontext of er wel of niet een intergenerationeel trauma ontstaat. Als patiënten als kind juist wel blootgesteld werden aan gruwelijke details van het oorlogsverleden van (een) van de ouders, geeft dat juist verhoogde kwetsbaarheid, met kans op (complexe) PTSS klachten. Spreken kan dus, net zoals zwijgen, ook ingrijpende gevolgen hebben.'

4. Wat kunnen wij als samenleving, ieder als individu, doen om de bestaande oude wonden uit WO2 te helpen helen?

'Daarvoor is het nodig om de dialoog met elkaar aan te gaan. Niet alleen in de behandelkamer natuurlijk, maar

ook met lotgenoten, met familieleden en breder in de maatschappij. Je ziet bij de derde generatie, mensen die meer opgroeien in een tijd en cultuur waarin emotionele kwetsbaarheid er mag zijn, dat zij ook actief op zoek gaan naar hun familiegeschiedenis en de dialoog opzoeken. Samenhorigheid in erkenning, herkenning, werkt verbindend en ook helend.'

5. Wat zou je mensen willen adviseren die onderzoek willen gaan doen hun eigen familiegeschiedenis die mogelijk beladen is?

'Blijf in dialoog met anderen. Ga niet in je eentje op zoek naar mogelijk belastbare feiten. Praat erover en deel je ervaringen met naasten, familieleden en/of lotgenoten. Bij ernstige klachten, ook schaamte, schuldgevoelens, interpersoonlijke en/of relatieproblemen, identiteitsproblemen vanuit intergenerationeel trauma is het van belang tijdig hulp te vragen, bijvoorbeeld bij (hoog) specialistische organisaties als ARQ Centrum⁴⁵.'

Lucia Hoenselaars - Beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolg en Geweld en adjunct-hoofdredacteur van *Impact Magazine*.

Foto Nationaal Archief

Collaboratie in Indië

Vertrek vanaf Schiphol van NSB-leider Anton Mussert voor een bezoek aan Nederlands-Indië, 1935.

De laatste maanden verscheen in de media een veelheid aan berichten over de openbaarmaking van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging. Echter, kort voor het publiceren van de eerste archiefbestanden adviseerde de Autoriteit Persoonsgegevens met klem om dit niet te doen. De berichtgeving over deze kwestie doet ons de vraag stellen naar collaboratie in Nederlands-Indië. Wat weten we dáár eigenlijk van?

Door Bert Immerzeel

Beginnen we met de hamvraag. Bestond in Nederlands-Indië onder de (Indo-)Europese groep collaboratie met de Japanse bezetter? Ja, zeer zeker. Enkele voorbeelden uit krantenberichten:

Over een Indo-Europese gevangenisbewaker in Batavia: 'In woord en daad toonde hij voortdurend zijn minachting voor de geïnterneerden, bespioneerde de appels, deelde straffen uit als alles niet in het Japans ging

en luisterde scherp of hij iets op kon vangen dat hem aanleiding kon geven tot optreden. Geïnterneerden die niet vlug genoeg voor hem opzij gingen, sloeg hij in het gezicht (...). Een geïnterneerde werd maandenlang opgesloten omdat hij niet beleefd was geweest tegen de toean (meneer, red.)'

Over een geïnterneerde in Kesilir: 'Het duurde niet lang meer of onze inlichtingen wezen uit dat hij een organi-

satie gesticht had die de volgende naam had: *Persaudaraan Asia Golongan Indonesia*, afgekort PAGI. De leden van de PAGI beschouwden zich Aziaten, als in Indonesië wonende onderdanen van Groot-Azië. Zij wilden geen Nederlands onderdaan meer zijn, waren in houding en uitlatingen bepaald anti-Nederlands.’

Over een vrouw uit Batavia: ‘Aan haar werd ten laste gelegd, dat zij in de periode ’43-’45 vrouwen heeft geleverd aan de Jappen. Deze vrouw bezocht de interneringskampen en trachtte vrouwen, die in armoedige omstandigheden verkeerden, over te halen in de Japanse bordelen en clubs voor officieren als prostituee te gaan werken. Vrouwen die niet in de gelegenheid waren voldoende voedsel voor zich en hun kinderen te bemachtigen, zijn voor de voorstellen van de ronselaarster bezweken.’

Over een Nederlandse medewerker van de Japanse afliuisterdienst in Batavia: ‘In zijn dagboek legt hij rekenschap af van zijn besluit om uit angst voor fysiek geweld de bezetter van dienst te zijn. Hij was zich wel bewust van wat hij zijn “zwakheid” noemde en verwachtte na de oorlog als collaborateur te worden veroordeeld.’

In al deze zaken zou het oordeel kunnen luiden dat betrokkenen schuldig waren aan collaboratie en zouden zij daarom kunnen worden veroordeeld. Slechts in twee van bovenstaande zaken sprak de Temporaire Krijgsraad een oordeel uit. De gevangenisbewaker uit Batavia kreeg een gevangenisstraf van 15 jaar opgelegd, de vrouwenronselaarster 2,5 jaar. De geïnterneerde uit Kesilir werd niet berecht omdat hij was uitgeweken naar Indonesisch gebied, de medewerker van de afliuisterdienst overleed enkele weken na de Japanse capitulatie aan dysenterie.

Het uitblijven van onderzoek

Het spijtige is dat we eigenlijk geen goed beeld hebben van de omvang van de collaboratie. Japanse archieven werden vernietigd en Europese archieven zijn niet aangemaakt. Zo kon het gebeuren dat mr. L.F. de Groot, kort na de oorlog president van de Temporaire Krijgs-

‘Hij was zich wel bewust van wat hij zijn “zwakheid” noemde en verwachtte na de oorlog als collaborateur te worden veroordeeld’

raad (TK) in Batavia, in zijn studie *Berechting van Japanse oorlogsmisdadigers in Nederlands-Indië, 1946-1949* (1990) met geen woord rept van de berechting van Europese collaborateurs. In de bijlagen van deze uitgave bevindt zich wel een chronologische lijst van door de TK Batavia behandelde zaken. Hieruit blijkt dat deze krijgsraad tenminste een 45-tal (Indo-)Europeanen heeft berecht in verband met hun samenwerking met de bezetter. De meesten van hen werden veroordeeld tot een gevangenschap van enkele jaren, tegen één werd de doodstraf uitgesproken. Werden soortgelijke zaken ook behandeld door de andere temporaire krijgsraden? Ja, we weten echter niet hoeveel.

Vergadering van de NSB in Semarang, 1936.

En de Nationaal Socialistische Beweging? Was deze partij niet sterk vertegenwoordigd in Indië en werd door de leden daarvan niet gecollaboreerd? Ja, de NSB was hier zeer zeker sterk vertegenwoordigd. Echter, toen de Duitsers in 1940 Nederland binnenvielen, werd de partij in Indië verboden, en werden veel leden samen met in Indië woonachtige Duitsers geïnterneerd. Het restant van NSB-aanhangers werd gelijk de andere Nederlanders in 1942 door de Japanners geïnterneerd. Voor zover bekend heeft zich slechts in de kampen Tangerang en Tjimahi een NSB-groep als zodanig gemanifesteerd.

En hoe zat het met degenen die voor de Japanners bleven werken en dus niet geïnterneerd werden? Deze groep, ook wel 'ballenjongens' genoemd naar het verplichte armembleem met de Japanse vlag, had naar de wél geïnterneerden toe de schijn tegen. Werken voor de Japanners, of het nu op de ondernemingen was, bij de

spoorwegen of elders, was not done. Degenen die dit betrof konden echter wijzen op het feit dat de Japanners hen daartoe hadden bevolen en dat zij anders, bij niet gehoorzamen, achter slot en grendel zouden zijn gezet. Een moeilijke keuze.

De NSB was in Nederlands-Indië zeer zeker sterk vertegenwoordigd

Hoe verwarrend dit soms was, toont ons de geschiedenis van enkele tientallen medewerkers van het Algemeen Landbouwsyndicaat in Batavia. Ook al hadden zij ervoor gekozen door te blijven werken, onhandelbaar bleek de situatie toen de Japanners hen vroegen ook een loyaliteitsverklaring te ondertekenen. Werken voor de Japanners, dat waren ze gewend, maar het laatste punt van de verklaring, het beloven anderen die de voorschriften overtreden aan te geven, druiste in tegen hun christelijke waarden, dát ging ze te ver. In plaats daarvan leverden ze een rekest in om zonder verdere beloften door te mogen werken. Enkele maanden later werden alle ondertekenaars van dit rekest gevangen genomen en geëxecuteerd. Als voorbeeld. Kort na de oorlog kregen zij allen postuum de Verzetsster Oost-Azië 1942-1945 toege-

kend. Collaboratie en verzet lagen hier wel érg dicht bij elkaar.

Nee, een afdoende onderzoek naar collaboratie heeft nooit plaatsgevonden, laat staan dat er lijsten bestaan van (mogelijke) collaborateurs zoals die van het CABR. Dit heeft ook het onderzoek in het kader van de wetten voor oorlogsgetroffenen bemoeilijkt. In de Wet uitkeringen vervolgingslachtoffers (Wuv), de Wet burger-oorlogsslachtoffers (Wubo) en de Wet buitengewoon pensioen Indisch verzet (Wiv) staat expliciet vermeld dat degenen die zich tijdens de oorlogsjaren 1940-1945 uit Nederlands nationaal oogpunt beschouwd onwaardig hebben gedragen, uitgesloten zijn van erkenning.

De toets of sprake is geweest van dergelijk gedrag vond niet, zoals in het geval van Wuv en Wubo, ofwél zeer marginaal plaats. In het kader van de Wiv werd gecon-

Bron: De Locomotief, 22 juli 1948

Collaborateur Wilhelmina van Kooten voor de Temporaire Krijgsraad, Batavia 1948.

troleerd of de naam van aanvrager werd vermeld in een namenlijst van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, gedeponeerd bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, thans Nationaal Archief. Het achterliggende archiefbestand bevat gegevens met betrekking tot enkele duizenden personen die na de oorlog werden gehoord in verband met de activiteiten van de Japanners, dan wel in verband met hun eigen gedragingen in het kader van de Indonesische revolutie. Terecht of onterecht, uitsluitingen hebben niet plaatsgevonden.

Wat is dat eigenlijk, collaboratie in Nederlands-Indië?

Als we ons afvragen waarom Nederlands-Indië op dit punt zo'n andere geschiedenis kent als Nederland, dan komen we uit bij de vraag wat collaboratie in dit rijkdeel eigenlijk inhield. De Indonesische bevolking was in het begin van de oorlog eerder afwachtend dan anti-Japans, zij hield zich liever afzijdig. Begrippen als verzet en collaboratie behoorden voornamelijk tot de Europese gemeenschap, nog geen 1% van de gehele bevolking. Collaboratie in de zin van bewuste, georganiseerde samenwerking met de Japanse bezetter komen we dan ook in Indo-Europese kring - behoudens het geval van de eerder genoemde PAGI - niet tegen. Bestudering van de krijgsraadvonnissen tegen (Indo-)Europese collaborateurs leert ons dat de individuele samenwerking vooral gebaseerd was op opportunistische gronden en angst. In de groep kampbewakers en politieagenten vinden we verder een voortzetting van vooroorlogse machtsverhoudingen, nu misschien onder ander gezag, maar met hetzelfde gedrag.

De Indonesische bevolking was in het begin van de oorlog eerder afwachtend dan anti-Japans

Een belangrijke rol in de naoorlogse aanpak van collaboratie spelen ook de omstandigheden. De vervolgingscapaciteit van de overheid was zeer gering. Het kostte bij gebrek aan geschikt personeel al heel veel moeite om de Japanse oorlogsmisdadigers op te sporen, laat staan dat er ruimte was voor een justitieel apparaat dat zich speciaal zou moeten richten op de collaboratie van de eigen bevolking. Verder, een aantal te vervolgen personen was uitgeweken naar Indonesisch gebied, en bleef zo buiten schot.

Tenslotte, de onafhankelijkheidsoorlog van de Indonesiërs tegen het Nederlandse gezag maakte dat er later geen ruimte meer was voor onderzoek. De anti-Japanse gevoelens hadden plaatsgemaakt voor anti-Indonesische gevoelens.

Bert Immerzeel - Historicus gespecialiseerd in de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië en was verbonden aan zowel de Pensioen- en Uitkeringsraad als Stichting Pelita.

Hoe onderzoek je een beladen familieverleden?

Het verleden heeft een sterke aantrekkingskracht, zeker wanneer de geschiedenis zich doorkruist met onze eigen familiegeschiedenis. Hoe hebben onze voorouders zich verhouden tot de grote en kleine ontwikkelingen in de wereld? Met name wanneer we ons verdiepen in de rol van voorouders in beladen periodes van geweld, oorlog en onderdrukking, kan zo'n zoektocht moeizaam en ingrijpend zijn. Denk bijvoorbeeld aan collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ervaringen van ouders en voorouders kunnen doorwerking hebben op volgende generaties, en het vergaren van kennis is een belangrijke stap in het helingsproces. Ook wie psychische klachten ervaart naar aanleiding van dit verleden, doet er toch goed aan zich in zijn of haar familiegeschiedenis te verdiepen.

Door Rinke Smedinga en Lucia Hoenselaars

De doorwerking van de Tweede Wereldoorlog in het leven van kinderen van wie de (voor)ouders na de oorlog verdacht werden van samenwerking met de Duitse bezetter was lang taboe. Dat lijkt langzaam maar zeker te veranderen nu het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), online gepubliceerd gaat worden. Het CABR bevat dossiers van voorouders van maar liefst vijf miljoen Nederlanders. De inhoud is voor veel nazaten geheel of gedeeltelijk onbekend.

De verwachting is dat het openbaar maken van het CABR voor een deel van de nazaten van collaborateurs kan leiden tot (verergering van) psychische problemen, zo blijkt ook uit het onderzoeksrapport 'Geluiden uit de stilte' van ARQ. Voortbouwend op dit onderzoek hebben Lucia Hoenselaars (onderzoeker bij ARQ) en ervaringsdeskundige Rinke Smedinga (kind van een collaborateur) tips samengesteld voor het zoeken naar de beladen familiegeschiedenissen in het CABR.

1. Waar zoek je naar?

Vaak zoeken nabestaanden naar de motivatie van een voorouder om bepaalde keuzes te maken, zeker als het gaat om een beladen verleden: hoe heeft deze dit kunnen doen? Wat ging er in hem of haar om? Dat is lastig te achterhalen. Soms zijn keuzes impliciet gemaakt: ingegeven door omstandigheden en niet door een bewuste afweging. In het CABR zijn verklaringen van verdachten die berouw tonen en aangeven door omstandigheden tot hun keuze te zijn gedwongen. Hun motivatie kan oprecht zijn maar ook gekleurd door eigenbelang: de hoop dat de rechter milder over hun collaboratie zal oordelen. Ook getuigenverklaringen kunnen bewust gekleurd zijn en onwaarheden bevatten wegens een persoonlijk belang. Houd daar rekening mee bij het interpreteren van de verklaringen.

Na het lezen van de archiefstukken zijn in het beste geval vragen beantwoord, maar doorgaans ook nieuwe vragen opgedoemd. Zelfs historici hebben moeite om op basis van het CABR te kunnen bepalen wat een verdachte heeft gedaan en waarom. Er blijft ruimte voor interpretatie. Dat kan leiden tot verschil van mening over wat er is gebeurd. Nazaat 1 vindt opa schuldig op basis van de verdenkingen en nazaat 2 vindt hem onschuldig vanwege zijn getuigenis. Wees bewust van de mogelijkheid dat je geen eenduidig antwoord krijgt, en dat anderen archiefstukken anders kunnen interpreteren.

Een andere vraag bij raadpleging van het CABR is hoe 'fout' de verdachte eigenlijk was. Het archief is gericht op het komen tot een juridisch oordeel op basis van de toen geldende wet- en regelgeving. Hoe fout iemand heeft gehandeld heeft ook een morele component. In het maatschappelijke oordeel over collaborateurs was dat van groot belang. Over collaboratie met gebruik van geweld, verraad, repressie of onteigening werd maatschappelijk zwaarder geoordeeld dan over bijvoorbeeld economische collaboratie. Ook vandaag de dag oordelen mensen zwaarder over collaboratie wanneer er direct leed aan anderen bij komt kijken, zoals verraad van Joden, meewerken aan repressie/onteygning of geweldsplaging, zo blijkt uit het onderzoek van ARQ.

Als blijkt dat een voorouder heeft gecollaboreerd of daarvan werd verdacht, kan dat een schokkende ontdekking zijn die de behoefte aan duidelijkheid over de feiten vergroot. Wees je er ook hier bewust van dat het CABR niet altijd de feitelijke werkelijkheid weergeeft.

2. Beschouw de archiefstukken in hun context: het belang van bronnenkritiek

Voor een goed begrip van wat er in het CABR staat is achtergrondinformatie wenselijk, bijvoorbeeld over de tijd en omstandigheden waarin de archiefstukken zijn opgesteld, de juridische procedures die werden gevolgd en de wijze waarop de vervolging was georganiseerd. Een deel van die informatie gaat onderdeel uitmaken van het digitale systeem waarmee CABR digitaal aangeboden gaat worden. Daarnaast zijn er anderen die

kunnen helpen om aan de informatie te komen, zoals archiefmedewerkers, maar ook andere mensen die hun familiegeschiedenis hebben onderzocht. Zo heeft het Nationaal Archief een speciaal digitaal verhalenarchief over kinderen van 'foute' ouders. Het bevat levensverhalen van (klein)kinderen van collaborateurs, die sinds 2008 zijn opgetekend. Daarin kunt u lezen over de zoektocht die anderen hebben afgelegd in hun familiegeschiedenis.

Verklaringen in archiefstukken kunnen elkaar bovendien tegenspreken. Ga niet vanzelfsprekend uit van een conclusie op basis van een document en zoek naar andere informatiebronnen die kunnen helpen om de juistheid en volledigheid van de inhoud te duiden. Toets je bevindingen zo mogelijk in andere dossiers, andere oorlogsarchieven (zoals die van het Rode Kruis, het Nederlands Beheersinstituut), boeken, krantenartikelen, interviews, films, rapporten, websites en verslagen.

Raadplegers van het CABR kunnen teleurgesteld raken omdat ze er informatie in missen. Dat kan zijn omdat er destijds uitsluitend werd gezocht naar juridisch overtuigend bewijs. Informatie die weliswaar interessant was maar niet relevant voor het juridisch oordeel, werd daarom terzijde gelegd. Ook was het aantal opsporingsambtenaren beperkt in verhouding tot het aantal onderzoeken dat plaatsvond.

3. Praat, chat en schrijf erover

Het is belangrijk om onderzoek naar een beladen familieverleden met iemand te kunnen delen. Praten over zowel je bevindingen als de emoties die het bij je oproept kan helpend zijn om alles een plek te geven. Ook kan het je helpen in het vormen van je beeld van het collaboratieverleden, en om regie te nemen over het verhaal. Reacties kunnen nieuwe inzichten opleveren over de vervolgstappen van het onderzoek en motiveren om door te gaan. Is er niemand in je directe omgeving met wie je hierover kan en wil spreken, neem dan contact op met de ervaringsdeskundigen van de Stichting Werkgroep Herkenning.

Familie en vrienden in relatie tot de persoon die je onderzoekt zijn een belangrijke informatiebron. Wat weten ze nog over hem of haar? Hebben zij dezelfde herinneringen? Weten ze misschien meer? Hebben zij nog brieven bewaard of foto's uit die tijd? Heeft het familieverleden hen ook beziggehouden? Niet iedereen staat open voor een gesprek over het oorlogsverleden. Vooral in familieverband kan dat een issue zijn: de een wil alles uitzoeken en de ander veroordeelt dat en wil er niks van weten. Feiten worden verschillend uitgelegd: de een gelooft opa die zei dat hij onschuldig was, de ander vreest op basis van de archiefstukken dat verdenkingen terecht waren. Dat kan spanningen en ruzies veroorzaken en ervoor zorgen dat familiebanden verbroken worden. Zorgvuldigheid in bespreking met de familie is van groot belang. Ieders emoties mogen er zijn, en probeer open te staan voor elkaars verschillen in beleving, om zo juist de verbinding met elkaar te houden.

4. Praktisch

De hele dag in een archiefzaal zitten lezen valt niet mee. Ga halverwege even naar buiten. Maak een praatje met iemand achter de toonbank. Probeer, zeker als je ingrijpende informatie hebt gelezen en 'in gedachten'

bent, even contact te leggen met de wereld om je heen. Zorg dus goed voor jezelf, en neem de tijd om met emoties om te gaan, welke dat dan ook zijn. Bedenk vooraf hoe je het liefst terugreist: wil je alle informatie in de trein verwerken, of liever achter het stuur? Als je thuis achter de computer onderzoek doet geldt hetzelfde: zorg voor afwisseling, pauze, en behoud contact met mensen om je heen. Ook is het raadzaam om een logboek bij te houden. Schrijf op wat je denkt en voelt, wat je onbeantwoorde vragen en frustraties zijn, en welke nieuwe inzichten je hebt verkregen. De verwoording daarvan is heel behulpzaam zowel voor jouw onderzoek als je zelfreflectie.

5. Als je hulp kunt gebruiken

Als het onderzoek je dermate raakt dat je er met iemand over wil praten, weet dan dat er laagdrempelige hulp en ondersteuning is. Werkgroep Herkenning is een stichting waar vrijwilligers maatschappelijke en psychische steun bieden aan (klein)kinderen van collaborateurs. Je kunt ook contact opnemen met het Contactpunt Naoorlogse Generaties: zij kunnen informatie geven over de doorwerking van het oorlogsverleden en adviseren richting hulp en zorg. Ook kun je contact opnemen met bijvoorbeeld Joods Maatschappelijk Werk, of de Luisterlijn die dag en nacht bereikbaar is voor een vertrouwelijk gesprek.

Mocht je klachten ervaren die je zelf in verband brengt met het oorlogsverleden en het onderzoek dat je aan het doen bent, spreek dat dan uit naar jouw zorgverlener, zoals de huisarts. Zo kan de zorgverlener adviseren over passende zorg. Onderzoek laat zien dat alleen al de erkenning van deze historische context en de doorwerking daarvan een positieve impact kan hebben op de zorgervaring.

Wij wensen je een verhelderende en boeiende reis door het familieverleden!

Rinke Smedinga - Werkt parttime als digitaliseringsadviseur voor de overheid, publiceert en is gastspreker van het Landelijk Steunpunt Gastsprekers WOII - heden

Lucia Hoenselaars - Beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en adjunct-hoofdredacteur van *Impact Magazine*

De Grote Koloniale Oorlog

Deel 1

Chris Kaspar de Ploeg

STARFISH BOOKS 2025, 360 PAGINA'S, ISBN 9789492734 334

Het fascisme en het liberalisme zijn hecht met elkaar verbonden, en komen beide voort uit het kolonialisme, aldus de auteur van dit boek. Hij gaat in tegen het klassieke verhaal van de strijd van het 'vrije Westen' tegen het fascisme, als ons moreel kompas voor goed versus kwaad. De Ploeg stelt de vraag hoe de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te herschrijven wanneer we deze plaatsen in de bredere context van vijfhonderd jaar koloniale geschiedenis, met een prominente rol voor en nieuwe interpretatie van de periode 1939-1945.

Het verraad van de Jordaan

Het verzwegen verleden van een Amsterdams NSB-gezin

Stephanie Biesheuvel

SPECTRUM BOEKEN 2024, 272 PAGINA'S, ISBN 9789000386369,
MET GELIJKNAMIGE PODCAST (PODIMO)

Stephanie Biesheuvel ging op zoek naar het verhaal van haar familie nadat ze een krantenartikel las waarin haar overgrootvader werd genoemd als de mogelijke verrader van Anne Frank. Het bleek een zoektocht naar een Amsterdams NSB-gezin dat jarenlang zweeg over de oorlogsmisdaden begaan in de Tweede Wereldoorlog. Haar familieleden collaboreerden met de nazi's en maakten zich schuldig aan verraad van Joden en buurtgenoten. Ze sprak met hen en met tijdgenoten, om zo de waarheid boven tafel te krijgen.

Na de oorlog

Hoe kinderen van overlevenden de Tweede Wereldoorlog met zich meedragen

Saskia Goldschmidt

UITGEVERIJ MEULENHOF 2025, 208 PAGINA'S, ISBN 9789089682932

Tien persoonlijke verhalen van mensen die bedreigd werden door uitsluiting, vervolging en moord in oorlogstijd. En de gevolgen die deze ervaringen hebben gehad voor de generaties erna.

Verdraaid verleden

De zwarte bladzijden uit een familiealbum

Joop Boelens

STERCK & DE VREESE, 440 PAGINA'S, ISBN 9789464712254

Joop Boelens groeit op met de fascinatie voor het leven van zijn Belgische oudoom en -tante, de gevluchte Belgische militair, Gustave Scohier uit Charleroi en de verpleegster Mina Hendriks uit 's-Hertogenbosch. Ze krijgen twee zonen, trekken naar Congo en komen later in België terecht ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Getekend door hun ervaringen keren ze daarna terug naar Afrika. Flarden waarheid, vele leugens en tegenstrijdigheden verder doet de auteur onderzoek in archieven in diverse landen om de waarheid te achterhalen van zijn familie.

Misvattingen over de Shoah in Nederland

Guus Luijters

NIEUW AMSTERDAM 2025, 144 PAGINA'S, ISBN 9789046833766

Luijters deed vijftien jaar lang onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog en publiceerde er ook over. Tijdens deze jaren merkte hij dat er vele misvattingen bestaan over de Shoah, waarvan hij hoopt dat hij die middels dit pamflet kan corrigeren. Zoals bijvoorbeeld het beeld van het Joodse verzet.

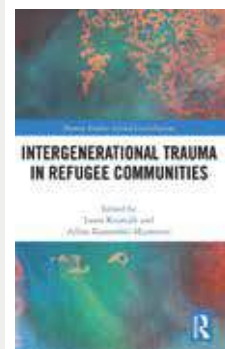

Intergenerational Trauma in Refugee Communities

Laura Kromj k & Ajlina Karamehi -Muratovi  (Eds)

ROUTLEDGE 2024, 286 PAGINA'S, ISBN 9781003385820

Dit boek onderzoekt intergenerationeel trauma binnen vluchtelingengemeenschappen verspreid over de hele wereld. De focus ligt op bevolkingsgroepen die door grootschalige uittochten uit diverse regio's zijn getroffen, evenals gemeenschappen waar intergenerationeel trauma zichtbaar is bij jongeren van de tweede generatie. Het boek onderzoekt de definities en concepten van intergenerationeel trauma, vergelijkt verschillende generaties en werpt licht op de mechanismen die een rol spelen bij de overdracht ervan.

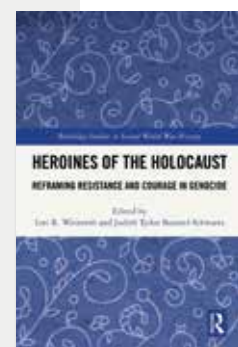
Heroines of the Holocaust

Reframing Resistance and Courage in Genocide

Lori R. Weintrob & Judith Tydor Baumel-Schwartz (Eds.)

ROUTLEDGE 2024, 336 PAGINA'S, ISBN 9781032536620

Dit boek bevat wetenschappelijke verhandelingen over de rol van vrouwen in allerlei activiteiten en verzet tijdens de Holocaust en de Armeense en Rwandese genocide, waarvan de auteurs vinden dat ze onderbelicht zijn gebleven. Vrouwen speelden een essentiële rol in het opzetten van educatieve, culturele, humanitaire en gewapende verzetsinitiatieven. Het boek richt zich op uiteenlopende verzetsvormen, ook wel Amidah genoemd. Hierbij gaat het onder meer om het versterken van onderlinge solidariteit, het creëren van open maar verborgen culturele ruimten, het bevorderen van religieuze of politieke activiteiten, het leiden van netwerken van verzet en het doorgeven van cruciale informatie binnen de kampen of naar de buitenwereld.

Major Incidents

Pandemics and Mental Health: The Psychosocial Aspects of Health Emergencies, Incidents, Disasters and Disease Outbreaks

Richard Williams (Ed.)

CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2024. 482 PAGINA'S, ISBN 9781009011211

Dit boek brengt praktijkervaring en recente ontwikkelingen op het gebied van spoedeisende zorg, acute geneeskunde en traumazorg samen met de psychosociale en mentale gezondheidsaspecten van voorbereiding en respons op noodsituaties, incidenten, terrorisme, rampen, epidemieën en pandemieën. Het bevat aanbevelingen voor toekomstig beleid om goede zorg te bieden aan mensen die betrokken raken bij noodsituaties. De focus ligt specifiek op de psychosociale belasting van zorgverleners en hulpdiensten.

Fout Bloed

Marijke Meems (2025)

Deze podcast is een persoonlijke zoektocht naar een beladen familieverleden. De oma van theater- en podcastmaker Marijke Meems werkte in het Scholtenhuis in Groningen, de plek waar in de Tweede Wereldoorlog verzetsstrijders werden gemarteld. Door gesprekken met nabestaanden van Nederlanders die een foute keuze maakten en wetenschappers over schuld, trauma en compassie, probeert Marijke grip te krijgen op de erfenis van haar eigen familiegeschiedenis. Wat betekent dit verleden voor haarzelf en haar dochter?

Wat betekent nieuwe oorlogstechnologie voor militairen en burgerbevolking

Focus Radio (2025)

Oorlog wordt steeds meer high-tech. Wat heeft al die technologie voor gevolgen voor militairen aan de frontlinie, en voor de burgerbevolking in oorlogsgebied? Vier experts aan het woord waaronder Tine Molendijk die onderzoek doet naar moraliteit in oorlog en militaire cultuur.

De Jodenjager

Rick Blom (april 2025)

Deze serie vertelt het verhaal van Ferdinand Hugo Aus der Fünten, de SS'er die tijdens de Tweede Wereldoorlog de dagelijkse leiding had over de deportatie van tienduizenden Joden uit Nederland. Naast een biografisch portret is deze serie ook een zoektocht naar een grotere, actuele vraag: hoe kan een 'normaal' mens tot zulke keuzes komen? De maker wil zo ook de bredere context van radicalisering, uitsluiting en vervolging belichten.

FOUT: Seizoen 2

Rick Blom (2024-2025)

In het tweede seizoen van de podcast *FOUT* gaat historicus Rick Blom in gesprek met nazaten van mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben gecollaboreerd met de Duitse bezetter. Hoe werkt dit oorlogsverleden door in het eigen leven? En welke impact heeft de verwachte openbaarmaking van het CABR? Samen met klinisch psycholoog Inez Schelfhout en sociaal psycholoog Anne Marthe van der Bles, beide werkzaam bij ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, schijnt Blom een licht op de vele manieren waarop dit verleden vandaag de dag nog steeds voelbaar is.

On/t/schuld

Tentoonstelling over de doorwerking van een 'foute' familiegeschiedenis

On/t/schuld confronteert de bezoeker met de erfenis van een foute grootvader. De tentoonstelling gaat over hoe nazaten leven met de last van een verzwegen verleden. Het resultaat nodigt uit om verder te kijken dan goed of fout.

Rode draad in de tentoonstelling zijn de gedichten van Boris Wanders. Hij had een foute grootvader die na de oorlog in Veenhuizen gevangen zat. In gedichten geeft

hij woorden aan de zwaarte die hij voelt en doorbreekt hij het stilzwijgen in zijn familie. Met foto's brengt zijn partner Judith Lechner in beeld hoe moeilijk het is om de familiegeschiedenis in de ogen te kijken.

Tegelijk met de tentoonstelling verscheen het boek *On/t/schuld* van Wanders en Lechner, een uitgave van Studio 174, www.studio174.nl.

Een teken

Hij kon niet verder
zegt moeder hij stond ergens voor
wat hem bleef vasthouden

ze weet dat ze in nachtpou vlucht
om geschreeuw en geweren
vroeg in de ochtend nemen ze hem mee

in dat uur
krijgt buurman koude ogen
de slagerij een stempel
een dochter wordt een meid die moet verdienen

als goede huisvrouw strijkt moeder
vroeger met de lakens glad
haar huis zal niet opvallen
op het dressoir met gehaakt kleedje
foto's in een familieopstelling

ingelijste koppen kijken vierkant uit een voortijd
een oom oma een man die ik niet ken
ik kan er zonder angst naar kijken
hopen op een teken

maar waar komt die misselijk
makende golf vandaan

DOOR WIE

Gedicht Boris Wanders
Foto's Judith Lechner

TENTOONSTELLING

On/t/schuld is tot 1 februari 2026 te zien in het
Nationaal Gevangenis museum in Veenhuizen.
www.gevangenis museum.nl

Afgelopen zomer liep ik voor het eerst door de poort van de imposante gevangensmuur in Scheveningen om Nationaal Monument Oranjehotel te bezoeken. In de oude cellen werd de geschiedenis van deze beladen plek verwoven met de verhalen van bekende en onbekende oud-gevangenen: hoe zij hier terecht waren gekomen, hoe hun dagelijks leven in de strafgevangenis er uit zag, hoe sommigen hier aan hun einde kwamen én hoe anderen na hun vrijlating verder mochten leven. De ervaring van die laatste groep kwam ook aan bod in de toenmalige tentoonstelling *Leven met oorlog. Sporen in generaties en samenleving*, waar in samenwerking met ARQ de doorwerking van oorlogstrauma uitgelicht werd.

Mijn bezoek vond plaats in het kader van de huidige tentoonstelling, *Vrijheid onder druk. Politiek gevangen toen en nu*, waarvoor ik als curator gevraagd was om te helpen met de uitvoering. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het Oranjehotel door de bezetter veranderd van reguliere strafgevangenis tot een huis van bewaring voor politiek gevangenen. In het concept van de tentoonstelling werd het verleden van het Oranjehotel in wereldwijd perspectief geplaatst: van het Belgische Fort van Breendonk tot de Chinese Jinzhou gevangenis.

POLITIEK GEVANGEN, TOEN EN NU

De doelstelling van het museum, gevangen in het motto 'Besef hoe kwetsbaar vrijheid is,' lag ook ten grondslag aan de tentoonstelling. Hierdoor was echter een van de grote uitdagingen van het museum ook van toepassing op dit project: hoe kunnen we met een historisch overzicht een gevoel van urgentie opwekken bij de bezoekers van vandaag, 80 jaar na de bevrijding?

Uiteindelijk hebben we een tentoonstelling samengesteld waarin niet alleen de link tussen deze historische gevangenschappen en het Oranjehotel blijkt, maar ook die tussen het heden en verleden. Een combinatie van schriftjes van Ierse onafhankelijkheidsstrijders uit Kilmainham Gaol en tekeningen door Scheveningse gevangenen laat bijvoorbeeld zien dat men op soortgelijke manieren omging met hun benarde situatie. En de verhalen van dichter Liu Xiabo en cartoonist Ashraf Omar tonen dat net als bij Riet Hoogland, die door een satirisch versje over het bombardement op Rotterdam in het Oranjehotel belandde, mensen nog steeds vervolgd worden voor hun ideeën.

Ook hebben we geprobeerd om de invloed van persoonlijke en officiële herinneringsculturen op onze beeldvorming van deze geschiedenissen te laten zien. Rondleidingen door oud-gevangenen in de Berlijnse Stasi-gevangenis Hohenschönhausen en inscripties door voormalig-gedetineerden in São Paulo illustreren bijvoorbeeld hoe deze traumatische ervaringen door sommigen weer kunnen worden toegeëigend, terwijl overheids censuur van plekken zoals Goelagkamp Perm 36 dit voor anderen onmogelijk maakt.

Uiteindelijk bleek dat bezoekers eenzelfde soort urgentie voelden als ik afgelopen jaar tijdens mijn eerste rondgang. De vele berichten over politiek gemotiveerde vervolgingen en ontdekkingen van dictatoriale gevangenschappen leiden bij veel bezoekers tot een gevoel van hulpeloosheid. De tentoonstelling eindigt met wereldwijde steunbetuigingen voor politiek gevangenen, niet alleen als remedie tegen dit gemoed, maar ook als oproep om iets te doen.

Bram Groenteman - Junior conservator bij Nationaal Monument Oranjehotel.

Herdenking in het Oranjestad Hotel, 1947.

foto Kilmainham Gaol Museum/OPW

Gevangenen in Kilmainham Gaol in Dublin in de jaren '20.

Foto Bram Groenteman

TENTOONSTELLING

De tentoonstelling *Vrijheid onder druk. Politiek gevangen toen en nu* is tot december 2025 te bezoeken bij Nationaal Monument Oranjestad Hotel in Scheveningen.

Een paar weken geleden was ik in het Nationaal Holocaustmuseum in Amsterdam. Ik was hier al regelmatig langs gefietst, maar nog nooit binnen geweest en vond het belangrijk om dit zwarte stuk van de geschiedenis van Amsterdam te kennen. Het museumbezoek voelde extra beladen door de huidige politieke context. Dit gevoel werd versterkt door de zware beveiliging, de rotsblokken voor de ingang en de sluisdeur waar je als bezoeker doorheen moest. Het besef dat dergelijke herdenkingsplekken een doelwit voor geweld kunnen zijn, maakte me zwaarmoedig.

Tijdens het museumbezoek vroeg ik me samen met alle andere museumbezoekers af hoe het kan dat mensen tot zulke wreedheden in staat zijn, maar ook hoe het kan dat mensen kunnen toekijken terwijl dit gebeurt bij hun medemensen. Het zette me aan tot zelfreflectie over mijn eigen verantwoordelijkheden als wereldburger in de huidige conflicten. Het gaf me een machteloos gevoel. Ik kan me voorstellen dat de machteloosheid die mensen voelen ten opzichte van oorlogen, ervoor zorgt dat ze hun eigen verantwoordelijkheid liever ontkennen. Als je zelf geen actieve rol speelt in een conflict, voelt weggijken wellicht als de meest veilige optie. Zou het hierdoor kunnen gebeuren, dat er jarenlang wordt weggekeken door een groot deel van de samenleving?

Weggijken is één ding, collaboratie is een tweede. In het Nationaal Holocaust Museum werd het pijnlijk duidelijk hoeveel Nederlanders er hebben bijgedragen aan de gruwelijkheden. Waar mijn overpeinzingen in het museum onbeantwoord bleven, heeft Jannetta Bos meer inzichten

Foto Mike Bink

Tentoonstelling Nationaal Holocaustmuseum

verkregen over dit onderwerp. In haar column deelt zij haar gedachten over waarom genocides kunnen ontstaan.

Als je door je medemensen zo verraden kan worden, is het logisch dat het vertrouwen in de ander kwetsbaar wordt. Dit is iets dat ik op kleine schaal veel zie in de behandelkamer. Mensen die gruwelijkheden hebben meegemaakt of hebben geleerd dat anderen je zomaar in de steek kunnen laten, hebben vaker moeite om een hulpverlener te vertrouwen. Het langzaam opbouwen van vertrouwen is daarom één van de meest uitdagende taken van een therapeut die werkt met trauma en hechtingsproblematiek. In de supervisieboek delen Esther Veldkamp en Esther Lamens hun inzichten over herstel van vertrouwen op basis van Attachment Based Family Therapy.

Door Sophie van Leeuwen, Psycholoog bij Youz en communicatiemedewerker bij de NtVP

Over de NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep
Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging
voor Psychotrauma.

Redactie NtVP Katern: Sophie van Leeuwen &
Janne Punski-Hoogervorst
Contact: communicatie@ntvp.nl
© NtVP 2025

Fotograaf: Nijis, Jac de / Aneto (Nationaal Archief, CCO)

Ferdinand aus der Füntten voor het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam.

Oorlog voor de rechter

Eind oktober 2024 mocht ik als lid van de commissie schrijnende gevallen, onderdeel van het project 'Oorlog voor de rechter' een bezoek brengen aan het Nationaal Archief in Den Haag. Hier worden de dossiers bewaard van mensen die verdacht zijn geweest van of veroordeeld zijn voor collaboratie met de nazi's. Ruim 4 kilometer aan archiefkasten. Het oorspronkelijke materiaal, op kwetsbaar papier van slechte naoorlogse kwaliteit, wordt nu gedigitaliseerd.

Het dikke dossier over Aus der Füntten, een Duitse oorlogsmisdadiger die tijdens de Tweede Wereldoorlog leiding gaf aan de deportatie van tienduizenden Joden, lag voor ons klaar. Na de bevrijding werd Aus der Füntten door het Bijzonder Gerechtshof veroordeeld tot een levenslange

gevangenisstraf en na een beroep door het Openbaar Ministerie door de Bijzondere Raad van Cassatie ter dood veroordeeld. In het dossier is het document te zien waarin koningin Juliana, die gewetensbezwaren had tegen de doodstraf, hem gratie verleent. Aus der Füntten was onder

andere verantwoordelijk voor de deportatie van de patiënten van Het Apeldoornsche Bos, een Joods psychiatrisch ziekenhuis. Ik zag de lijst met hun namen, allen vermoord. Ik zag vele pagina's met zeer zorgvuldig bijgehouden namen en adressen van mensen die Joden hebben verraden. Voor iedere opgepakte Jood werd 'kopgeld' betaald, een premie van fl. 7.50. Een huivering trok door mij heen. De geschiedenis kwam zo dichtbij, het maakte steenkoud.

Ik wil graag kort enkele gedachten delen over waarom mensen hun medemensen zoveel leed kunnen aandoen, waarom genocides, zoals tijdens de Tweede Wereldoorlog, in Bosnië en Soedan kunnen ontstaan. Veel getraumatiseerde mensen die ik heb mogen behandelen zoeken naar betekenisverlening. Het gaat om een zoekend proces naar proberen te begrijpen, naar woorden geven aan het onbegrijpelijke.

Een gedachte is dat mensen andere mensen collectief kunnen vermoorden als de medemens tot 'een ander' gemaakt wordt. Immers, als ik besef dat als ik jou pijn doe, jij hetzelfde voelt als ik wanneer mij pijn aangedaan wordt, kan ik jou dat niet meer aandoen. Bij genocides, tijdens oorlogen, worden medemensen ontmenselijkt. Door de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog Untermenschen te maken. Door ze kakkerlakken te noemen, zoals in Rwanda gebeurd is. Door mensen uit te sluiten en collectief te stigmatiseren. Medeleven vereist het besef dat het slachtoffer een mens is die pijn voelt als ieder ander. Een ander element is: kan ik verdragen dat mijn medemens gelijk is aan mij en tegelijkertijd anders is dan mij? Tijdens collectief geweld wordt niet verdragen dat de ander anders is en dat we toch bij elkaar horen. Verschillen worden niet verdragen. Zo ontstaat racisme, antisemitisme, genocide.

Vanuit de psychotherapie wordt het belangrijk gevonden dat we kunnen mentaliseren. Dat we ons de gevoelens van anderen kunnen voorstellen. Hoe ontstaat mentaliseren? Als we als kind veilig genoeg kunnen opgroeien, leert een kind om zijn emoties te herkennen. Er kan een eigen innerlijke binnenwereld ontstaan die anders is dan die van een ander mens, van de buitenwereld. Daarna leert een kind al jong de gevoelens van de andere mensen om hem heen te herkennen. Op die manier ontwikkelt zich empathie, medeleven met een ander. Tegengif van ontmenselijking en haat is empathie en het willen helpen van de ander die lijdt. Tegengif is hoop. Hoop die we ook nu hard nodig hebben.

Terug naar het project 'Oorlog voor de rechter'. Er bestaat veel zorg en angst voor openbaarmaking en onderzoekbaar-

heid van de oorlogsarchieven bij kinderen en familieleden van mensen die verdacht zijn geweest van of daadwerkelijk hebben samengewerkt met de nazi's. Bang dat zij opnieuw aan de schandpaal genageld zullen worden. Dat zij medeverantwoordelijk worden gehouden, hoewel zij onschuldig zijn. Velen schamen zich plaatsvervangend. In *Trouw* van 10 januari 2025 staat een artikel van Chiel de Groot, 'Hoe ga je om met de schaamte voor een "fout" familielid?' Hierin wordt de Duitse theologe Katharina von Kellenbach aangehaald, die een boek schreef over schuldgevoel en ontkenning bij voormalige nazi's. Zij zegt: 'Traumaonderzoekers maken wel onderscheid tussen constructieve schaamte en destructieve schaamte. Constructieve schaamte kan een morele wake-up call zijn. Wanneer schaamte leidt tot een morele reflectie en een bewuste houding tegenover het belaste verleden, kan het een krachtig middel zijn. Dan neem je verantwoordelijkheid en voorkom je dat dergelijke situaties zich herhalen. Maar schaamte die het gevolg is van interne schuldprojectie, alsof je de daden van je familielid persoonlijk draagt, is destructief. Dat soort schaamte kan leiden tot zelfhaat, isolatie of ontkenning. Het is essentieel om je identiteit te scheiden van de daden van je familielid. Je bent verantwoordelijk voor de toekomst, niet voor het verleden.' Ten slotte wordt Evy Elschot van het Nationaal Archief aangehaald: 'Pas als we het stigma doorbreken, kun je de erfenis van schuld herformuleren als een bron van moreel leren. Met verantwoordelijkheid, maar zonder zelfveroordeling. Zo maak je van jezelf een brug tussen verleden en toekomst.' Zo moge het zijn.

AUTEUR

Jannetta Bos

Jannetta Bos, psychotherapeut en seksuoloog NVVS, heeft bij ARQ Centrum'45 mensen behandeld die slachtoffer zijn van oorlog, vervolging en geweld. Zij is actief voor Artsen Zonder Grenzen in oorlog- en conflictgebieden, voor A Cup for Humanity in Rwanda verleent zij psychische hulp aan genocide overlevenden en geeft EMDR supervisie aan psychologen in Botswana. Aan de UvA heeft zij Holocaust en Genocidestudies gevolgd.

Werken aan herstel van vertrouwensbreuken met Attachment Based Family Therapy

In de Supervisie rubriek beantwoorden experts uit het netwerk van de NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur hem naar communicatie@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

De vraag

Hoe win je je als hulpverlener vertrouwen en bevorder je de samenwerking bij mensen die weinig vertrouwen hebben in anderen?

Antwoord van de experts

Mensen met weinig vertrouwen in anderen hebben vaak ervaringen opgedaan waarin zij zich bijvoorbeeld afgewezen of niet gezien hebben gevoeld. Suïcidale jongeren zijn bij uitstek de groep die het vertrouwen in zichzelf en de ander veelal hebben verloren. Ze kunnen zich niet voorstellen dat er iets is wat hen uit die diepe put kan trekken. Laat staan hun ouders.

Attachment Based Family Therapy focust op de relatie tussen kind en ouder, vanuit de overtuiging dat het herstellen van vertrouwen in relaties cruciaal is voor het genezingsproces van deze jongeren.^{1,2} Er wordt intensief samengewerkt met zowel de jongere als de ouders en hun onderlinge samenwerking wordt bevorderd. Binnen ABFT wordt op verschillende manieren aan het herstel van vertrouwen gewerkt. We zullen dit toelichten aan de hand van opbouw van deze gestructureerde gezinstherapie.

Vertrouwensbreuk

De gezinstherapie start met een gezamenlijke sessie waarin de herkaderingsvraag centraal staat: 'Wat maakt dat op de momenten dat je zo in nood zit, het zo donker voelt, je niet naar je ouders gaat voor steun of troost?' Hierdoor komt de focus op de relatie tussen ouders en jongere in plaats van op het gedrag van de jongere. De ABFT-therapeut ondertitelt gedurende de behandeling de zorgbehoeften van het kind en de zorgintenties van de ouders.

Voorbeeld

De therapeut zegt: 'Moeder, logisch, je draagt allemaal oplossingen aan, je wilt je kind zo graag beschermen tegen die pijn. Het is nooit je intentie geweest dat het voor je zoon voelt alsof zijn pijn er niet mag zijn.'

De therapeut zegt: 'Dochter, je bent zo boos op je ouders omdat jij je zo niet gezien voelt door hen. Alle keren dat jij hebt geprobeerd aan te geven hoe het voor je was, leek het alsof ze iets anders belangrijker vonden.'

Zowel de jongere als de ouders worden gevalideerd en erkend in hun gevoelens. Ze ervaren dat hun gevoelens er mogen zijn en dat hun behoeften en intenties gezien worden. Hierdoor groeit de bereidheid om dit verder te onderzoeken in samenwerking met de therapeut. Na de gezamenlijke start gaan jongere en ouders apart van elkaar in gesprek met dezelfde therapeut, waarbij wordt gewerkt aan hetzelfde doel. De therapeut werkt aan de alliantie met de gezinsleden vanuit het vertrouwen dat zij uiteindelijk samen met elkaar in gesprek gaan.

Het doel van de sessies alleen met de jongere, is een meer samenhangend gehechtheidsnarratief te ontwikkelen. De jongere begrijpt hoe dit een rol speelt in zijn problemen. Met het creëren van het narratief ontstaat vertrouwen dat uitreiken naar de ouders een verschil kan maken. Er ontstaat hoop op verandering. De onderlinge relatie tussen therapeut en jongere is hierin uiterst belangrijk: de therapeut helpt de jongere bij het verdiepen van de kwetsbare emoties. Het uitspreken en doorvoelen in de kamer maakt dat de jongere zich veilig en gevalideerd voelt. Dit is een voorwaarde om de volgende stap richting ouders te maken.

De wetenschap dat ouders ook aan het werk zijn met de therapeut geeft vertrouwen, dat ze niet alleen bezig zijn met dit proces.

Het doel van de sessies alleen met de ouders is inzicht en voeling krijgen met hoe de eigen stressoren en gehechtheidsgechiedenis impact hebben op het ouderschap. De therapeut zorgt ervoor dat de ouder zich erkend voelt in zijn/haar inzet en liefde voor de jongere. Ook is er ruimte voor de teleurstelling niet altijd de ouder te zijn die hij/zij verlangt te zijn. Hierdoor krijgen ouders moed en vertrouwen in plaats van het gevoel zich te moeten verdedigen vanwege het falen. Ze krijgen het vertrouwen de kwetsbare emoties van hun kind te kunnen dragen en emotioneel beschikbaar te kunnen zijn.

Vervolgens gaan ouders en jongere samen met elkaar in gesprek met ondersteuning van de therapeut: een correctieve gehechtheidservaring. De jongere deelt de gehechtheidsbreuken en relationele kwetsuren en ervaart daarbij de ouders als beschikbaar en emotioneel afgestemd.

De therapeut zorgt ervoor dat de ouders en jongere direct met elkaar in gesprek gaan en dus niet via de therapeut. Dit vraagt een directieve houding van de therapeut. Hierop zijn zowel de ouders als de jongere voorbereid in de eerdere sessies. Het vertrouwen groeit bij de jongere als zijn ouders emotioneel beschikbaar zijn. Het vertrouwen bij ouders groeit als zij merken dat hun emotionele aanwezigheid afgestemd is op de zorgnoden van het kind. Dit geeft de ouder vertrouwen in het ouderschap.

Wanneer voldoende stil is gestaan bij de breuken uit het verleden, verschuift de focus naar het hier en nu en de toekomst. Jongere en ouders gaan met elkaar in gesprek over de thema's die spelen. De rol van de therapeut wordt steeds kleiner, het vertrouwen dat jongere en ouders het samen kunnen groeit.

king met een therapeut of met gezinsleden geen optie lijkt. Therapeuten kijken door een hechtingsbril naar de klachten van de gezinnen en leren zo de onderliggende hechtingsbehoefte en instincten te begrijpen. Door samen met de jongere de kwetsbare emoties te begrijpen en doorvoelen en de hechtingsbehoefte te valideren, voelt de jongere zich gezien en gehoord. Door ouders te erkennen in hun liefde en inzet voor hun kind en door mee te voelen in de teleurstelling niet altijd de ouder te kunnen zijn die het kind verlangt, voelen ouders zich gesteund door de therapeut en krijgen zij vertrouwen in het belang van hun aanwezigheid in de therapie. Het sleutelwoord is dus valideren. Dit kan nooit te veel, maar wel te weinig.

REFERENTIES EN AANBEVELING

1. Bosmans, G., Vandevivere, E., & Ewing, S. (2013). Attachment based family therapy: een evidence based systeem therapeutisch behandelprogramma voor depressieve adolescenten. In *Protocolaire behandelingen voor kinderen en adolescenten met psychische klachten 2* (pp. 179-199). Boom.
2. Bosmans, G., Van Vlierberghe, L., Devacht, I., Santens, T., Moons, L., Bauwens, K., ... & Van der Spek, N. (2022). Gehechtheidstheorie in de orthopedagogische praktijk: Nieuwe ontwikkelingen en vertaalslag naar het klinische handelen. *Pedagogiek*, 42(3), 338-362.

Voor ABFT-opleidingstrajecten en supervisie vragen over ABFT kunt u terecht bij de supervisors van centrum KU Leuven. ppw.kuleuven.be/abft/opleiding/abft-supervisie

OVER DE EXPERTS

Esther Veldkamp is systeemtherapeut en GZ-psycholoog bij psychologenpraktijk De Amsterdamse en bij haar eigen psychologiepraktijk Veldkamp. Zij is gespecialiseerd in ABFT bij jong-volwassenen. Esther is gecertificeerd als EMDR practitioner.

Esther Veldkamp

emailadres: esther.veldkamp@de-amsterdamse.nl

Esther Lamens is systeemtherapeut bij psychologenpraktijk De Amsterdamse en praktijk Esther Lamens. Esther is gespecialiseerd in hechtingsgerichte systeemtherapie waaronder EFT en ABFT bij jong-volwassenen.

Esther Veldkamp

emailadres: esther.lamens@de-amsterdamse.nl

Psychologenpraktijk De Amsterdamse werkt ook mee aan het wetenschappelijk onderzoek REPAIR dat onderzoek doet naar de impact van ABFT op suicidale jongeren en jongvolwassenen.

ABFT: samenstelling per taak en focus vertrouwen per taak

taak 1	Jongere en ouders	Herkaderingsvraag: relatie centraal
taak 2	Jongere	Alliantie met jongeren
taak 3	Ouders	Alliantie met ouders
taak 4	Jongere en ouders	Correctieve gehechtheidservaring
taak 5	Jongere en ouders	Vertrouwen in toekomst

Wat kunnen therapeuten leren van de principes van ABFT?

De ervaring leert dat ABFT zelfs werkt bij cliënten waarbij het vertrouwen zo beschadigd is geraakt, dat samenwer-

Het Contactpunt Naoorlogse Generaties (CNG) zoekt:

Vrijgevestigde BIG-geregistreeerde behandelaren

die (klein)kinderen van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog kunnen behandelen

Het CNG is een samenwerkingsverband van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld (onderdeel van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum), Stichting Pelita, Stichting 1940-1945 en ARQ Centrum'45. Het CNG is informatiepunt voor vragen over het doorwerken van de Tweede Wereldoorlog binnen de familie. Indien van toepassing, kan het CNG verwijzen naar vrijgevestigde behandelaren en wijzen op de Tijdelijke Vergoeding Psychotherapie (TVP). Het CNG is er voor (klein)kinderen van alle groepen: Joods, uit voormalig Nederlands-Indië, verzetsslachtoffers, burgeroorlogsslachtoffers, Sinti en Roma, en (klein)kinderen van collaborateurs.

Voor de verwijzing hanteert het CNG een landelijke therapeutenlijst. Mensen met problemen in hun dagelijks functioneren die samenhangen met het oorlogsverleden van hun (groot)ouders, kunnen door het CNG verwezen worden naar een gespecialiseerd behandelaar in hun omgeving. Niet door de zorgverzekeraar gedekte kosten die met de behandeling gemoeid zijn, kunnen onder voorwaarden verhaald worden op de TVP, de Tijdelijke vergoedingsregeling psychotherapie naoorlogse generatie.

Op dit moment is er een tekort aan mogelijkheden voor verwijzing. Daarom zoekt het CNG behandelaren die affiniteit en ervaring hebben met het behandelen van transgenerationeel trauma. Belangstelling? Neem contact op met cng@arq.org of bel **088-3305150**.

BESTEMMING

EEN CONCENTRATIEKAMP IN DUITSLAND MET EEN HOOG STERFTECIJFER

NEUWEGE AMME

BE- STEM- MINGEN

THEMA
TENTOONSTELLING

VAN DE BIJNA 170 BESTEMMINGEN
BELICHT DE TENTOONSTELLING VIER
LOCATIES IN VIER LANDEN WAAR
DUIZENDEN GEVANGENEN UIT KAMP
AMERSFOORT TERECHTKWAMEN EN
TOONT HET LOT VAN VERSCHILLENDE
GROEPEN GEVANGENEN TIJDENS
DIVERSE STADIA VAN DE OORLOG.

Nationaal Monument
Kamp Amersfoort

'BESTEMMINGEN'
IS HET GEHELE JAAR
2025 TE BEZICHTIGEN.
KAMPAMERSFOORT.NL

EEN NIJDS GEREKELD CONCENTRATIEKAMP WAAR DE GEVANGENEN
DOOR EEN HUNGERINITIATIEF WEGKLAAR WOUZTEN WERDEN VAN VOORDEI

BESTEMMING
ZWOLLE

BESTEMMING
MAATTHAALSEN
EEN VERZETSKAMP IN DOSTERDRIJ
WAAR NAEMENDE ALLE DOORRESTERINGE POLEN ZIJN VERMOEDD

EEN STRAFKAMP IN FRANKRIJK VOOR VERZETSOELEMERS

BESTEMMING